

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**KARİKATÜRLERLE
12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBE SÜRECİ:
GIRGIR VE ÇARŞAF DERGİLERİ ÖRNEĞİ**

EZGİ TURAL

GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

ARALIK 2017

**KARİKATÜRLERLE 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBE SÜRECİ: GIRGIR
ve ÇARŞAF DERGİLERİ ÖRNEĞİ**

Ezgi TURAL

**YÜKSEK LİSANS
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ARALIK 2017

Ezgi Tural tarafından hazırlanan “Karikatürlerle 12 Eylül 1980 Askeri Darbe Süreci: Gırgır ve Çarşaf Dergileri Örneği” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Nilgün GÜRKAN PAZARCI

Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan: Prof. Dr. Cem YAŞIN

Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Doç. Dr. Osman Murat GÜVENİR

İletişim Tasarım Bölümü/ Başkent Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: 08/12/2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ezgi TURAL
08/12/2017

KARİKATÜRLERLE 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBE SÜRECİ: GIRGIR ve
ÇARŞAF DERGİLERİ ÖRNEĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Ezgi TURAL

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

December 2017

ÖZET

Toplumlara ilişkin sosyal, politik, ekonomik, gelişmeleri kendine has anlatımıyla sunan mizah, önemli bir referans kaynağı olma özelliği taşır. Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkide ifade edilemeyen mizahla ifade edilmesi mizahın eleştiri ve hoşgörü işlevleri ile ilgilidir. Mizahın, bu işlevleri göz önüne alındığında mizah dergilerinin Türk siyasetinde yaşanan gelişmeler ile ilişkisi, toplumun siyasi ve toplumsal meselelere karşı tutumunu nasıl yansıttığı ve demokrasi sürecindeki konumu önem kazanmaktadır. Çalışmada, Türk mizah basınının demokrasi kavramına yaklaşımı ve bu kavramın işlenme biçimi ele alınarak, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmeler dönem itibarıyla yaygın hayatı devam eden Gırgır ve Çarşaf adlı mizah dergilerinin karikatürleri üzerinden değerlendirilmektedir.

Bilim Kodu : 116501

Anahtar Kelimeler : Mizah kavramı, demokrasi kültürü, askeri darbeler, mizahın eleştiri işlevi

Sayfa Adedi : 127

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Nilgün Gürkan Pazarıcı

CARTOONS SEPTEMBER 12, 1980, MILITARY STRIKE PROCESS EXAMPLES OF
GIRGIR AND ÇARŞAF MAGAZINES

M.S. Thesis

Ezgi TURAL

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

December, 2017

ABSTRACT

In this study, the approach of the Turkish humour press to the concept of democracy and the way of 12 September 1980 Military Coup is discussed. The study evaluates the political and social processes experienced with the 12 September 1980 Military Coup on cartoons of Girgır. The scope of this study is the political developments and political actors of the magazine, how they worked before and after the coup. In this study, has been attempted to demonstrate how the humorous criticism takes place Girgır's approach towards an anti-democratic process, the military coup.

Science Code : 116501

Key Words : Humour, democracy culture, military coups, the function of humorous.

Page Number : 127

Supervisor : Prof. Dr. Nilgün Gürkan Pazarıcı

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
RESİMLERİN LİSTESİ	ix
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1

1.BÖLÜM MİZAH KAVRAMI

1.1. Mizahın İşlevleri	7
1.2. Mizahın Çeşitleri	9
1.3. Türk Mizahının Kültürel Özellikleri	10
1.4. Sözlü Mizahtan Yazılı Mizaha Geçerken Karikatür	12
1.4.1. Karikatürün tanımı.....	12
1.4.2. Karikatürün tarihsel gelişimi	13
1.4.3. Karikatür ve mizah ilişkisi.....	14
1.4.4. Düşünme aracı olarak karikatür.....	16

2. BÖLÜM DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ ve BASIN

2.1. Cumhuriyet Öncesi Mizah Basını ve Demokrasi ile İlişkisi	22
2.1.1. Tanzimat Dönemi	25
2.1.2. Meşrutiyet Dönemi	26
2.1.3. Kurtuluş Savaşı Dönemi	29
2.1.4. Cumhuriyet Dönemi	30
2.2. Demokratik Süreçlerde Kesintiler: Askeri Müdahaleler	33
2.3. Türkiye’de Askeri Darbeler ve Mizah Basını	35
2.3.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve mizah basınına yansımaları	35
2.3.2. 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi ve mizah basınına yansımaları.....	39

3. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNE GÖTÜREN GELİŞMELER

3.1. Darbenin Gerekçeleri	41
3.1.2. Siyasi gelişmeler	41
3.1.3. Ekonomik sorunlar	42
3.1.4 Siyasi şiddet ve terör olayları	44
3.1.5. Dış siyaset etkenleri.....	45
3.2. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin Mizah Basınına Yansıması.....	46
3.2.1. Dönemim önemli mizah dergisi: “Gırgır”	49
3.2.2. Rakip mizah dergisi: “Çarşaf”	53

4. BÖLÜM

GIRGIR ve ÇARŞAF DERGİLERİNİN DARBEYİ ELE ALDIĞI TEMALAR

4.1. Siyasi Gelişmeleri Ele Alan Karikatürler.....	55
4.1.1. Siyasi aktörlere yaklaşım.....	55
4.1.2. Siyasi istikrarsızlık ve uzlaşmazlık.....	65
4.1.3. Demokrasi ve özgürlük anlayışı	69
4.1.4. Asker ve siyasi aktörlerin ilişkisi.....	72
4.3.5. Siyasi liderler - toplum ilişkisi.....	75
4.2. Ekonomik Sorunları Ele Alan Karikatürler.....	80
4.2.1. 24 Ocak Kararlarının aktörü: Turgut Özal	80
4.2.2. Ekonomi politikaları	81
4.2.3. Hayat pahalılığının temel göstergesi: Esnaf – vatandaş ilişkisi	82
4.2.4. Devalüasyon ve dalgalanma	84
4.2.5. Ekonomi politikalarının farklı toplumsal kesimlere yansıması	85
4.2.6. Öğrenci – öğretmen – veli üzerinden geçim sıkıntısı	87
4.2.7. Belediyecilik anlayışı	92
4.3. Siyasi Şiddet – Terör Olayları ve Darbe Sonrası Toplumsal Hayatı Ele Alan Karikatürler	95
4.3.1. Terör olayları	95
4.3.2. İşkence	96
4.3.3. Sıkıyönetim uygulamaları.....	98
4.3.4. Polisin şiddeti durdurmadaki yetersizliği	99
4.3.5. Sağcı polis - solcu polis	100

	Sayfa
4.3.6. Şiddet aktörleri	101
4.3.8. Darbe sonrası toplumsal yaşam	102
4.3.9. Darbe sonrası siyasilerin gündelik hayat pratikleri	107
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	113
KAYNAKLAR	119
ÖZGEÇMİŞ	127

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 4.1. Gırgır/07.09.1980	55
Resim 4.2. Çarşaf/03.09.1980	55
Resim 4.3. Gırgır/07.09.1980	56
Resim 4.4. Çarşaf/10.09.1980	57
Resim 4.5. Çarşaf/03.09.1980	58
Resim 4.6. Çarşaf/10.09.1980	58
Resim 4.7. Çarşaf/10.09.1980	59
Resim 4.8. Çarşaf/03.09.1980	59
Resim 4.9.Çarşaf/03.09.1980	60
Resim 4.10.Çarşaf/03.09.1980	60
Resim 4.11. Çarşaf/10.09.1980	61
Resim 4.12. Çarşaf/10.09.1980	61
Resim 4.13. Çarşaf/03.09.1980	62
Resim 4.14. Çarşaf/17.09.1980	63
Resim 4.15. Çarşaf/10.09.1980	64
Resim 4.16. Çarşaf/03.09.1980	65
Resim 4.17. Çarşaf/03.09.1980	65
Resim 4.18. Çarşaf/03.09.1980	66
Resim 4.19. Çarşaf/03.09.1980	67
Resim 4.20. Çarşaf/17.09.1980	68
Resim 4.21. Çarşaf/10.09.1980	69
Resim 4.22. Çarşaf/03.09.1980	69
Resim 4.23. Çarşaf/10.09.1980	71
Resim 4.24. Gırgır/28.09.1980	72
Resim 4.25. Çarşaf/24.09.1980	73
Resim 4.26. Çarşaf/24.09.1980	74
Resim 4.27. Gırgır/21.09.1980	74
Resim 4.28. Çarşaf/10.09.1980	75
Resim 4.29. Gırgır/07.09.1980	76
Resim 4.30. Gırgır/07.09.1980	77
Resim 4.31. Çarşaf/10.09.1980	78
Resim 4.32. Çarşaf/03.09.1980	79
Resim 4.33. Gırgır/14.09.1980	80
Resim 4.34. Çarşaf/10.09.1980	81
Resim 4.35. Çarşaf/10.09.1980	81
Resim 4.36. Çarşaf/03.09.1980	82
Resim 4.37. Çarşaf/10.09.1980	82
Resim 4.38. Gırgır/28.09.1980	82
Resim 4.39. Gırgır/07.09.1980	82
Resim 4.40. Çarşaf/10.09.1980	83

Resim	Sayfa
Resim 4.41. Çarşaf/03.09.1980.....	83
Resim 4.42. Çarşaf/10.09.1980.....	84
Resim 4.43. Gırgır/28.09.1980.....	85
Resim 4.44. Çarşaf/03.09.1980.....	85
Resim 4.45. Gırgır/28.09.1980.....	86
Resim 4.46. Çarşaf/03.09.1980.....	87
Resim 4.47. Gırgır/28.09.1980.....	88
Resim 4.48. Çarşaf/24.09.1980.....	88
Resim 4.49. Gırgır/14.09.1980.....	88
Resim 4.50. Gırgır/14.09.1980.....	89
Resim 4.51. Çarşaf/10/09.1980.....	89
Resim 4.52. Gırgır/21.09.1980.....	89
Resim 4.53. Çarşaf/03.09.1980.....	89
Resim 4.54. Gırgır/21.09.1980.....	90
Resim 4.55. Çarşaf/03.09.1980.....	90
Resim 4.56. Gırgır/21.09.1980.....	90
Resim 4.57. Çarşaf/10.09.1980.....	90
Resim 4.58. Gırgır/28.09.1980.....	91
Resim 4.59. Çarşaf/10.09.1980.....	91
Resim 4.60. Gırgır/14.09.1980.....	92
Resim 4.61. Çarşaf/10.09.1980.....	92
Resim 4.62. Çarşaf/10.09.1980.....	93
Resim 4.63. Çarşaf/24.09.1980.....	94
Resim 4.64. Gırgır/07.09.1980.....	95
Resim 4.65. Çarşaf/10.09.1980.....	95
Resim 4.66. Çarşaf/10.09.1980.....	96
Resim 4.67. Gırgır/07.09.1980.....	96
Resim 4.68. Gırgır/14.09.1980.....	97
Resim 4.69. Gırgır/14.09.1980.....	97
Resim 4.70. Çarşaf/03.09.1980.....	98
Resim 4.71. Çarşaf/03.09.1980.....	99
Resim 4.72. Çarşaf/10.09.1980.....	99
Resim 4.73. Gırgır/14.09.1980.....	100
Resim 4.74. Gırgır/14.09.1980.....	101
Resim 4.75. Gırgır/21.09.1980.....	102
Resim 4.76. Çarşaf/17.09.1980.....	102
Resim 4.77. Gırgır/28.09.1980.....	103
Resim 4.78. Gırgır/21.09.1980.....	104
Resim 4.79. Gırgır/28.09.1980.....	104
Resim 4.80. Gırgır/28.09.1980.....	105
Resim 4.81. Gırgır/21.09.1980.....	105
Resim 4.82. Çarşaf/24.09.1980.....	106
Resim 4.83. Gırgır/21.09.1980.....	107
Resim 4.84. Çarşaf/24.09.1980.....	107
Resim 4.85. Çarşaf/24.09.1980.....	108

Resim	Sayfa
Resim 4.86. Çarşaf/24.09.1980	109
Resim 4.87. Çarşaf/24.09.1980	110
Resim 4.88. Gırgır/21.09.1980	110
Resim 4.89. Çarşaf/24.09.1980	110

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AP	Adalet Partisi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
İsüPI	Uluslararası Basın Enstitüsü
IMF	International Monetary Fund
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TÜRK -İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Antidemokratik süreçleri mizah dergileri üzerinden okumak o dönemin demokrasi anlayışını ortaya koymakla beraber, dönemin tarihsel ve kültürel kodlarını da görünür kılmaktadır. Mizah dergileri, gündemle ilgili bilgi verme dışında okurlarının ele alınan konulara karşı eleştirel bakış açısı geliştirmelerini sağlamaktadır.

Karikatür sanatı, siyasi ve toplumsal süreçleri analiz etmede önemli ve güçlü bir kaynak haline gelmiştir. Bu nedenle siyasi gelişmeleri ve toplumun siyasi olaylara ilişkin algısını yansıtan mizah dergilerinin askeri darbe dönemlerinde yaşanan gelişmeleri ele alış biçimi o dönemin demokrasi kavramına yaklaşımını da göstermektedir.

Bu çalışmada, demokrasi ve mizah ilişkisi Türk siyasetindeki gelişmeler çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada, genel anlamda mizahın muhalefet etme özelliği göz önünde bulundurularak mizah basınının Türk tarihinde yaşanan demokrasi mücadelesindeki rolünün ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmada mizah kavramının tanımı, çeşitleri, işlevleri, Türk Mizah basınının tarihsel gelişimi aktarılmış, mizah siyaset ilişkisi üzerinden Türkiye'nin askeri müdahaleler dönemindeki zihin haritasının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Mizah basınının, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi karşısındaki tutumu dönemin çok okunan mizah dergileri Gırgır ve Çarşaf özelinde değerlendirilmiştir. Çalışma, dergilerin 1980 yılının Eylül ayında çıkan tüm sayılarını kapsamaktadır. Çalışmanın sınırlarını belirleyen bu bir aylık süreç, darbe öncesi ve sonrasında yaşanan siyasi gelişmelere karşı dergilerin tutumunu ortaya koyması açısından önemli görülerek belirlenmiştir.

Çalışmanın ilk üç bölümünde mizah ve karikatüre ilişkin genel bilgiler verilmiş, köklü bir tarihe sahip ve toplum üzerinde etkili olan karikatür sanatının, siyaset ile olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Son bölümünde ise 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve sonrasında yaşanan gelişmelerle ilgili karikatürlerin verileri ele alınmıştır.

Dönem itibariyle yayınlanan karikatürler incelenerek her iki derginin de siyasi ve toplumsal gelişmeler karşısında nasıl bir yaklaşım izlediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada, her iki derginin konuyu hangi temalara öncelik tanıyarak ele aldığı niteliksel açıdan analiz edilmiş, genel olarak hangi temaların işlendiğine ve nasıl yaklaşıldığına bakılmıştır.

Bu çalışmanın temel sorusu askeri müdahale dönemlerinde mizah basınının, nasıl bir tutum gösterdiğidir. Eleştirel bir yaklaşımla niteliksel bir analiz amaçlanmış, karikatürlerde demokrasi kültürü açısından hangi temaların ön plana çıktığına bakılmıştır. Böylece demokrasinin nasıl anlamlandırıldığı da öne çıkan temalarla netleşecektir. Dönem itibariyle söylenemeyenin, yazılamayanın karikatürlerde verilen mesajlarla aydınlanabileceği çalışmanın varsayımdır.

Çalışmada ortaya konulan amaçlar doğrultusunda, 12 Eylül Askeri Darbesi sürecinde karikatürlerin olayları ve siyasi aktörleri yansıtmaya biçimi, anlam yaratım sürecindeki yaklaşımları ve verdiği mesajlar, incelenecektir.

Çalışmada incelenen dönemde, dergilerin siyasi konuları ele alan karikatürleri temalarına göre sınıflandırılarak niteliksel açıdan analiz edilmiştir. Niteliksel veri çözümleme yaklaşımlarından biri olan tematik analiz, eldeki belge ve bilgilerin çeşitli kavramlar, başlıklar ve temalara göre sınıflandırılması ile oluşmaktadır. Bu süreç genel olarak anlamı oluşturan kurucu unsurların karşılaştırılması ile gerçekleşmektedir. Bu yaklaşımda belli bir temanın veya çerçevenin tekrarlanması önemli hale gelmektedir. Bu verilerin sınıflandırılması aynı zamanda farklı grupların medyada gördüklerini alımlaması ve yeniden kurmasına yönelik bilgi de vermektedir (Geray, 2011, s. 178). Verilerin sınıflandırılmasının yanı sıra bu verilerden anlamlı bütünler çıkarmak ve bunları betimsel ölçüde sunmak nitel araştırmalar için gereklidir. Bu yaklaşıma göre veriler daha önceden belirlenen temalara göre ayrılarak sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Ortaya çıkan temaların ilişkilendirilmesi, anlamlandırılması ve ileriye yönelik tahminlerde bulunulması ile sonuca varılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 70, 255 - 256).

Çalışmada karikatürlerin konuları hangi temalarla ele aldığı belirlendikten sonra, bu temaların tanımlanması aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada diğer kaynakların yanı sıra aynı tarihlerde çıkan gazete haberlerinden de yararlanılmıştır. Bulguların yorumlanması aşamasında ise konularına göre ayrılan karikatürler başlıklar halinde ele alınmış, işledikleri konular açıklanmaya, ilişkilendirilmeye ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada

sadece karikatür yorumlarına yer verilerek; öykü, deneme ve benzeri nesir yazıları, amatör çizerler için ayrılan sayfalar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Gırgır’da “Çiçeği Burnundaki Karikatürcüler”, Çarşaf’ta ise “Çarşaf Karikatür Okulu” sayfalarında yer alan karikatürler analiz dışında bırakılmıştır.

12 Eylül’ün nedenleri arasında gösterilen siyasi şiddet - terör olayları, ekonomik sorunlar ve siyasi gelişmeler karikatürlerin temalara ayrılmasında belirleyici unsur olmuştur. Niteliksel araştırmalarda araştırmaya temel oluşturan kavramsal çerçevenin araştırma sorusunun yazılmasında önemli bir rolü vardır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 94). Bu araştırmada da kavramsal çerçeve ve veri toplama işlemi bittikten sonra karikatürler üzerinden şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Mizahın demokrasi kavramı ile nasıl bir ilgisi vardır?
- 2- Askeri müdahale döneminde karikatürün nasıl bir konumu olmuştur ve gelişmeler karikatüre nasıl yansımıştır?
- 3- Gırgır ve Çarşaf dergileri ele alınan dönemde siyasi ve toplumsal gündemi nasıl yansıtmıştır ve hangi mesajları vermeyi amaçlamıştır?
- 4- Dergiler, darbe sonrası toplumsal meseleleri nasıl ele almış, dergilerin anlam dünyasında bir değişiklik olmuş mudur?
- 5- Dergilerde, 12 Eylül Asker Müdahalesi öncesi ve sonrasında siyasi aktörlerin temsilinde bir değişiklik olmuş mudur?

1.BÖLÜM

MİZAH KAVRAMI

Bir dönemin mizah anlayışı o dönemin toplumsal ve tarihsel kodları ile ilgili bilgi vermektedir. Mizahın tarihsel süreçlerle köklü bağları acıyı, kaygıyı, sevinci topluma dair ne varsa kucaklaması ile ilgilidir. Neye, niye güldüğümüzün cevabı kültüre, sosyolojik yapıya, dönemselsel koşullara göre şekillenmektedir.

Yaşadığı coğrafyaya ve döneme göre şekil alan mizah, toplumsal gerçekliğe gülünç, sıra dışı, eğlenceli bir dille yaklaşır. “Eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay” (Türk Dil Kurumu, 2005) anlamına gelen mizah, toplumsal olaylara karşı eğilimleri ve algıyı farklılaştırır. Mizah bir yandan içinde bulunduğu toplumdan beslenirken bir yandan da o toplumu anlamak için önemli kültürel kodlar yansıtır.

Öngören’e göre mizahın ortaya çıkabilmesi için belirli bir hoşgörü ortamına ihtiyaç vardır. Mizah, hoşgörüyü sağlamak adına yeni anlatım yolları geliştirmiş, zaman ve yer bakımından kendisini sınırlandırmış buna karşılık hoşgörü boyutunu da zenginleştirmiştir. Sosyal, politik, cinsiyet baskıları mizahın konusu olduğunda hoşgörü harekete geçmiş olur (Öngören, 1998: 16).

Mizahın görevi, gerçeğin yerine başka bir şey koymaktan ziyade aksaklıları, saklanılmak istenen gerçekleri ve çelişkileri ortaya sermektir (Arık, 1998: 45). Yapıcı olduğu kadar yıkıcı da olabilen mizah, sadece eğlendirmeyi değil sorgulamayı, insanın kendini ve çevresini keşfetmesini, hayatı anlamayı, trajedilerle yüzleşmeyi kapsar. Dünya tarihi yaşanan doğal afetler, savaşlar, kıyımlarla doludur, bununla birlikte trajedinin büyüklüğü mizahın varlığı ve gelişimini engellememektedir.

Mizahı tanımlarken eleştiri kavramının nerede yer aldığı önemlidir. Gelenekler, töreler, toplumsal sistem, iktidarlar mizahın konusu ve temel eleştiri nesnesidir. Mizah, aile kavramından, kadın erkek ilişkilerine, siyasete kadar ele aldığı tüm konuları eleştirel bakarak topluma dair ne varsa sorgulamaktadır. Böylece toplumun da yaşanan olaylara, kavramlara veya tabulara eleştirel bakmasının kapısını açar.

Mizah toplumsal sevinçlerin dışı vuruluş biçimlerinden birisidir. Mizah ürünlerinde, sorun haline gelen durumlara neşe unsuru kullanılarak çözüm getirilir. Mizahın tarihi kökenlerine baktığımızda ilk toplu eğlencelerde ve mizah örneklerinde iyi ve kötünün savaşı görülmektedir. Kötünün iyi tarafından yenilmesinden sonra yapılan eğlenceler kötülüğün ortadan kaldırılması anlamını gelir. Mizahın iyi ve kötüyü ele alış biçimi, sonuçları bakımından gerçek hayattan bağımsız olmakla beraber toplumları günlük yaşantıdan uzaklaştırıp eğlence ve hoşgörünün ortaya çıkmasını sağlar. Eğlence her konuyu ele alabilme özgürlüğünü, hoşgörü ise eleştirel bakma ve sorgulama zeminini geliştirir (Öngören, 1998: 15 - 17).

Mizahın temel ögesi birey ve toplum ilişkisini düzenleyen gülme eylemidir. Keyfin göstergesi olan gülme eylemi gerilimi azaltırken sorunlara bakış açısını değiştirir. Böylece mizahi öğeler sayesinde birey keyif alma ihtiyacını tatmin eder. Bilim insanları gülme ile mizahın ilişkisini açıklamaya çalışırken gülmenin duyguyu mu, yoksa davranış biçimini mi yansıttığını tartışmışlar, çeşitli görüşler bildirmişlerdir. Mizahın ögesi olan gülme her zaman olumluluğu göstermemektedir. Mizahın tarihi kökenlerine baktığımızda alaycı acımasız ve gaddar gülmeyle karşılaşırız. Gülme tarihinde karşımızdaki kişinin kötü durumu ya da acı çekmesinden zevk alma Antik Yunan'da ya da Orta Çağ Avrupası'nda yoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Köle işkencesi veya suçluların idam edilmesi on altıncı yüzyıla kadar Ortaçağ Avrupası insanı için rutin eğlence öğeleridir (Eker, 2014: 29, 55 - 56)

Sanders, kuralın olmadığı bütünsel özgürlük hissinin, ancak gülme eyleminde gerçekleşebileceğini söyler. İtalyan ressam Masaccio'nun Adem ile Havva'yı resmettiği yapıtı ele alır. Eserde Adem ile Havva'nın işledikleri suç ve aldıkları ceza nedeniyle duydukları acı ve utanç yansıtılır. Sanders'e göre Adem ile Havva'nın acı içinde olmalarının nedeni sadece işledikleri suç değil, cenneti geride bırakmaları ve uygar dünyaya gitmeleridir (Sanders, 2001: 29).

Antikçağdan buyana gülmeyi denetlemeye yönelik girişimler olmuştur. Toplumun iktidar ilişkisiyle ilgili bir şeyleri gülünç bulması otoriteye karşı en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Toplumun bir şeyleri gülünç bulması halkı kendi yerini bilmemesi bir nevi haddini aşması anlamına gelmektedir. Ciddi alınmayan bir iktidar, iktidar olma özelliğini yitirecektir. Platon, gülme ve iktidar arasında bulunan bu ters orantılı ilişkinin düzenlenmemesi halinde gülmenin devleti ve toplumsal düzeni tehdit edebileceğini düşünmektedir. Platon, gülmenin

yerleşik düzeni bozguna uğratma gücüne ve iktidarı alt üst edecek kuvvetine saygı duyar. Bu nedenle mizahın belirli kurallar çerçevesinde yapılması gerektiğini aksi takdirde düzenin aleyhine sonuçlar doğurabileceğini söyler. Platon'a göre insanların yönetilmekten önce tutkularını denetlemeye gereksinimleri vardır. Her türlü aşırılığın denetim yitimine yol açtığını bununla birlikte aşırı gülmenin de kötü olduğunu belirtir. Örneğin işçilerin denetimsiz gülüşü anarşiyle sonuçlanabilir. Gülmeyi kamusal sonuçları açısından sakıncalı bulur. İktidarı temsil eden kişinin tavrının önemli olduğunu belirten Platon, sergilenen ciddi tavrı içtenlik veya uzmanlıkla eş değer görür (Sanders, 2001: 81, 111 - 112, 239).

Gülmeye karşı toplumsal kurallarda bulunan kırmızıçizgiler din kuralları içinde geçerlidir. Birçok dinde gülme konusunda kural ve talimatlar bulunmaktadır. Gülmeye karşı takınılması gereken tavır da bu talimatlar içinde yer alır. Ortaçağ'dan beri kilisenin gülmeye karşı tutumu nettir. Bu dönemde mizah, kilisenin iznine bağlı olarak gelişim göstermektedir. Ortaçağda bu baskılar içinde kalan toplumlar, kendilerine özgü bir mizah anlayışı geliştirememekle beraber kendilerine miras kalan örnekleri yorumlamışlardır (Öngören, 1998: 20).

1.1. Mizahın İşlevleri

Mizahın keyif verme, eğlendirme, eleştiri ve hoşgörü gibi açık işlevlerinin yanı sıra sosyalleşme, endişeyi azaltma, yaşanan tarihin özelliklerini taşıma, başkaldırı, saldırı, protesto etme, hayata tutunma gibi gizli işlevleri de bulunmaktadır (Eker, 2014: 30)

Mizah bize korkuları, endişeleri, sessizce söyleneni ya da hiç söylenmeyi gösterir. Böylece normal gidişatın yerini değiştirir. Bir sonraki adım normal olanının da sorgulanması olacaktır. İnsanları, olayları, toplum tarafından kabul gören değerleri sorgulayan mizahın protesto işlevi ortaya çıkar. Eker, yönetilenin yöneten karşısında sözü olmasının ve hak arama isteğinin protesto işlevinin en önemli temelini oluşturduğunu söyler. Mizahı yapan kişi mizahın hoşgörü unsurunu düşünerek kendisine olumsuz bir dönüş olmayacağını bilir. Toplumsal katı kurallar mizah karşısında etkisini yitirir. Bütün sosyal statü farkları ortadan kalkarken sadece sosyal varlık rolü benimsenir. Bununla birlikte mizaha bakış açısı yönetilen ve yöneten konumlarında değişiklik gösterebilmektedir. Yönetilen konumundayken iktidar mücadelesi olarak kullanılan baskılar karşısında direnç gösterme

ögesi olarak görülen mizah, yöneten konumda bulunan için bastırılması gereken toplumsal bir hareket olarak görülmektedir (Eker, 2014: 7, 31- 32).

Mizahın bir diğer gizli işlevi de saldırı ve savunmadır. Fenoglio ve Gerorgeon mizahın yaşamda kazanacak mali ve siyasi olanakları olmayanlar tarafından saldırı ve savunma silahları olarak kullanıldığını söylerler (Fenoglio ve Gerorgeon, 2000: 32). Bir politikacının küçük duruma düşürülmesi karikatürleştirilerek alay edilmesi politik kariyeri açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı için mizahın saldırı işlevine örnek gösterilebilir (Eker, 2014: 37). Bu açıdan bakıldığında mizahın daha çok ezilenlerin, azınlığın, öteki haline getirilen toplumların silahı olduğunu söylemek mümkündür. Mizah bu kesimler için bütün yasak ve sansürlere rağmen susturulamaz bir toplumsal işlev haline gelir.

Aristoteles, mizahın saldırı işlevine karşı temkinli yaklaşır, espri yapmanın açık şiddetli bir saldırı biçimine dönüşebileceğini bunun da başka kişilerin yok edilmesini olanaklı kıldığını söyler. Ona göre gülmenin kabul edilmesi gereken bir gücü vardır, bu nedenle ona toplumsal bir yer bulmak zorunludur. Aristoteles, en güvenilir yerin hitabet alanıyla sınırlı olduğuna karar verir. Bu hitabet alanı aslında sahne gösterileridir. Diğer taraftan, insanı alayla öldürebilme ihtimallerine karşı hitabet silahına bürünmüş şakacılara dikkat etmek gerekir (Sanders, 2001: 112).

Mizah toplumsallaşma açısından da önemli bir rol üstlenir, toplum veya grup içerisinde kabul görmeyi sağlamaktadır. Mizahi ögeye ortak tepki vermek ortak kültürel belleğe sahip olmak anlamına gelmektedir (Eker, 2014: 35). Bergson, gülmenin toplumsal boyutu üzerine yönelerek bu eylemin sadece çıkarılan bir sestten ibaret olmadığını, yayılarak çoğalmayı isteyen bir şey olduğu ifade eder. Bergson, bir tiyatro salonu ne kadar dolu olursa gülme eyleminin de o kadar çok olacağını ve gülmenin yayılma isteğinin sürekli devam edeceğini söyler (Bergson, 2016: 16).

Mizahın eleştirme işlevi ile birlikte bütünleştirici işlevi de vardır. Mizahın yarattığı kolektif gülme örgütlenmeyi sağlar, kimlik edinmeye ya da aidiyetlik duygusuna katkısı vardır. Fenoglio ve Gerorgeon, kolektif gülmenin gerçekleşmesinde iletişim mekânlarının önemini vurgular. Kolektif gülme için ayrıcalıklı yerler olduğunu belirten yazarlar çeşitli cemaatlerin, dinlerin, etnik grupların bulunduğu Osmanlı'da farklı toplulukları bir araya getiren hanlar, kervansaraylar, kahveler gibi iletişim mekânlarında meydana gelen kolektif

gülmenin, toplumdaki farklı kesimler arasında iletişim kurmayı sağladığını söyler (Fenoglio ve Gerorgeon 2000: 83,84). İnsan kendi kimliğini, geçmişine ait acı ve sevinçleri mizahla sahiplenebilir. Birlikte gülmek bireyleri grup haline getirir, örgüt kültürünü doğurur. Böylece mizah bireysellikten toplumsallığa giden bir unsur olarak rol alır.

1.2. Mizahın Çeşitleri

İlk kaynağında genel bir eğlence içinde yer alan mizahın, sanat ve meslek olarak kabul edilmeye başlanmasıyla şaka, alay, hiciv, taşlama gibi mizah çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu çeşitlemeler için mizahtan çok hicvin çeşitlemeleridir diyebiliriz. (Öngören, 1998: 19, 31).

Nükte: Cinas, istiare, dil oyunları ve çift anlamlılığın sık görüldüğü nükteler zarif oluşları ile ölçülür (Öngören, 1998: 32). Nükte, bir sözcüğün ya da düşüncenin yanlış olması halinde yakalanan açığa nezâketi elden bırakmadan iğneleyici bir şekilde cevap verme işidir. Cevabın içinde zekâ ve zarafeti birlikte görmek mümkündür.

Zarif ve sanatkârca bir tavırla yapılan eleştiri olan nükte cinas, istiare, kinaye, teşbih gibi söz oyunları ile gerçekleşir. Freud espri işlemini kullanmak için herkesin eşit yeteneğe sahip olmadığını belirterek nükteliyi özel, eski bir yetenek sınıfına dâhil eder. Bu nedenle “nükteli” insanlarda özel kalıtsal yatkınlıkları ve onu destekleyen ruhsal belirleyicilerin olduğunu varsaymamız gerektiğinden söz eder (Freud, 1998:171)

Hiciv: Türk Dil Kurumu hicvi bir kimseyi, bir düşünceyi, bir göreneği, bir nesneyi vb. yermek için yazılmış ya da söylenmiş, onların gülünç, kötü, eksik yönlerini alaylı bir dille anlatan yazı, şiir ya da söz olarak açıklamıştır (TDK 2005). Çoğunlukla kelime oyunları ile gerçekleşen hicivde açık bir saldırı vardır. Yergi, kara mizah, taşlama gibi kelimelerle de karşılanmakla beraber kişi, kurum ya da topluluğu alay ederek eleştirmek, yermek, aşağılamak ve gülünç düşürmek anlamına gelir (Karataş, 2004: 200).

Suçlama ve küfre dönüşebilme ihtimali barındırdığı için hoşgörü ile karşılanabilmesi en zor olan mizah çeşididir (Öngören, 1998: 32). Temelinde acımasızlık, alay etme karşındakinin zaaflarına saldırı yatması hicvi en ağır mizah uygulaması yapmaktadır. Toplumsal, kişisel yanlışları görünür kılar. Ayıplama, kınama, teşhir etme gibi ceza öğelerini sıkça kullanır (Eker, 2014: 71).

Alay: Alayın hedefinde kim varsa onuru kırılmış, küçük duruma düşürülmüştür. Onur kırıcı gülme bir dramatik eylem potansiyeli taşır. Alaycı gülmenin neşeli gülmeye kıyasla etkisi daha uzun sürelidir, tartışmaları beraberinde getirir (Sanders, 2001: 89).

Latife: Güldürücü, güzel söz, şaka anlamlarında kullanılan lâtife “yumuşak, hoş” kökünden gelmektedir. Batı dillerinde humour kelimesinin karşılığıdır (Öngören, 1998: 32). Latifede iğneleyici, alay edici bir üslup yoktur.

Halt: “Halt etmek”, “halt yemek”, “halt karıştırmak” gibi farklı kullanım biçimleri olan halt bir iş karıştırmak, münasebetsiz söz söylemek anlamındadır. Hiçbir kasıt olmamasına rağmen güç durumda kalınan söz veya olay karşısında kullanılır. Diğer mizah çeşitlerinden farklı olarak yalnızca haltta olayı yaratana gülünür. Sonuçları bakımından “pot kırmak”, “çam devirmek”ten ayrılır. Haltta kişi karşısındakini güç duruma düşürdüğünü düşünmez. Karagöz ve İncili Çavuş tiplerinde sıkça tercih edilen bir mizah çeşididir (Öngören, 1998: 32 - 33).

Şaka: Bir olay zincirinin gerçek olmayışından ortaya çıkabildiği gibi kişiler arasındaki dostluk ilişkilerinden de anlam kazanır (Öngören, 1998: 32).

İğne - Taş: İğneleme iki kişi arasında ya da konuyu bilen kişiler arasında olurken taşlamada kişi ya da olaylar gizlenebilir. Her iki mizah çeşidinde de üstü kapalı yermeler söz konusudur (Öngören, 1998: 32).

1.3. Türk Mizahının Kültürel Özellikleri

Mizah anlayışı dönemsel ve tarihsel olarak değişim göstermektedir. Mizahın doğuşundan günümüze kadarki seyri düşünüldüğünde açık eğlencelerden kapalı oturumlara geldiği sanat ve meslek olarak görülmesi ile şaka, alay, hiciv, taşlama gibi mizah çeşitlerinin ortaya çıktığı görülür. Siyasi ve toplumsal koşullara göre şekillenen mizah politik meselelerle iç içedir. Zaman zaman politik eleştirisi yoğunlaşan zaman zaman da apolitikleşen Türk mizah geleneğinin gelişmesinde de siyasi olaylar etkili olmuştur. Bu nedenle Türk tarihinde mizahın gelişimi tarihsel süreçlere göre bölümlere ayrılabilir. Ancak bunun için farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ferit Öngören, cumhuriyet öncesi Anadolu mizahını Antik

Anadolu mizahı, Selçuklu mizahı, Osmanlı mizahı, Kurtuluş Savaşı mizahı olarak bölümlere ayırmıştır (Öngören, 1998: 21, 43).

Anadolu geçmişten günümüze birçok farklı kültüre tanıklık etmiştir. Buna bağlı olarak zengin bir mizah birikimine sahiptir. Antik Anadolu mizahının en önemli örneklerinden biri kendine has mizah anlayışı olan Noel Baba'dır. Bu dönemin bir diğer önemli örneği Anadolu'da doğmasına rağmen Batı mizahına kaynaklık eden Ezop'tur. Anadolu'da Selçukluların var olmasıyla birlikte kültürel yapıda buna bağlı olarak da mizahın kaynağında değişiklikler yaşanmıştır. Antik Çağda Anadolu'da görülen mizah motiflerinin Selçuklularla birlikte yok olması bu kültürel değişimle ilişkilendirilebilir. Selçuklu 'da üretim ilişkisi çobanlığa dayalıdır ve aşiret kültürü hâkimdir. Selçuklu mizahının başlıca örnekleri arasında Dede Korkut hikâyeleri, Keloğlan masalları, Nasrettin Hoca fıkraları sayılabilir (Öngören, 1998: 40 - 41). Kırdan kentte yönelen insan tipinin anlatıldığı Keloğlan masallarında yerleşik düzene, haksızlıklara karşı bir isyan vardır. Masallarda sarayın düzenine alışamayan Keloğlan'ın sarayı ortadan kaldırmaya çalıştığı görülmektedir (Özdiş, 2014: 27).

Selçuklu mizahı Osmanlı döneminde de varlığını sürdürmüştür. Hacivat ve Karagöz'den Nasreddin Hoca'ya kadar Osmanlı'da mizah belirli konulara karşı daha mesafelidir, mesajları daha örtük verir. Toplumun yüksek sesle ifade edemediği kaygıları, merakları veya korkuları ifade etmek konusunda göreceli bir cesareti vardır. Bu durumun nedenlerine baktığımızda inanış ve yaşam biçiminin mizahla ilişkisi karşımıza çıkar. Burada İslam ile mizah arasındaki ilişkiyi belirleyen, dinin mizaha yönelik bakışı değil, İslam toplumlarının bunu alımlama biçimleridir. İslam toplumlarında mizah üzerine çalışmaları ile bilinen Franz Rozenhal, İslam'daki öteki dünya inancının mizahtan alınan zevki olumsuz etkilemediğini belirterek İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in neşeli bir insan olduğunu söyler. Rozenhal'a göre gülmenin yakışsız hatta günah olduğunu söyleyen ilahiyatçıların ve mutasavvıfların sayıca az olmaları İslam toplumlarının bu düşünceden büyük ölçüde etkilenmesini engellemiştir (Rozenhal akt. Özdiş, 2014: 25).

Mizahın temel dinamiği olan sorgulama Doğu ve Batı kültürlerinde farklı şekillerde karşımıza çıkar. Osmanlı ve Yunan mizah kültüründe önemli bir yapı taşı olan Karagöz ve Hacivat adlı gölge oyunu bu iki kültürde kıyaslandığında siyasi esprilerin üslubu konusunda farklılıklar gösterir. İki kültürde de siyasi figürler kahkahanın konusu olmuş Karagöz ve Hacivat'ın sivri dilli mesajları otorite kimliklerine işaret etmiştir. Fakat Osmanlı'da yapılan

mizahta toplumun yüksek sesle ifade edemediği kaygıları, merakları veya korkuları aktarma konusunda bir nevi oto sansür uygulanmaktadır. Osmanlı'da dini, siyasi veya askeri önemli kişilere yönelik alaylar, şakalar yapılırsa da saygı veya korkuya bağlı olarak onlar sahnede bu kimlikleriyle gösterilmez. Oysa Yunan Kültürü'nde Karaghisos olarak bilinen oyunun mesajları daha nettir. Yunanlıların Karaghiosis'inde böyle bir sakınma yoktur (Fenoglio, Gerorgeon, 2000: 67).

Doğu kültüründeki bu mesafeli duruş daha çok siyasi hicivde ortaya çıkar (Öngören, 1998: 32). Bununla birlikte Osmanlı mizahında müstehcenliğin azımsanmayacak kadar yeri vardır. Nasreddin Hoca'ya atfedilen fıkralarda ve Karagöz oyunlarında sınırları zorlayan açık seçik konuşmalara rastlanır (Özdiş, 2014: 30).

Mizah anlayışı sadece kültürler arası değil cinsiyetler arasında da değişiklik göstermektedir. Kadın ve erkek arasındaki toplumsal konum farklılığı bu değişikliği açıklar. Espri yapmak veya bir espriye ağız dolusu gülmek etken ve göz önünde olma halini getirmektedir. Erkekler ve kadınların gülüşü arasında temel bir farklılık kadının toplumdaki konumu ile ilgili olmakla birlikte toplumsal cinsiyet rollerinin katı olduğu toplumlarda bu fark daha belirgindir. Doğu kültüründe gülmek özellikle sesli gülmek kadın ve erkek için çok hoş karşılanmaz. Kadının kamusal alanda gülmesi şuh kadın, hafif kadın olarak algılanmasına sebep olurken erkeğin gülmesi ise ciddiyetten ve geleneksel erkek izleminden uzak bir portre çizilmesine neden olur. Doğu kültüründe kadın ve erkek arasındaki bu fark Batı ile kıyaslandığında daha belirgin hale gelir (Fenoglio ve Georgeon, 2000: 31). Bu durumun nedeni olarak Batı'da yaşanan Rönesans hareketleri gösterilebilir. Özgür düşünce mizahla birlikte kavramsallaşmış mizah eserlerinin de doğuşu sağlanmıştır. Akıl ve mantığın ön planda olduğu bu dönemde mizahın saldırı boyutu yönetilen ve yöneten ilişkisinde de belirleyici olmuştur (Öngören, 1998: 21).

1.4. Sözlü Mizahtan Yazılı Mizaha Geçerken Karikatür

1.4.1. Karikatürün tanımı

Karikatür kelimesini ilk kez Mosini kullanmış karikatürü gerçekliğe önem vermekle birlikte fantezi ya da komiğe yönelik bir portre çizme yöntemi olarak tanımlamıştır (Arık, 1998: 4). Sözcük anlamı üst üste yüklemek, taşıyabileceğinden çok ayrıntı ile doldurmak olan

karikatürün kökeni İtalyanca “caricare” sözcüğünden türemiştir. Sözcük zamanla benzetme yoluyla abartmak, alay etmek anlamları da kazanmıştır. İtalya’da bu tür abartılı çizimlere “caricature” adı verilmiş sözcük Fransızca’ya aynı şekilde geçmiştir. Daha sonra tüm dünyaya yayılan karikatür Türkçe ’ye de bu dilden girmiştir (Alsaç, 1994: 7).

“ İnsan ve toplumla ilgili her tür olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim” (TDK, 2015) olarak tanımlanan karikatür, basın teknolojileriyle etkin ve yaygın olmaya başlamıştır. Yazılı mizah, mizah anlayışının şekillenmesinde belirleyici bir güçtür. Yazılı mizahın gelişmesi mizahçıların yazar ya da çizer olarak basın yayın organlarında birleşmesini sağlamıştır. Yazılı mizah çok hızlı bir şekilde kitlelere ulaşmış farklı kültürlerin mizah örnekleri tüm dünyada bilinmeye başlamıştır (Öngören, 1998: 22). Karikatür basın teknolojilerinin gelişmesi ile eğlence içeren bir yan uğraş olmaktan çıkarak etkili bir anlatım biçimine dönüşmüştür (Arık, 1998: 5). Günümüz mizah anlayışı basının ortaya çıkması ve toplumda bir etkinlik kazanması ile şekillenmiştir (Alsaç, 1994: 24).

Karikatürü temaları açısından ayırdığımızda en sık işlenen alanların siyasal ve uluslararası konular olduğu görülmektedir. Politikacılar, partiler, seçimler, uluslararası çatışmalar, savaşlar, emperyalizm gibi konular bu alanı kapsamaktadır. Bu tür karikatürler çoğu kez güncel ve siyasal olayları işler. Karikatürcü olay ve düşünceleri kendi dünyasına göre yorumlayarak çizgilere yansıtır. Gazete karikatürü çizen bir karikatüristin çizgilerinde politik mizah ağırlıktayken sanatsal amaçla çizilen karikatürde aynı durum söz konusu olmayabilir. Burada belirleyici olan karikatüristin tutumu ve ilgi alanlarıdır (Arık, 1998: 52).

1.4.2. Karikatürün tarihsel gelişimi

Mağara duvarlarında ve kaya üzerlerinde görülen çizimler karikatür sanatının bilinçli ürünü olmamakla birlikte ilk örnekleri sayılmaktadır. 16. yüzyılın sonlarına doğru sanat olarak görülmeye başlanan karikatür, (Bayram, 2009) İtalya’da gelişmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Karikatüre yakın olan ilk çizimler Anibale Carraci’ni çizimleridir (Arık, 1998: 4).

Günümüzdeki anlamıyla dünyada ilk mizah dergisi Fransa’da Meşrutiyet’in ilanı ile başlamıştır (Öngören, 1998: 21). 17. yüzyılda Roma’da yaşayan Pier Leone Ghezzi ise ilk profesyonel karikatürcü olarak kabul edilir. 17. yüzyıla kadar sadece portre olarak değerlendirilen karikatür, bu yüzyılla birlikte konulu anlatımlara dönüşmüştür. Eleştiri ve

fıkraların işlendiği karikatürlerde genellikle mesajın alt yazı ile birlikte verildiği görülür. Bu karikatürlerde çizgi daha çok söze yardımcı öğe olarak kullanılmıştır. Anlamın çizgiden değil sözden çıktığı bu karikatür anlayışının İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam ettiği söylenebilir (Arık, 1998: 5 - 7).

Osmanlı'da karikatürün gelişmesi siyasi baskılardan çok basımevlerinin gelişmesine bağlı olmuştur. Osmanlı toplumunun yazılı kültüre uzak olması, Batı'ya dayanan sanatlara mesafeli duruş, sanatçıların sarayın himayesinde oluşu Osmanlı'nın karikatür sanatı ile tanışmasını 250 yıl geciktirmiştir (Arık, 1998: 11). Bunun dışında dinsel etkilerden kaynaklı resim yasağı da bu gecikmenin nedeni olmuştur. Sanatçıların yasak nedeniyle figürün dışındaki çizgi sanatlarına yöneldiği görülmektedir (Balcıoğlu ve Öngören, 1973: 5).

Osmanlı'da mizah Abdülhamid'in düşürülmesi sırasında Meşrutiyet döneminde biçim kazanmıştır. Basın teknolojileri mizahın geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış siyasi alanda da etkili olmaya başlamıştır. Başlangıçta düşman devletler üzerinden giden Osmanlı karikatür sanatı, sonraları devlet içi politikalara yönelmiştir. Günümüze kadarki gelişiminde politik ilişkilerin ve iktidarın denetimi altında toplumsal ve siyasi baskılarla yüz yüze gelen mizah basınının zaman zaman salt eğlence işlevi ön plana çıkmıştır (Öngören, 1998: 21 - 23).

Toplumlar üzerinde etkisinin görülmeye başlanması karikatürün eleştirel bir misyonu üstlenmesini sağlamış, üstü kapalı espriler toplumda hoşgörü ortamının sağlanmasına yol açmıştır. Zamanla karikatür siyasal eleştiri amacıyla kullanılabilir etkili bir araç kabul edilmiştir. Türkiye'de karikatürün tarihi Türkiye tarihi ile benzerlik göstermektedir. Yaşanılan toplumsal ve siyasi olayların, dönemsel koşulların ve olguların karikatüre yansıdığı görülmektedir (Arık, 1998: 11, 13).

1.4.3. Karikatür ve mizah ilişkisi

Karikatür, varlıkların, olayların, insanların duygu ve düşüncelerin doğasına ters yanlarını ortaya çıkararak komik bir ifadeyle bazen yazıyla destekleyerek abartılı biçimlerle gülmece anlatımına dönüştürebilme sanatıdır. Karikatür sanatı, aynı mizah gibi dönemsel ve toplumsal koşullara göre değişiklik gösterir (Alsaç, 1994: 7).

Karikatür ele aldığı konunun doğal akışını tersine çevirerek beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan sapmayı yakalar. Yanlış anlamalar, yinelemeler, sözcük oyunlarından, anıştırma, benzeşim ve andırışimlardan yaralanarak biçimi bozulmuş abartılı çizimler sağlar. Böylece gülme duygusu uyandırılır. Herhangi bir nesne ya da olgu başka bir şeyle ilişkilendirerek ya da karşılaştırarak ele alınan konunun gülünç olmasını sağlar. Korkulara, cinselliğe, toplumsal yasaklara ve tabulara yapılan gönderme gülme duygusunun uyandırılmasında yardımcı olur (Alsaç, 1994: 8). Karikatürü anlamak gülme ve mizah olgusunu anlamakla ilgilidir. Karikatürün temel alt yapısı çizgi ve mizahtır. Karikatüre en uygun sanat dalı olan mizah aynı zamanda karikatüre gerçek gücünü de verir (Arık, 1998: 42).

Mizah olgusu karikatür sanatının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Sayfalarca yazılarak anlatılmak istenen fikirleri basit ama önemli bir çizimle tek bir karede anlatan karikatür ele aldığı her şeyin en belirgin özelliğini öne çıkararak, ya da bu özelliklerini abartılı şekilde sunarak gülmeyi, düşündürmeyi ve eleştirmeyi kendisine amaç edinen, bir sanat dalıdır. Toplumlar görüş ve isteklerini dışa vurmak için bazı mizahi anlatım yoluna ihtiyaç duymaktadır. Toplum yapısının değişimler gösterdiği dönemlerde mizahın görünümü de değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda hangi alanda mizahi öğelere daha sık rastlanıyorsa toplumun bu alanda değişim gösterdiği söylenebilir. Toplumsal sarsıntıların yaşandığı dönemler kendi mizah anlayışını şekillendirmektedir (Balcıoğlu ve Öngören, 1973: 28). Sadece güldürmek eğlendirmek için çizilebileceği gibi bir olay ya da konu üzerine dikkat çekmek veya düşündürmek amacıyla da kullanılabilen karikatür, toplumsal eleştiri özelliğini taşır. Çok hızlı ve çarpıcı bir yalınlıkla mesajını veren karikatür ele aldığı konunun toplumda bilinç düzeyine çıkmasını sağlar (Alsaç, 1994: 9).

Mizahın en önemli işlevlerinden biri gerçekleri teşhir etmektir. Karikatürün amacı da görünen gerçekleri farklı açılardan sunarak okurda konuya karşı bir tepki uyandırmaktır. Çizerlerin topluma karşı sorumluluk duygusu içinde düşünmek ve ilerlemeyi sağlamak için dayatmalardan uzak hareket ettikleri sürece karikatür toplumda etkili olabilmektedir (Arık, 1998: 72).

Varlıkların çarpıklıklarını, bozukluklarını abartarak çizme biçimi olarak doğan karikatür sanatı zamanla toplumsal yaşama yönelmiştir. Doğası gereği eleştiren bir sanattır ve sorgulama özelliği ön plandadır. Kişilere, kurumlara veya toplumlara yönelik olabilen bu sorgulama işlevi toplumun baskı altında tutulan, ötekileştirilen kesimi tarafından dışavurum

aracı olarak görülmesini sağlamış zaman zaman başkaldırı biçimine dönüştürmüştür (Alsaç, 1994: 12). Karikatürde mizah ögesi ile eleştiri iç içe geçmiştir. Temel amacı güldürmek olan mizah, aynı zamanda hâkim sınıflara yönelik toplumsal tepkinin dışa vurulduğu sivil bir eylemdir. Mizah, ezilen ve sömürülen sınıfların, güçlülere, iktidar sahiplerine karşı kullandıkları bir silah olarak görülebilir (Arık 1998: 43 - 44).

1.4.4. Düşünme aracı olarak karikatür

Görsel algı gücü ile mesajını çok kısa sürede verebilen karikatür, bir düşünme aracı olarak toplumlar üzerinde her dönem etkisini sürdürmüştür. Aktarılmak istenen mesaj, karikatürün ifade gücü sayesinde anında insanlara ulaşabilmektedir. Karikatür, güncel olay ya da konularla ilgili bir durumu mizahi öğelerle çizgiye yansıtarak okuru düşünmeye itmektedir.

Karikatür insan zihnindeki imgelerin yerlerini değiştirerek onu düşünmeye iter. Mizah ise görünürde uyumlu olan, ama aslında uyumsuzlukların birbirini beslediği, sözde uyumlu parçaların bir bütünlük içinde sergilenmesiyle oluşmaktadır (Bayram, 2009).

Karikatür sanatı anında cevap verebilme hazır cevaplık özelliğinin yanı sıra bir dünya görüşünü de içinde barındırır. Bir karikatür sanatçısını çizim becerilerinin dışında ele aldığı meselelere eleştirel gözle bakması için kültürel birikimi ve kendine has yaklaşımı olmalıdır. Gazetecilikle yakın ilişkisi bu özellikten kaynaklanmaktadır (Alsaç, 1994: 10). Karikatürün en önemli iletişim kanallarından olan mizah dergileri de sadece güldürmek ve hoşça vakit geçirmeyi amaçlamaz aynı zamanda okura toplumsal sorunlara karşı eleştirel bakış açısı kazandırarak belli bir dünya görüşü sunar. Gün içerisinde yaşanan toplumsal ve siyasi olayları çizgi yoluyla yorumlayan gazete karikatürleri de aynı işlevi yerine getirir. Gazete karikatürleri genel itibariyle haber konularını ele aldığı için karikatürist sanatçıdan çok gazeteci konumundadır. (Arık, 1998: 42, 65, 70).

Sosyal ve politik ekonomik tüm gelişmelerin karikatürün konusunu oluşturduğunu göz önünde bulundurduğumuzda karikatürün amacının sadece güldürü olmadığı mizahın eleştirel işlevini yakaladığı görülmektedir. Her toplumun sosyokültürel yapısıyla bağlantılı olan karikatür, dönemseller koşullardan da yoğun bir şekilde beslenir (Bayram, 2009). Arık'a göre karikatürün en etkili olduğu dönemler baskıcı tutumların arttığı dönemlerdir. Arık,

sanatsal değeri tartışma konusu olsa da vermek istenilen mesajların topluma ulaşmasının karikatüre güç kazandırdığını söyler (Arık, 1998: 86).

Siyaset ile karikatür hep yakın bir ilişki içerisinde olmuş siyaset ve siyasetçiler her zaman karikatürlere konu olmuştur. Karikatür ile siyasetin bu ilişkisi siyasal (politik) mizahın ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Bayram, 2009). Siyaset kurumuyla toplum arasında bağ kuran bir siyasal iletişim aracı olarak da işlev gören siyasi karikatür siyasi ortamın gerildiği ve kutuplaşmaların arttığı dönemlerde toplumları etkileyecek önemli bir rol üstlenmektedir (Turan, 2012). Ülkemizde karikatür sanatı siyasal meseleleri konu edinen çizgilerle başlamıştır. Osmanlı'da özellikle II. Abdülhamit ve Meşrutiyet dönemlerinde karikatüristlerin siyasal otoriteyi eleştirileri çizgilerine yansımaktadır. Bu dönemde padişah otoritesini sorgulayan karikatüristler ülkenin dış meseleleri ile de yakından ilgilenmişlerdir (Bayram, 2009).

2. BÖLÜM

DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ ve BASIN

Demokrasi, özgürlük ve eşitlik olmak üzere iki temel ilkeye dayanmaktadır. Bu iki temel ilkenin hukuki bakımdan güvence altına alınmadığı toplumlarda demokrasinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Özgürlük ilkesi, bireylerin eylemlerinden ahlaki ve hukuki bakımdan sorumlu tutulabilmeleri için temel ilke özelliğini taşır. Demokrasilerde birey bir yandan iktidarı belirleyecek bir yandan da iktidara karşı bireysel özgürlüklerini koruyacak haklara sahip olmalıdır. Eşitlik ilkesi ise toplumu oluşturan bireyler arasında ayırım yapılmamasını, siyasal yönetim sürecinde katılım konusunda eşit haklara sahip olunmasını kapsar (Dursun, 2012: 170, 171).

Demokrasi, birer özne olan insanların diğer bir deyişle bireysel ve ortak yaşamlarını kendi kendine yaratanların olduğu toplumlarda ortaya çıkar. Bireysel ve ortak özgürlük ise yönetenler yönetilenler tarafından serbest seçimle belirlendiğinde ve yönetenlerin toplumsal kurumların oluşumunda ve değişiminde katkı sağladığında var olur (Touraine, 2011: 35, 36).

Demokrasinin varlığından söz etmek için demokratik bir hükümet sistemi dışında toplumda onu destekleyen demokratik kültürün de olması gerekmektedir. Bir toplumda demokrasinin başarısı, sadece demokrasinin dayandığı hak ve özgürlüklerin pozitif hukuk kuralları olarak ifade edilmesiyle gerçekleşemez. Bunun sağlanabilmesi için, toplumu oluşturan bireylerin demokrasinin ilkelerini özümsemeleri, bir demokrasi geleneği ve kültürüne sahip olmaları gerekmektedir. Demokrasi geleneği ise, kısa sürede oluşmayan, toplumda kuşaktan kuşağa aktarılan bir kavramdır (Centel, 1994).

Bir toplumda istikrarlı bir demokrasiden söz etmek için demokratik düşüncüyü, değerleri ve uygulamaları benimseyen siyasi liderlerin ve vatandaşların olmasının yanı sıra bu değerlerin ve inançların ülkenin kültürüne yerleşmiş olması, başka bir deyişle ülkede demokratik siyasi kültürün mevcut olması gerekmektedir. Birlik ve çeşitliliğin, özgürlük ve bütünleşmenin uyuşma çabası olarak tanımlanan demokrasi kültürü birey ve toplumun özgürlüğü ile beraber işleyen ekonomik etkinlik ve hukuk kurallarını bağdaştıran kuramsal bir kuruluş olduğunda doğabilir. Demokrasi kültürü özel inançları ve aitikleri ve bellekleri tanımayıp bunlara karşı

koyan düşünce biçimini reddeder. Demokratik düşünce biçiminde birlik ve çeşitliliğin bağlılığın yanı sıra özgür birey düşüncesi yatar (Touraine, 2011: 29).

Demokrasi kültürü, demokrasi düzenine uygun bilgi, düşünce, duyarlılık, ahlak ve sanat anlayışı dışında toplumun gereksinimlerini karşılayan anlayışını da kapsamaktadır. Sadece söz özgürlüğü, seçimler, hukuksal haklarla sınırlandırmayan bu kültürün (Fuat, 2000: 56) kişisel özgürlükleri ortaya çıkarması gibi diğer hak ve özgürlüklerin gelişmesinde de olumlu etkisi vardır (Dahl, 2015: 62 - 63). Yalnızca demokrasi düşüncesinin yayılması anlamına gelmeyen demokrasi kültürü her türlü mutlak erk girişimine direnmesi gerektiğini savunan, kişisel özgürlüğün kurumsal koşullarını belirleme ve koruma iradesini kapsamaktadır (Touraine, 2011: 165).

Demokrasi kültürünün yerleşmesi için demokrasiye ve siyasi eşitliğe, askeri güçlerin ve polisin kontrolünün seçimle gelmiş liderin elinde olmasına, siyasi farkların hoşgörü ile karşılanıp korunması gerektiğine inanan çoğunluğun var olması gerekmektedir (Dahl, 2015: 172). Bir ülkede demokratik sistemin geçerliliğinden tam anlamıyla bahsetmek için siyasal hakların ve sivil özgürlüklerin, iktidarın hür ve adil seçimlerle seçilmesi, iktidarların kansız bir şekilde değişmesi, kanun yapıcıların adil bir seçimle belirlenmiş olması, halkın inanç, ifade, örgütlenme, muhalefet etme, gösteri gibi temel sivil özgürlüklere sahip olması gerekmektedir (Dursun: 2012: 182).

Farklılığı kabullenmeyi ve farklı grupların birbirlerinin özgürlüğüne, meşruiyetine ve siyasal eşitliğine tahammül etmeyi içeren demokraside, toplumsal hoşgörünün olması gerekmektedir. Toplumsal hoşgörü, farklı kimliklerin ve hayat tarzlarının herkesçe kabullenilmesini ve demokrasinin yerleşmesini sağlarken hoşgörüsüzlük toplumsal yaşamda kişilerin birbirlerine güvenmemelerine neden olduğu gibi demokrasinin sağlıklı işleyişini de olumsuz yönde etkilemektedir (Ercins, 2012). Demokratik olmayan alternatifleri tercih etmeyen, demokrasiyi savunan liderlerin seçilmesini sağlayan çoğunluk (Dahl, 2015: 172) ve iktidarı insan iradesinin bir ürünü olarak kabul eden siyasal aktör ya da kurum olduğu sürece demokrasiden söz edilebilir (Touraine, 2011: 117).

Demokratik bir toplumun özellikleri arasında bireylerin kendilerini yurttaş olarak kabul etmeleri de bulunmaktadır. Bireyler sadece bir aileye, köye, etnik bir topluluğa ya da dinsel bir mezhebe ait olduklarını hissediyorlarsa bu toplumda yurttaşlık bilinci gelişmemiş

demektir. Toplumsal bütünleşmeyi getiren yurttaşlık kavramı, ulusal veya federal devlete, kültür ve tarihle kaynaşmış bir topluluğa ait olma bilincini doğurur. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan yurttaşlık bilinci kulluktan çıkma iradesine bağlıyken bir topluluğa ait olma bilinci ise bireyin toplumsal ve siyasal itaate karşı durmasına bağlıdır. Ulusal bir topluluğa aitlik özgür kurumların oluşturulmasıyla bağdaştırıldığında demokratik anlayışın yerleşmesine yardımcı olur (Touraine, 2011: 46 - 47, 100).

Bir ülkede demokrasinin kurumsal ve yasal düzenlemelerle desteklenmesinden ziyade, toplumsal temeller üzerinde gelişmesi gerekmektedir. Bu gelişme, demokratik değerlerin yerleşmesi, demokratik kişilik özelliklerinin bireyler tarafından içselleştirilmesi, demokratikleşme hareketlerinin devlet temelli değil, sivil toplum temelli olması ile gerçekleşebilir. Devlet ile toplum arasında anlayış ve güvenin kurulması, yurttaşın pasif katılım düzeyinden alınarak, birlikler oluşturan, soran, danışılan ve karar veren bireyler olarak aktifleştirilmesi gerekmektedir (Ercins, 2012).

Basın, modern demokrasi anlayışının toplumda yerleşmesi açısından önemli bir rol oynar. Bunun nedeni basınının ifade özgürlüğünü korumasından kaynaklanmaktadır. Liberal yaklaşıma göre kitle iletişimi demokratik bir toplumun ideal oluşumu için vazgeçilmez bir öğedir. Innis, modern Batı tarihinin matbaa üzerinden temellenen bilgi üzerindeki tekelin tarihinden ibaret olduğunu söylemektedir. Matbaa fikirlerin yaygınlaşmasını sağlarken demokratik yöntemlerin gelişmesini laik kültürü ve siyasal elitleri doğurarak devletin din üzerindeki gücünü yükseltmiştir (Timisi, 2003: 43 - 44).

Bir toplumda demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi için o toplumda basın özgürlüğünün olması gerekmektedir. Basın, her türlü iktidara karşı bir muhalefet ögesi olarak yasama, yürütme ve yargı organlarını değişikliğe zorlayarak kamuoyu yaratabilmektedir. Basın bu rolünü siyasi iktidarı veya muhalefeti eleştirerek sistemdeki aksaklıkları ve yanlış politikaları ortaya koyarak gerçekleştirmektedir. Böylece basın farklı fikirlerin ortaya çıkmasının ve tartışılmaya açılmasının olanağı sağlamış olmaktadır (Gürkan, 1998: 15).

Özgür basının gelişimi dogmatizmin düşüncesini engellediği gibi kendine dönük eleştirel düşünceyi besler. Siyasal kararlar, yasaların yapılışı ve uygulanışı kamuoyu önünde tartışılarak basının siyasal iradeyi denetleme mekanizması olarak işlev görmesi sağlanır. Böylece siyasal olaylara karşı sağlıklı kamuoyunun gelişmesine olanak sağlar. Basın

özgürlüğü devlete karşı kamuoyunun aydınlatılmasını olanak sunarak despotik yönetim anlayışının yerleşmesini engeller. Avrupa'da ve Amerika'da yayılmaya başlayan basın özgürlüğü uygulamaları toplumsal ve siyasal olaylara karşı duyarlılığın artmasını sağlamıştır (Keane, 2010: 43 - 48).

Bir kanaat önderi olarak toplum iradesini yansıtmak, yanlış politikaları eleştirmek, kamuoyu oluşturmak gibi işlevleri yerine getirmesi beklenen gazetecilerin bu işlevleri sağlayamamasının nedenleri sadece yasalarla sınırlı değildir. Buldukları toplumun tarihsel toplumsal, kültürel temelleri gazetecilere engel teşkil edebilir (Gürkan, 1998: 65 - 67).

Basın, kamu yararı adına yerine getirmesi gereken görevlerini demokrasi olmazsa gerçekleştiremez. Demokratik bir yapı içinde basın ve demokrasi birbirinin güvencesi ve tamamlayıcısıdır. Basın bireyin siyasal kararlar üzerinde etkili olabilmesi ve siyasal katılımı için gerekli olan haber alma hakkını kullanması açısından önemli bir araçtır (Özkorkut, 2002).

Bir toplumda mizahın ve karikatürün gelişmemesi, iktidarların siyasal savaşlarının hedefi haline gelmesi, o toplumun gerek özgürlükler gerekse kültürel açıdan gelişmesinin önündeki engellerden birisidir (Özocak, 2011). Siyasal toplumlarda demokrasiyi tehdit eden unsurların ortadan kalkması için bireyin özgürlüğünü koruyan kuralların olmasının yanı sıra bilimsel ve eleştirel düşüncenin olması gereklidir (Touraine, 2011: 28). Demokratik toplumlarda, iktidarların mizaha ve mizah basınına hoşgörü göstermesi, eleştirilere tahammül etmesi, yapılan mizahı bir denetim aracı olarak görmesi beklenmektedir (Özocak, 2011).

2.1. Cumhuriyet Öncesi Mizah Basını ve Demokrasi ile İlişkisi

Mizah basınının varlığı ve gelişmesi özgürlüklerin ve demokratikleşmenin ileriye gitmesi anlamına gelmektedir. Mizah basını toplumun otoriter bir siyasal rejimden kurtulmasında ve eleştirel ifade biçimlerinin önünü açan demokratik evrim dönemlerine girilmesinde önemli bir rol üstlenir (Fenoglio ve Georgeon, 2000: 115).

Osmanlı'da demokrasi bilincinin toplumda yerleşmesi Batı ile kıyasla farklılık taşımaktadır. Bu durumun nedenleri arasında siyasal iktidarı sınırlayacak muhalif düşünce ve hareketlerin

Osmanlı'da kurumsallaşmış olmaması gösterilebilir. Batı'nın yaşadığı Rönesans, Reform, Aydınlanma, Endüstri Devrimi gibi yenilikçi ve özgürlükçü hareketlerin yaşanmadığı Osmanlı'da modernleşme hareketlerinin toplumda yerleşik hale gelmesi oldukça zor olmuştur. Osmanlı modernleşmesi devlet yönetim anlayışında yer edinememiş topluma yayılamamıştır. Osmanlı aydınları ise Batı'yı birçok konuda model alırken Doğu'ya özgü geleneksel otorite yöntemlerini benimsemekten de vazgeçmemişlerdir. Batı'dan etkilenen Osmanlı aydını kendi toplum yapısı ile Batı tipi düşünceyi bir araya getirememiş toplumun sorunlarına toplumu anlamadan yaklaşmaya çalışmıştır. Batı'daki katılımcı yönetim anlayışının Osmanlı'da yerleşmemesinde Osmanlı aydınının bu tutumunun payı bulunmaktadır (Özdiş, 2014: 44).

Osmanlı Devleti'nde siyasi erk; saray, ilmiye, askeri gibi üç farklı kesimin elinde bulunuyordu. Bu kesimler dışında kalan halk, siyasi yaşamda uzun bir dönem söz sahibi konumda olamadı (Kabacalı, 1994: 3 - 5). Batı'da yaşanan “doğal haklar”, “toplumsal sözleşme” gibi kavramlar burjuva ve egemen sınıf arasındaki mücadelenin sonucudur. Osmanlı toplum yapısında böyle bir sınıfsal yapı olmamakla birlikte bürokraside “Devlet-i Aliye'nin” düzenini koruma çabası ön planda tutulmuştur (Çavdar, 1995: 36).

1699 ve 1718'de peş peşe imzalanan Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları, Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesinde önemli bir etken olmuş, bu durum Osmanlı'yı yenilik hareketleri yapmak zorunda bırakmıştır. (Kabacalı, 1994: 3-5). Yaşanan yenileşme hareketleriyle güçlenen basın toplumda demokrasi kavramının yavaş yavaş yerleşmesine olanak sağlamıştır. Mizah dergilerinde “terakki –i medeniyet” ile açıkladığı Batı tipi düşünce tarzı sıklıkla ele alınması toplumda demokrasi kavramına karşı ilgiyi artırmıştır (Özdiş, 2014: 145).

19. yüzyıl sonuna doğru matbaanın yaygınlaşmasıyla mizah basını ortaya çıkmış buna bağlı olarak mizah anlayışı da değişiklik göstermiştir. Dönem dönem siyasi baskılar olsa da politik eleştiri Osmanlı mizah basınında ağırlık kazanmıştır (Arık, 2003).

Osmanlı mizah basınının ilk yılları siyasi ironi ve hicvin ağır bastığı daha entelektüel ve eleştirel bir geçiş göstermektedir. Osmanlı'da mizah basını, bir yandan Avrupa'nın dünyadaki siyasi liderliğine karşı bir direniş gösterirken bir yandan da Avrupa ile anlaşma

içermektedir. Mizah basınında, Avrupa komik ve saldırgan olarak karikatürleştirilmiştir bir tehdit unsuru olarak görülmüştür (Fenoglio ve Georgeon 2000: 140 - 141).

Osmanlı'daki farklı toplumsal kesimler tarafından desteklendiği için ilk aşamada hoşgörü ortamında doğan mizah basını, hem politik hem de teknik yönden denetim altında gelişim göstermiştir (Öngören, 1998: 22 - 23) Osmanlı mizah basınında Avrupa'da yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyal olayları, bilimsel gelişmeleri, yeni buluşlardan örnekleri mizah dergilerinde görmek mümkündür. Osmanlı mizah anlayışı Karagöz oyunu, Nasreddin Hoca ve Bektaşî fıkralarının etkisinde kalmıştır. Bu anlayış mizah dergilerinin isimlerine de yansımıştır. Karagöz oyununun kahramanlarını dergi isimlerinde görmek mümkündür (Özdiş, 2014: 76 - 77).

Basının gücüyle daha geniş kitlelere ulaşan mizah dergileri, Osmanlı'daki farklı düşünce akımlarını da mizahçı gözüyle sayfalarına taşımıştır. Osmanlı mizahçıların siyasal yapıya yönelik eleştirileri dış politikadan başlayarak ülke içindeki yolsuzluklara kadar uzanır. Ekonomik, siyasal politikaların mizah dergilerinde eleştiri konusu olmasının kamuoyunu etkilediğini gören yönetim mizah basınına karşı sert uygulamalar geliştirmiştir. Mizah basınının da bilim ve teknoloji açısından üstün olan Batı'dan yararlanmak gerekir düşüncesi genel kabul gören bir yaklaşım göstermekle birlikte geleneğe sahip çıkılması gerektiğini de savunan bir tutumdan da söz edilebilir. Osmanlı'da mizahçıların ülkesindeki sorunlara karşı duyarlı ve zaman zaman farklılık gösterse de özgürlükçü düşünceye bağlı oldukları görülmektedir. Geçirilen zor dönemlerde mizah yazarları halka moral verici bir tavır içinde olmuştur. Ülkenin sorunlarını mizahın konusu yaparak sürece olumlu katkıları olan mizah basını Avrupa'ya karşı güçlü olmak yönünde bir mizah çizgisi izlemiştir (Özdiş, 2014: 221 - 224).

Osmanlı mizah basınına dönemin koşullarını siyasal ve toplumsal olayları, insanların bu olaylar karşısında geliştirdiği tutumları önemli ölçüde yansıttığı söylenebilir. Mizah süreli yayınlarında batılılaşma ve toplumsal değişimlerin izi, giyim, moda, eğlence, sanat anlayışı, ulaşım, borsa ve benzeri konuları görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Dönemi'ne kadar sürekli bir değişim içinde olsa da Tanzimat'tan sonraki dönem daha köklü değişimleri getirmiştir (Özdiş, 2014: 18 - 19).

2.1.1. Tanzimat Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun politik, kültürel, ekonomik ilerlemesini oluşturacak ideolojik koşullar 1860'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlamış (Çavdar, 1995: 26) aynı dönemde basın, toplumun farklı kesimlerini bir araya getirerek Osmanlı modernleşme sürecinin hızlanması için elverişli bir zemin hazırlamıştır.

Osmanlı mizah basınının ilk yıllarında (1870 - 1877) eleştiri ön plandadır. Çoğunlukla modernleşme hareketleri ve toplumun bu gelişim karşısındaki tavrı ve devlet politikaları ele alınır. İroni ve hiciv gibi mizah çeşitlerine dayanan mizah anlayışı Osmanlı iktidarı tarafından yasaklanmış ve bu yasak 1908'e kadar sürmüştür (Avcı, 2003).

Tanzimat Dönemi mizah yayıncılığında Teodor Kasap, Agop Baronyan, Zakarya Beykozluyan gibi isimler ön plana çıkmaktadır. 1870'de yayın hayatına giren Diyojen adlı mizah gazetesi basın ve kent içi taşımacılığı gibi sorunlara değinir. Dergi, bunun sonucunda iki ay kapatma kararı ile karşılaşmıştır (Çeviker, 1986: 22, 24). Diyojen'in, eleştirileri yönetici konumundakileri hedef aldığı için yönetim tarafından olumlu karşılanmamıştır.

Dönemin mizah gazetelerinde Karagöz ve Hacivat karakterleri önemli bir yer tutar. Karagöz sürekli soru soran cahil bir kişiliği temsil ederken Hacivat öğreten kimliği ile okuyucuyu aydınlatan bir kişiliği temsil eder (Özdiş, 2014: 109).

Tanzimat Dönemi karikatürlerinin en önemli özelliği geçirdiği form değişikliğidir. Bu aşamada Hayal Dergisi çizgiyi resimden karikatüre geçişte önemli bir rol oynar (Çeviker, 1986: 26). Yaşama dair sorunlar, kadın erkek ilişkisi, halkı savaş karşısında umutlandırma, düşmanı yıpratma gibi temalar bu dönem karikatürlerin başlıca konuları olarak karşımıza çıkar. Dış siyaset dışında yurt içi meselelere de değinir. Özellikle Çaylak (1876) adlı mizah dergisi Osmanlı aydınlarını tutumlarını, halkın uyum sağlamakta zorlandığı yenilik hareketlerini eleştirir. Tanzimat basını dönemin koşullarından olumsuz anlamda etkilenmiştir. Osmanlı Rus Savaşı sürerken sıkıyönetimin ilan edilip meclisin kapatılmasıyla basına karşı baskı artmıştır. Mizah gazetelerine sansür konulmuş yeni mizah gazetelerinin çıkarılması ve gazetelerde eleştiri yapılması yasaklanmıştır (Çeviker, 1986: 27 - 28).

Bu dönemde Ermeni mizah basını da oldukça etkilidir. Ermeniler tarafından çıkarılan ilk mizah dergisi Hosvep Vartanyan tarafından çıkarılan “Boşboğaz Bir Adem” adlı dergidir. Meğu, Mamul, Mimos, Khigar adlı dergiler Ermeniler tarafından çıkarılan diğer dergilerdir (Çeviker, 1986: 33 - 34).

Tanzimat karikatürlerinin belediye sorunları, batılılaşma hareketleri, ekonomi, basın dünyası, kadın erkek ilişkileri, savaş ve barış, politika, özgürlük eşitlik gibi konulara ağırlık verdiği görülür. Belediyecilik ile ilgili karikatürlerde yanmayan sokak lambaları, pis Terkos suyu gibi konular işlenerek belediyecilik çalışmaları eleştirilmiştir. Batılılaşma hareketleri daha çok toplumun bu yeniliklere uyma çabasını gösterir nitelikte ele alınmıştır. En çok giysi konusundaki değişiklik eleştirilmiştir. Ekonomi ile ilgili karikatürler ev ve ülke ekonomisi olarak ikiye ayrılmıştır. Basın dünyasını ele alan karikatürler ise sansür ve gazetelerin politik yaşama etkisi üzerine durmuştur. Karikatürlerde kadın - erkek ilişkileri fantezi ve aile yaşamı gibi iki temel çerçevede ele alınmıştır (Çeviker, 1986: 39 - 46).

Dergilerde Batılılaşma çabalarının toplumun geleneksel dokusunu olumsuz etkilediği yönündeki görüş hâkimdir. Batılılaşma ve medeniyetçilik çabaları çoğu zaman taklitçilikle eş anlamlı olarak değerlendirilip alaycı ve aşağılayıcı bir üslupla eleştirilir. Alafranga hayat tarzına karşı mizahçıların önerisi Osmanlı kültür ve değerlerine sahip çıkılması olmuştur (Özdiş, 2014: 111, 155).

2.1.2. Meşrutiyet Dönemi

II. Meşrutiyet'in ilanı birçok alanda olduğu gibi mizah basını içinde önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte özgürlük sınırları genişletilmiş, birçok gazete ve mizah dergisinin yayın hayatına girmesi sağlanmıştır. 1908 yılının ilk beş ayında çıkan 40 mizah dergisi özgürlüğe duyulan özlemi gösterir niteliktedir (Öngören; 1998: 63). 1908' den sonra sosyalist, liberal, İslamcı, milliyetçi düşünceleri savunan yayın organları önemli ölçüde özgürlük ortamı yaratmış demokrasi, böylece bir adım daha ilerlemiştir (Karpaz, 2010: 46).

Meşrutiyet Dönemi'nde kadın, kadın- erkek ilişkileri, ev içi iş bölümü ve cinsellik gibi konular karikatüre konu olmuştur. Meşrutiyet Dönemi mizah yayınlarını “Geleneksel, Batılı modern, Eşşek Tipi, Tek sayılık risaleler” olarak dört bölüme ayıran Çeviker, Batılı modern

mizah dergilerine örnek olarak Kalem Dergisi'ni gösterir. Mizah dergileri ilk sayılarında amaçlarını belirterek mizah nedir

mizah dergileri nasıl olmalı gibi sorulara da cevap aramışlardır (Çeviker, 1986: 17, 26, 35).

Meşrutiyet mizah basınında meclise karşı olan ve mutlak yönetimi sürdürmek isteyen dönem padişahı II. Abdülhamid, birçok karikatüre konu olmuş mizah basınında çok defa yer almıştır. Bununla birlikte II. Abdülhamid de mizah dergilerinin kapatılması için büyük bir çaba içine girmiştir. Bu çaba başarısız olunca meclisi kapatmak istemiştir (Öngören; 1998: 63 - 64).

Kanun-i Esasi ilanından sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi, Meşrutiyet'in ilanından önce mizah basınına çok büyük önem vermiştir. II. Abdülhamid'in düşmesi için Avrupa'da geniş mizah kampanyalarına destek veren parti ileri gelenlerinin iktidara gelince tutumu değişir. 1910-11 yıllarında meşrutiyet uygulamaları Osmanlı aydını tarafında yetersiz bulunmuş, eleştiri okları İttihat ve Terakki Partisi'ne çevrilmiştir. Buna karşılık partinin kendisini eleştiren mizah gazetelerinin kapatılması için harekete geçtiği görülür (Öngören; 1998: 63, 66).

Öngören, 1908 yılından sonra Osmanlı mizahında Batı anlamında mizah dergilerinin ve mizah eserlerinin artış gösterdiğini söyleyerek geleneksel Osmanlı mizah örneklerinin etkisini yitirmeye başladığını belirtir. Öngören'e göre bu dönemden sonraki yeni mizah eğilimi Cumhuriyet mizahının ve ilk kadrolarının şekillenmesinde önemli rol oynar (Öngören; 1998: 64 - 65).

Tanzimat Dönemi'nde moda, giyim ve batılılaşma hareketlerinin topluma yansması karikatüre konu olurken Meşrutiyet Dönemi'nde ise dönemin getirdiği yeni düzen mizah basını tarafından ele alınır. Bu dönem karikatürleri kadın, çocuk, eğitim, sanat-basın dünyası, politik yaşam, ekonomi, ilerleme, savaş, işçi - işveren gibi konu başlıkları ön plana çıkmıştır. Kadın figürü Tanzimat Dönemi karikatürlerinden farklı olarak doğasına uygun ve daha güzel çizilmiş, cinsellik unsuru ön plana çıkarılmıştır. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ve eşitlik kavramları bu karikatürlerde de kendini göstermiştir. Kadın figürünü aile içi eşitlik çerçevesinde ele alan karikatürler bulunmaktadır. Kadını savaşla ilişkilendiren bazen de moda ile ilişkilendiren karikatürler de dönem dergilerinde yer almıştır. Çocuk konulu

karikatürlerde eşitlik, kardeşlik, özgürlük kavramları ön plandadır. Ekonomi dar gelirli aileler ve onların mutfak ekonomisi üzerinden anlatılır. Savaş, Tanzimat'ta olduğu gibi askeri ve geride kalan halka umut verecek şekilde ele alınmıştır. Bunula birlikte bu dönemde sorunlardan uzak sadece gülmeye yönelik karikatürler de vardır. Basın bu dönemde de sansür ve baskı ile karşılaştığı için İttihat ve Terakki Partisi'nin yaptırımları yine karikatüre konu olmuştur. (Çeviker, 1986: 44, 47 - 50).

II. Meşrutiyet Dönemi'nin basın alanındaki önemli bir değişikliği, Anayasanın "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" şeklindeki 12. Maddesine eklenen "Hiçbir veçhile kablettab-ı teftiş ve muayeneye tâbi tutulmaz" hükmü olmuştur. Bu madde ile basının ön denetime tâbi tutulamayacağı anayasa ile güvence altına alınmış olmaktadır. Böylece II. Meşrutiyet'in ilânından sonra kısa sürelide olsa basında görece özgür bir ortam doğmuştur (Özkorkut, 2002).

Meşruyet'in ilanından kısa süre sonra İttihat ve Terakki iktidarının uyguladığı baskıcı politikalar basını da etkilemiştir. 1909 yılından 1931 yılına kadar yürürlükte kalan Matbuat Kanunu'na basınla ilgili kısıtlayıcı maddeler konulmuştur. Bu kanunun hükümleri arasında yer alan bazı maddeler şunlardır:

“Gazete ve dergi çıkarmak için ruhsat almak gerekmez, yalnız hükümete bilgi verilir.

Vatan, Milli Mücadele, Cumhuriyet ve Devrim düşmanlığı yüzünden hüküm giymiş olanlar veya Milli Mücadele'de düşman emellerine hizmet edici yayın yapmış olan kişiler gazete çıkaramazlar.

Hükümet dilediği zaman dilediği gazete ve dergiyi kapatma yetkisini elinde bulundurmaktadır. Buna karşı başvurulacak bir adalet yolu tanınmamıştır.” (Topuz, 2003: 158).

Yine bu dönemde 31 Mart vakası ile İttihat ve Terakki'nin basın üzerindeki baskısı artmıştır. Bu dönemde iktidar mücadelesinin aracı olarak kullanılan basının üzerindeki baskılar sonucu birçok gazete ve dergi kapatılmıştır (Özkorkut, 2002).

Osmanlı basınının, parlamentolu ve anayasalı bir yönetim anlayışından yana tavır koyduğunu belirtmek gerekir. Basın özgürlüğünü kısıtlayıcı denetim altına alınmasına

yönelik çalışmalara karşı bu dönem aydınları, yurt içinde ve özellikle de yurt dışında çıkardıkları gazetelerle mevcut yönetimi eleştirmiş ekonomiden eğitime yapılan yanlış politikaları görmezden gelmemişlerdir (Özkorkut, 2002).

Tanzimat Dönemi'nde temelleri atılan, farklı kesimler tarafından kabul edilen birçok düşünce akımının Meşrutiyet Dönemi'nde daha belirginleştiğini söyleyebiliriz. Bu düşünce akımları arasında Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık bulunmaktadır. Bu fikirlerin bazı kavramları ve ülke sorunlarını birbirinden farklı ele alışı tartışmalara yol açmış, bu tartışmaların basına yansması toplumda kültürel ve siyasi değişiklikleri getirmekle birlikte demokratikleşme sürecine katkı sağlamıştır (Kabacalı, 1994: 87).

2.1.3. Kurtuluş Savaşı Dönemi

Milli Mücadele Dönemi'nde Türk Basını, ulusal mücadele taraftarları ve bu mücadeleye karşı olanlar biçimlendirmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan olumlu sonuçlar alınmaya başlanmasıyla basında milli mücadele yanlıları daha etkin bir şekilde boy göstermeye başlamıştır.

1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla İttihatçı siyasilerden önde gelenlerinin yurt dışına kaçması, İngiltere'nin Musul'u işgal etmesi, İngiliz ve Fransız gemilerinin İstanbul limanına girmesi gibi olumsuz birçok siyasi gelişmeler yaşanmıştır (Topuz, 2003: 98). Savaştan yenik çıktığını kabul eden İstanbul hükümeti 2 Aralık 1918'de bir genelge ile basına yeniden sansür koymuştur (Kabacalı, 1994: 88).

Bu yeni dönemde yayın hayatına devam eden mizah dergileri dünyanın ilk emperyalist savaşına tanıklık ederler. Yerginin, alayın sık kullanıldığı dönem karikatürlerinde saldırgan ve teşhirci bir üslup sıkça tercih edilir (Çeviker, 1991: 23). Bu dönem önde gelen mizah yayınları arasında Diken, Deccal, Kaval, Ortaoyunu, Alay, Ayine, Aydede, Gülyüz, Kahkaha, Akbaba, Zümrüdüanka, Kelebek sayılabilir. Kuva-yı Milliyecileri eşkıyalara benzeterek aşağılayan Milli Mücadeleye karşıtı Aydede'nin (Kabacalı, 1994: 94) mizah temelini politik hiciv oluşturmuş dönem koşulları hiciv anlayışıyla resmedilmiştir.

Sedat Simavi'nin Gülyüz'ü Ankara hükümetinden yana tavır koymuş ve bu yüzden bir süre sonra kapatılmıştır. Ali Kemal'in Peyam-ı Sabah'ı ve Refi Cevad Ulunay'ın Alemdar

gazetesi gibi milli mücadeleye karşı çıkararak Kuvayı Milliye'yi karalamaya çalışan Refik Halit Karay'ın *Aydede'si* savaştan sonra kapanmıştır (Öngören, 1998: 68).

Anadolu'da *Peyam-ı Sabah*, Ali Kemal'in *Peyam-ı Sabah*'ından farklı olarak Kurtuluş Savaşı'na destek vermektedir. İlk sayısında, "İstanbul'daki *Peyam-ı Sabah* sahtedir, doğrusu budur" yazısıyla yayınlanır. Mizahın gücünden yararlanarak, karşı propaganda ile dalga geçmeyi amaçlar. Milli Mücadele döneminde mizah yoluyla Kuvayı Milliye'ye muhalefet olan kesimlere karşı direnç göstermiştir (Aydın, 2009).

Bu dönemde Milli Mücadele'ye destek olan dergilerden biri de *Karagöz* adlı mizah dergisidir. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yayın hayatına başlayan *Karagöz*'de konular "*Karagöz*" tiplmesiyle işlenmiştir. *Karagöz*, eleştiri oklarını saraya ve İstanbul hükümetlerine çevirmiş bunun sonucunda İstanbul yönetiminin sansürüne uğramıştır. 1919 yılı boyunca, Anadolu'daki milli mücadele gelişmeleri ile ilgili haberler, sansüre uğrayarak dergide yer alamamıştır. Dergi, yayın politikasını değiştirmemekle beraber siyasi eleştiriler konusunda daha yumuşak bir dil tercih etmiştir (Çakmak, 2014). Mütarekeden sonra yayın hayatına başlayan *Diken* adlı mizah dergisinde ise I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra ülkeyi terk eden paşalardan, parti iktidar savaşlarına, Kuva-yı Milliye'ye kadar o dönemin tüm gelişmelerini görmek mümkündür (Çeviker 1991: 20).

Kurtuluş Savaşı'ı boyunca mizah basınında savaş temalı karikatürler yoğunluktadır. Lozan döneminde ise barış kavramı ön plana çıkar. Bu dönem karikatürlerini düşmanın topraklardan atılması ve savaşın masa başında kazanılması olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bütün bunlarla birlikte Padişah Vahdettin'in basın yayın işleri ile yakından ilgilendiği görülür. İşgal ve saray sansürü nedeniyle gazetelerin sütunlarının boş çıktığı sık görülen bir sansür yöntemi olmuştur (Çeviker, 1991: 40, 52).

2.1.4. Cumhuriyet Dönemi

Kurtuluş Savaşı sonrasında, Cumhuriyet Dönemi mizahının ilk biçimlenişi ortaya çıkmıştır. 1923'ten sonra 1928'de Latin alfabesinin kabul edilmesi, 1930'da Serbest Fırka'nın kurulması ile kısa süreli çok parti denemesi gibi birçok tarih ve gün, Cumhuriyet Dönemi mizahı için önemlilik taşımaktadır (Öngören, 1998: 73).

Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan değişiklikler, ÷lkede her kesim tarafından aynı derecede kabul görmemiş, toplum yeni rejimi savunanlar ve hilafet, saltanat yanlıları olarak ikiye bölünmüşlük yaşamaktadır. Osmanlı tipi tarikat örgütü ile Meşrutiyet tipi parti bu dönemde Cumhuriyetçilere karşı bir direniş içine girmiş bu durum Cumhuriyet'in kültür ve mizah hayatını şekillendiren önemli bir unsur olmuştur. Cumhuriyet'i kuran parti, bu gelişmeleri tarikat örgütlerini kapatarak engellemeye çalışmış, Osmanlı kültüründen uzaklaşmak için özgürlükleri askıya almak gibi bir çözüm geliştirmiştir (Öngören, 1998: 76). 15 Nisan 1923'te Büyük Millet Meclisi'nin son toplantısında TBMM'nin yasallığına karşı isyan niteliğinde sözle ve yazıyla yayında bulunan kimselerin "vatan haini" sayılacakları hükmü kabul edilmiş ileride basını yargılayacak İstiklal Mahkemeleri bu maddeye dayandırılmıştır (Kabacalı, 1994: 99). Bu nedenle mizahçılar bu dönemde politik mizaha mesafeli bir tutum takınmıştır.

1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti döneminde yeni rejimi yayma aracı basın kullanılmıştır. Çok partili siyasal hayata geçene dek Türk basını sürekli baskı ve sansürlerle karşılaşmıştır. Bu nedenle bu dönem için bir özgürlük anlayışından söz etmek mümkün değildir (Kejanlıoğlu, 1995).

Cumhuriyet dönemine girilmesi ile gazetelerde karikatürler gör÷lmeye başlamış, karikatür albümleri basılmış, sergiler açılmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yılları karikatür için durgun geçmiştir denilebilir. Dönem mizahçıları yeni kurulan Cumhuriyet'in reformlarının yerleşmesi için çabalamışlar eleştirel bir tavırdan uzak durmuşlardır (Arık, 1998: 17 - 18). 1 Nisan 1923'te yeni seçim kararının alınmasıyla birlikte kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi meselesi yeniden tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalara uzak kalmayan mizah dergilerinin de konuyu karikatürlerine yansıttığı gör÷lmektedir. Mizah basınının kadınların seçme-seçilme hakkı ve o dönemde Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulma girişimine yaklaşımı demokrasi açısından önem teşkil etmektedir. Dönemin mizah dergilerinden Akbaba'da, TBMM'de kadınların da oy vermesine dair yaşanan tartışmalardan bir gün sonra Cevat Şakir Kabaağaçlı imzasıyla "Kadınlar da İntihabata (Seçim) İştirak Etse idiler" başlıklı bir karikatür yayınlanmıştır. Karikatürde bir grup kadın resmedilerek kadınlara şu cümle kurdurulmuştur: "Kadınlar da intihabata iştirak etse idiler, hiç şüphe yok ki bütün erkekler bizi intihap ederlerdi." Karikatürde döneme göre oldukça açık, Avrupai kıyafetler içinde tasvir edilen kadınların seçilmesini sağlayacak olan etkenin ne olduğuna dair açık bir göstergeye yer verilmemesi ile birlikte kadınların seçilmesinin nedenini cinsiyet

farklılığına indirgendiği görülmektedir. Kadın haklarına ve bir kadın fırkasına taraftar oldukları ya da olmadıkları hakkında açık bir görüş belirtmemekle birlikte dönem itibariyle mizah dergilerinin toplumsal cinsiyetçi yaklaşıma eleştirel bakmadığı görülmektedir (Yılmaz, 2016).

1925'te bazı Doğu illerinde Şeyh Sait isyanı çıkmış bunun üzerine bir terör kanun tasarısı olan Takrir-i Sükün Kanunu meclise getirilmiştir. Bu kanunla hükümete basın özgürlüğünü dilediği gibi kısıtlayabilir gazeteleri kapatabilir yetkisi verilmiştir (Topuz, 2003: 147). 1931'de çıkan Matbuat Kanunu hilafet ve saltanatçılığı, anarşizm ve komünizmi yasaklamış ve idareye geçici gazete kapatma cezası verme yetkisini tanımıştır. 1933'de İçişleri Bakanlığına bağlı bir Matbuat Umum Müdürlüğü kurulmuş, 1938'de gazete çıkarmak için ruhsatla izin istemek zorunlu tutulmuştur. Basın üzerindeki bütün bu baskılara rağmen bu dönem çok sayıda gazete ve dergi yayınlanmıştır (Akşin, 1992).

1938 yılında Atatürk'ün ölümü ile İnönü Dönemi başlamıştır. Bu dönemde karikatür politik meselelere uzak durmuş hiciv, taşlama yerine ölçülü belediye karikatürlerine ağırlık vermiştir. Tek parti döneminde genel itibariyle devletçi bir tavır alan mizah basınında özgürlük ve demokrasi gibi kavramların işlendiği görülmemektedir (Arık, 1998: 18 - 19).

Cumhuriyet Dönemi'nde aydın kesimin topluma toplum için uygun görülen normları dayatma tutumu basında da görülmektedir. Kurucu değerleri anlatma ve koruma görevini sürdürmesi muhalif bakış açısının gelişmemesine neden olmuştur. Bu durum cumhuriyet tarihinin tamamına yansımış zaman zaman basında demokrasiye karşı yapılan müdahaleler meşru gösterilmiş ordunun rejimin koruyucusu olduğu fikri onaylanmıştır (Arık, 1998: 88).

Bu dönem genel çerçevede değerlendirildiğinde Türk basınının, toplumu dönüştürme misyonunu devam ettirdiği görülmektedir. Yönetim yapılan yeniliklerin ve politikaların toplum tarafından benimsenmesi için basını bir araç olarak görmüş basının toplumu dönüştürme işlevini resmi ideoloji sınırını hiçbir zaman aşmadan yapması beklentisine girmiştir (Gürkan, 1998: 34) Oysa demokrasilerin olmazsa olmazı eşitlik ilkesi resmi ideolojiye sahip siyasal toplumlarda kendine yer bulamaz. Çünkü resmi ideolojinin varlığı devletin bu ideoloji mensuplarına ve sempatanlarına diğerlerine göre öncelik tanınmasının yolunu açar. Farklı ideolojiyi benimseyen kitleye karşı eşit saygı ve ilgi gösterilmesi zorlaşmaktadır (Dursun, 2012: 172).

2.2. Demokratik Süreçlerde Kesintiler: Askeri Müdahaleler

Temel işlevi toplumda yerleşik düzeni korumak olan devletlerin ortaya çıkışı, bir kamu gücü olarak ordu kurumuna olan ihtiyacı doğurmuştur. Devletin zor kullanma araçlarının başında gelen ordular bazı istisnai durumlarda, “iç güvenliği sağlamakla beraber genel olarak topluma yönelik dış tehditler karşısında “milli savunma amaçlı kullanılmaktadır (Erdem, 1999).

Özgürlükçü demokrasinin en önemli unsuru, silahlı kuvvetlerin devlet tarafından sürekli denetim altında tutulması ve sivil otoriteye bağlı kılınmasıdır. Ordular, yapısı gereği, otoriter eğilimlere açık bir kurum olduğu için ordu ile onun demokratik çevre arasındaki ilişki demokrasi sürecinde önemli bir rol üstlenmektedir. Toplumun büyük bir kesiminin siyasal tercihlerini temsil etme konumunda bulunan sivil iktidarın askeri otoritenin üstünde olması ordunun, sivil iktidarın oluşturduğu politikalar doğrultusunda faaliyet göstermesini zorunlu kılmaktadır. Seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğünü ifade eden bu ilke, demokrasinin temel ilkelerinden birisidir. Çünkü demokrasi kavramı çoğunluğun yönetme hakkını, siyasal çoğulculuğu kapsadığı gibi seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğünü de kapsamaktadır (Erdem, 1999).

Türk siyasal tarihinde uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan ordu, siyasal yaşam üzerinde etkin olmuştur. Bu durum ordunun tarihin her döneminde ekonomik ve sosyal işlevleri bünyesinde barındıran bir kurum olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tarihsel olgu ordunun ya bürokratik yapılanmayı bizzat teşkil etmesine ya da bürokrasinin hâkim unsuru olarak devlet yönetimi ile iç içe geçerek, devletle özdeşleşmesine neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal rejiminin oluşmasında aktif rol alan Türk Ordusu, Osmanlı'dan devraldığı vatani kurtarma misyonu doğrultusunda hareket etmiş, rejimle ilgili sıkıntıların olduğunu düşündüğü dönemlerde siyasal yaşama açıkça müdahale etmeyi kendisine görev olarak üstlenmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, rejimin sınırları ve işleyişi ile ilgili kurumsal ve anayasal düzenlemelerde özerk, ayrıcalıklı ve de ağırlıklı bir konum kazanmıştır (Güler, 2006).

Türkiye'de demokrasiye geçildikten sonraki dönemde periyodik olarak birçok darbe yaşanmış gerçekleştirilen demokrasinin kurumsallaşması sekteye uğramıştır. Askerler yönetimi sivillere devrettikleri dönemlerde bile yönetimi kontrol etmenin yollarını aramışlardır. Kendi kontrollerini anayasal bir temele oturturan asker ve askerinin siviller

üzerinde tahakküm kurmasını arzu eden toplumsal kesimlerin varlığı darbelere zemin hazırlamıştır. Bir ülkede halkın seçtiği temsilciler yerine bürokratların yönetimde belirleyici olması, herhangi bir kriz çıktığında, o konuda askerin tepkisi nasıl olacak diye düşünülmesi ve askerden çözüm beklenilmesi o ülkede demokrasinin kurumsallaşmadığını göstermektedir (Akıncı, 2013).

Toruk, Türkiye'de çok partili dönemde neredeyse on yılda bir tekrar eden ordunun müdahalesi ile ilgili sebepleri şu şekilde belirler; Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan gelenek, ordunun sahip olduğu nitelik ve yapılanma, siyasetçilerin ve siyasal sistemin gelişmişlik derecesi, uluslararası etkiler, sosyolojik, kültürel ve ekonomik yapı. (Toruk, 2005). Bununla birlikte günümüz uluslararası sistemde Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'nın dünya ülkeleri üzerindeki etkileri devam etmektedir. Bu etki iki ülkenin ulusal çıkarları doğrultusunda ilerlemektedir. Bu kapsamda özellikle soğuk savaş döneminde ulus inşa sürecini tamamlayamamış Türkiye'nin ters demokratikleşme hareketleri olan askeri darbeleri yaşamasında bu iki ülkenin, özellikle de ABD'nin etkili olduğu söylenebilir (Boztaş, 2012).

Sivil yönetimin silahlı kuvvetlerce zorla görevden uzaklaştırılması ve ülke yönetimini ellerine almaları olarak tanımlanan askeri darbeler (Güler, 2006) ile toplumsal gelişmişlik seviyesi arasında bir bağlantı kurulabilir. Toplumsal gelişmişlik seviyesi düşük olan ülkelerde, ordunun siyasal sisteme müdahalesi gelişmiş ülkelere kıyasla daha normal kabul edilmektedir (Huntington, 1964: 46). Az gelişmiş ülkelerde toplumların modernleştirilme misyonunu orduların üstlendiği görülmektedir (Güler, 2006). Demokrasi bilincinin zayıf olduğu toplumlarda askerin siyasete müdahil olması meşru görülmekte demokratik siyasal sistemlerde sorunların çözümünde ordunun bir araç olarak kullanılması askeri müdahalelerin yaşanmasını kolaylaştırmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde askeri ve sivil bürokrasinin oluşma aşamasında bulunduğu görülmektedir. Kalkınma zorunluluğunun gerektirdiği merkezi planlama ve zayıf siyasal kültürün varlığı yönetimde otoriter eğilimi ortaya çıkarmaktadır. Gelişmiş ülkelerin siyasal kurumlarının biçimsel olarak taklit edilmesiyle kurulmuş siyasal rejimler, hükümet değişikliklerinin yasal yollardan yapılamaması bu ülkelerde askeri darbelerin yaşanmasına neden olurken siyasal rejimin de istikrarsızlaşmasına yol açmaktadır (Kışlalı, 1996: 84). Ordunun, sivil toplumun akışını durduracak bir sürece girmesi o toplumda sadece demokrasinin yerleşmediğini değil aynı zamanda resmi ideoloji ile halk değerlerinin uzlaşmadığını da göstermektedir (Tunç,1998).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde siyasal güven önem kazanmaktadır. Seçimle iş başına gelen sivil iktidarların sosyo-ekonomik sorunları çözmede sürekli başarısızlık göstermeleri silahlı kuvvetlerin kamu çıkarını korumak adına politik alana müdahale etmesinin yolunu açmaktadır (Akgün, 2001).

Demokratik devletler, silahlı kuvvetlerini yasal sınırlar içerisinde tutabilmek amacıyla ayrıntılı hukuksal düzenlemelere yer vermektedir. Demokratik devletin bir ögesi olan hukuk devleti ilkesine göre askerin sivil otoriteye bağlı bir kamu kurumu olarak kalması ve gerek kuruluşu gerekse işleyişi bakımından yasalara dayalı olması gerekmektedir. Kamu yararı belli bir kişi/grup ya da mutlak bir ideoloji ile özdeşleştirildiğinde silahlı kuvvetler toplum yararını temsil ve savunma rolünü üstlenmektedir. Silahlı kuvvetlerin demokrasi ile uyumlu olması için toplumda kamu yararının temsili hiçbir kişi/grup ya da kurumun tekelinde olmaması gerekmektedir (Erdem, 1999).

2.3. Türkiye’de Askeri Darbeler ve Mizah Basını

2.3.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve mizah basınına yansımaları

27 Mayıs 1960 Darbesi döneminde mizah basınının bu sürece karşı tutumunu ele almadan önce dönemin siyasi ve sosyal arka planını görmek gerekmektedir. II. Dünya Savaşı’nın demokrasi yanlısı ülkelere kazanılması ve Türkiye üzerindeki Sovyet etkisi, Türkiye’nin Batı ittifak sistemine yaklaşmasına ve demokratik yönetim şekline yönelmesine hız kazandırmıştır. Demokrat Parti (DP) 1946 yılında kurulmuş böylece çok partili hayata geçiş süreci başlamıştır. Dönem itibariyle iktidar partisinin karşısında duruş sergileyen, yayın organlarının yanında DP’yi destekleyen yayın organları da bulunmaktadır. 1950 yılında tek başına iktidara gelen DP, 1960’a kadar iktidarda kalmıştır. On yıllık bu dönemde birçok siyasi tartışma meydana gelmiş, bu tartışmalar basına yansımıştır (Gülmez ve Aşık, 2014).

1946-50 yılları arası Türk demokrasi tarihi için önemli adımların atıldığı bir dönemdir. Bu sürecin orta ve alt sınıfın mücadelesi olduğunu belirten Karpaz, süreci “Ulusun tarihinden ve demokratik geleneklerinden gelen deneyimleri ve özlemi, Batı demokrasilerinin felsefeleri ve eylem şekilleriyle birleştirerek kendi ihtiyaç ve kültürüne uygun bir demokrasi kurma mücadelesinin başlangıcı” olarak tanımlar (Karpaz, 2010: 52).

Topluma dönük ve toplumla var olan bir sanat niteliği taşıyan karikatürün bu dönemde güçlendiği ve daha etkili olduğu görülmektedir (Balcıoğlu, Öngören, 1973: 7). 1946 - 1950 yılları arasında en etkili dönemini yaşayan mizah basınının büyük çoğunluğu iktidara karşı muhalif bir duruş sergilemiştir. Demokrasi ve özgürlük kavramlarının tüm dünyada etkili olması ve halkın büyük bir kısmının muhalif duruşu desteklemesi bu durumun nedenleri arasındadır.

Dönemin en önemli mizah hareketi iktidardaki partiyi sık sık eleştiren Markopaşa dergisidir. Sosyalist eğilimi olan Markopaşa kadrosu, tek parti iktidarına karşı bir tavır takınmıştır. Bu nedenle Markopaşa için çok partili hayata geçişin, demokrasinin, demokratik düzende olması gereken sosyal ve politik hoşgörünün savaşını verdiği söylenebilir. Markopaşa'ya kadar Osmanlı ve Meşrutiyet günleri dâhil hiçbir zaman iktidar bu netlikte eleştirilmemiştir (Balcıoğlu ve Öngören, 1973: 92). 1946'da yayın hayatına başlayan derginin ilk sayısında "Alışılmış olaylardan ayrı bir mizah" sloganı kullanılmış böylece okuyanı hem güldürüp hem düşündüreceği mesajı verilmiştir. Türkiye - Amerika ilişkilerini, antidemokratik yasaları, karaborsa, enflasyon, ekonomi gibi konuları sayfalarına taşıyan dergi, Markopaşa adıyla sadece on sayı yayınlanabilmiştir. Yayın yasaklarından dolayı "Merhumpaşa, Bizimpaşa, Yedi Sekiz Hasan Paşa, Malum Paşa" gibi isimlerle yayın hayatına devam etmiştir. Baskılar nedeniyle yayın hayatına sık sık ara vermesini yine mizah yoluyla okurlarına aktaran dergi "Fırsat buldukça çıkar" ifadesini kullanmaktadır. 2 Aralık 1946'da yayınlanan sayısında çıkan bu yazı baskıların hangi boyutta olduğunu gözler önüne sermektedir:

"Markopaşa millet tarafından umduğumuzdan daha büyük bir rağbetle karşılandı. Markopaşa'nın kimseye düşmanlığı olmamakla beraber nedense onun düşmanları varmış. Gazete bayilerinde hiç biri rağbet etmedi. Bir kısmı dağıtmak üzere aldıkları halde sonradan vazgeçtiler. Bundan dolayı bayilere darılmış değiliz. Şüphesiz onların kulaklarını bükerler kulakta çekerler hatta koparırlar bile. Gazetemizi bayiler dağıtmayınca bu gazetenin muharriri dört bin adet Markopaşa'yı sırtlayıp İstanbul'a dağıtmıştır. Aynı gün gazetelerde bir tek Markopaşa kalmamıştır..." (İnuğur, 1992: 215).

Markopaşa, 10 Şubat 1947 sayısında "Biz ne istiyoruz" başlıklı yazısı ile dönemin ekonomik ve siyasal koşullarını kendi üslubuyla eleştirmiş özgürlükçü tutumunu ortaya koymuştur:

"Biz istiyoruz ki bu memlekette yapılan her iş üç beş kişinin çıkarına değil, bu toprakları dolduran milyonların yararına olsun. Herhangi bir karar alınırken, İzmir'deki ortak Tüccar, İstanbul'daki ahbab milyoner değil, bu kararların altında

beli bükülen çoluk çocuk, inleyen yığınlar göz önünde tutulsun. Biz istiyoruz ki bu topraklar üzerindeki insanlar kafalarında taşıdıkları fikirlerden dolayı değil, bu yurdun ve bu halkın yararına yahut zararına yaptıkları işlerden hesap versinler...” (İnuğur, 1992: 217).

Bu dönemde sivil siyasi direnç ve siyaset kurumunun bürokratik yönetim anlayışı karşısında gösterdiği direnç demokrasi anlamında yaşanan en önemli gelişmeyi oluşturmaktadır. (Peker, Yörükoğlu, Eryiğit, 2014). 1950 yılına gelindiğinde Cumhuriyeti kuran tek parti kendi içinden çıkan bir partiye iktidarı bırakmış muhalefete geçmiştir. DP iktidarı ile İkinci Dünya Savaşı sonunda büyük sermayelerin üretim atıkları Anadolu’ya girmiş her şeyin vesika ile alındığı bir dönemden sonra halk bu durumu sevinçle karşılamıştır (Öngören, 1998: 95).

Bu dönem tek partinin halk üzerinde bıraktığı olumsuz etkileri ele alan Karakedi ve Akbaba dergileri ile demokratik ve özgürlük ortamının getirdiklerini yansıtan Tef ve Dolmuş adlı mizah dergileri ön plana çıkmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi ve DP’nin mücadelesini yansıtan Taş - Karikatür dergisi ise DP’yi hedef alan karikatürler kaleme almıştır (Öngören, 1998: 93 - 94). Bu dönem hem çizgilere hem de içeriğe getirilen yeni yaklaşımlar “50 Kuşağı” olarak bilinen önemli bir karikatürcü kuşağını da ortaya çıkarmıştır (Arık, 2003). 50 Kuşağı, dünya karikatürünün savaş sonrası değişiminden etkilenecek şekilde şekillenmiş yazı veya söze dayanmayan bir mizah ortaya çıkarmıştır. 50 Kuşağı karikatürünün en önemli özelliği yeni, çağdaş karikatür estetiği ve konu - çizgi bütünlüğünün sağlanması olmuştur (Arık, 1998: 21). Temel eğitimi biçimleyen tek parti dönemi kendi genç kuşağını biçimlendirmiş aynı kuşak DP politikalarına karşı bu nedenle zengin bir mizah ile cevap vermiştir (Öngören, 1998: 99).

1950’ye kadar yönetimin demokratikleştirilmesi ve siyasal sürecin işleyebilmesi için önemli adımlar atan ve seçimlerin serbest ve sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilmesine hizmet eden DP’nin iktidara gelme başarısında basın da ciddi bir desteği olmuştur (Kaya, 2010). Özgürlükçü yaklaşımı nedeniyle Türk basınının büyük çoğunluğu muhalefet yıllarında DP’yi destekler bir tutum içinde olduğu görülmektedir. İktidara gelişinde basının katkısının farkında olan DP, basınla ilgili iyileştirici düzenlemeler getirmiştir. 21 Temmuz 1950’de kabul edilen yeni basın kanunu ile gazete ve dergi çıkartmak için hükümetten izin almaya gerek kalmaması sağlanmıştır (İnan, Haytoğlu, 2008: 135 - 136).

DP'nin iktidarının ilk günlerde basınla ilgili politikaları hak ve hürriyet açısından olumlu karşılanmış, toplumda da yeni ve farklı bir dönemin başladığı düşüncesi hâkim olmuştur. Fakat kısa süre sonra DP'nin basına karşı uygulamaları baskıcı bir biçimde değişiklik göstermiştir. 1950'li yılların sonlarına doğru muhalif gazetelerin önemli simaları, yazıları nedeniyle sürekli soruşturmaya uğramaya başlamıştır (Kaya, 2010).

DP'nin basına yaptırımları, dönem içinde değişik şekillerde kendini göstermiştir. DP hükümeti basın özgürlüğünün partisini iktidara taşıdığı farkında olsa da basını yönlendirme gücünü elinde tutmak istemiş bu nedenle Meclis Tahkikat Komisyonu'na basın özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtlayacak yetkiler verilmesi sağlanmıştır (İnan, Haytoğlu, 2008: 135,136). Adnan Menderes, iktidara geldikten sonra yaptığı bir konuşmada basın hürriyetinin teminatına çalışılacağını ifade etmiş, fakat basın hürriyetinin hakaret hürriyeti olarak algılanmasına izin vermeyecekleri şeklinde bir uyarı yaparak, basına tanınacak olan hürriyetin sınırlarını baştan belirtmiştir. İktidar cezai yaptırımlarla basının haber kaynaklarını kısıtlamanın yanı sıra ekonomik baskılara da gitmiştir. 1951 yılının başında gazete kâğıdı fiyatına getirilen zamlar bu yaptırımlardan biri olmuştur (Kaya, 2010).

1957 seçimlerinde geçmiş başarısını yakalayamayan iktidar, basına yönelik baskıyı artırmış, zaman zaman bu baskı fiziksel şiddete dönüşmüştür. 27 Nisan 1960 tarihinde ise DP'nin kurulmasını kararlaştırdığı, Tahkikat Komisyonunda, basını da bağlayıcı hükümlere yer verilmiş her türlü yayının yasak edilmesi ve yasaklanması halinde bu yasağa uymayan gazete ve dergilerin basımı ve dağıtımının önlenmesi ve yayın yasaklarına ısrarlı şekilde uymayan yayınların kapatılması belirtilmiştir (Kaya, 2010).

DP iktidarının basına yönelik tutumu, uluslararası alanda da tepkilere yol açmıştır. Uluslararası Basın Enstitüsü (IsüPI), Menderes'e basın özgürlüğüne dikkat edilmesi gerektiğini içeren bir mektup göndermiştir. Fakat bu tepkiler hükümetin gazeteciler karşısındaki sert tutumuna engel olamamıştır (İnuğur, 1992: 328).

Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs 1960'da Demokrat Parti'nin baskıcı politikalara yöneldiği, Anayasa'yı ihlal ettiği, kardeş kavgasına yol açtığı, gerekçelerini göstererek ülke yönetimine el koymuştur (Tek, 2007: 27). 27 Mayıs Darbesi'nin yaşanmasında iç etkenlerin olduğu kadar dış etkenlerinde etkisi vardır. II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan soğuk savaş ortamıyla birlikte iki kutuplu dünya oluşmuş bu durumdan gelişmekte olan ülkelerde payını

almıştır. İki kutuptan birine uyum sağlamak zorunda bırakılan Türkiye yönetimi ABD yanlısı bir tavır sergilemiştir (Boztaş, 2012).

İktidara geldikten sonra ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve dinsel alanda birçok değişikliğe imza atan DP'nin izlediği politikanın ordunun içindeki bir kesimin tepkisini çekmesi 27 Mayıs 1960 Darbesinin nedeni olarak gösterilmiştir. Yaşanan askeri müdahaleye basınının büyük bir kısmı olumlu yaklaşmış darbeyi meşrulaştıracak yazılar kaleme almıştır (İrvan, 2002). Darbe öncesi DP politikalarını savunan birçok mizah dergisi, darbenin hemen sonrası DP'yi eleştiren çizimlerle boy göstermiş en büyük örneği de Akbaba dergisi olmuştur.

Karikatür sanatçıları uluslararası başarılarla rağmen darbeden sonra duraklama dönemi yaşarlar. Yurt dışına giden ya da başka çizim alanlarına kaymaya çalışan karikatüristlerin sayısı oldukça fazladır. Bu nedenle darbe sonrası mizah dergilerinin sayısı azalırken niteliği de düşer. Bu dönemde yaşanan baskılardan dolayı ilgisizlikle karşılaşan karikatür, daha çok düşünce ve sanat dergilerinde yer bulabilmiştir (Alsaç, 1994: 31).

2.3.2. 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi ve mizah basınına yansımaları

12 Mart Muhtırası öncesi yaşanan ideolojik çatışmalar, AP hükümeti ve muhalefet arasında anayasa ve demokrasi tartışmaları, dört Amerikalı askerin kaçırılması, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde yaşanan öğrenci olayları, ordu içinde hareketlenmelere yol açmıştır. Bu durum 9 Mart 1971 günü bazı üst düzey komutanların katıldığı ve darbe kararının tartışıldığı bir toplantı düzenlenmesine neden olmuştur (Dursun, 2000: 121 - 123).

12 Mart 1971 günü Genel Kurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının imzasını taşıyan üç maddelik muhtıranın TRT radyosundan okunması 27 Mayıs'tan sonra yeni bir askeri müdahale dönemine girildiğini göstermiştir. Siyaset ve basın dünyasında geniş yankılar uyandıran muhtıra kime hitaben yazıldığı belli olmayan devlet bürokrasi geleneğinden uzak bir üslup taşımaktadır (Dursun, 2000: 128). Böylece Türkiye'deki ilk ters demokratikleşme dalgası olan 1960 darbesinden sonra 1971 yılında ikinci anti demokratikleşme hareketi meydana gelmiştir. Sovyet tehdidine karşı bir refleks olarak gelişen bu hareket Türkiye'de ABD etkisinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir (Boztaş, 2012).

12 Mart 1971’de yaşanan askeri müdahale 27 Mayıs’tan farklı olmuş parlamento dağıtılmamış, siyasi partiler kapatılmamıştır. CHP’den istifa eden Nihat Erim bağımsız bir başbakan olarak görevine başlamıştır. Anayasanın temel hak ve özgürlüklerine ilişkin maddelerinde kısıtlayıcı değişikliklere gidildiği, sıkıyönetim mahkemelerinin kurulduğu, aydınlar üzerindeki baskının giderek arttığı ve çok sayıda aydının cezaevine konulduğu bir döneme girildiği görülmektedir. Türkiye’nin belli başlı birçok ilinde sıkıyönetim ilan ederek sert önlemlere başvuran yönetimin, basın özgürlüğüne de aynı sertlikte yaklaştığı görülmektedir (Sipahioğlu, 1999: 176 - 177).

12 Mart 1971’de silahlı kuvvetler tarafından verilen muhtıra ile siyasi partilere dayanmayan hükümetler yönetime geçmiştir. Tarafsız hükümetler döneminde farklı partilere oy verenlerin aynı karikatürlere gülebildikleri bir ortam yaşanmıştır. Koalisyonların başlaması ile iki ana partinin liderlerinin Karagöz - Hacivat, Lorel - Hardi gibi tiplerle eşleştirilerek karikatürün konusu haline gelmesi farklı çevrelerden sempati toplamıştır (Öngören: 1998: 104).

70’li yıllarda Türkiye’nin, toplumsal reform beklentilerinin boşa çıktığı, terör olayları, siyasi cinayetler ve mezhep çatışmalarının yaşandığı bir döneme girmesine rağmen karikatür canlı ve yenilikçi bir çizgi yakalamıştır. Karikatür, 70’li yıllarda 60’ların aksine bir patlama yaşayarak canlı bir yapı kazanır. Bu dönem aynı zamanda sanatçılar arasında grafik mizahının temelde ne olduğu konusundaki tartışmalara da sahne olmuştur. Tartışmaların ideolojik çatışmaya dönüşmesi karikatüristlerin Dernekçiler ve Gırgırcılar olarak iki karşı kampa ayrılmasına neden olmuştur. Karikatürü “yüksek sanat” biçimine sokma çabaları halk ile bağın kopmasına yol açmıştır. (Sipahioğlu, 1999: 177 - 178).

3. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİNE GÖTÜREN GELİŞMELER

Türkiye’de, yeni bir dönemin başlangıcını teşkil eden 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, 27 Mayıs ve 12 Mart’tan sonra askerin demokrasiye üçüncü açık müdahalesi olarak Türk tarihinde yerini almıştır. 12 Eylül’ün diğer müdahalelerden farklı olarak toplumun büyük bir kesimi tarafından olumlu karşılandığı görülmektedir. Bu tutumda toplumdaki siyasi kamplaşma dışında sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen terör olaylarının yaşanması etkili olmuştur.

12 Eylül’ü yaratan nedenler üzerinde durmadan önce dönemin siyasal ortamına etki eden faktörleri bilmek gerekmektedir. 1980 yılına girildiğinde görev süresi sona eren cumhurbaşkanının yerine yeni bir cumhurbaşkanı seçilememesi siyasi tıkanıklığa yol açmış, enerji üretiminin yetersizliği, mal kıtlığı, paranın değerinin düşmesi, petrol ithal edilememesi ekonomik sıkıntıların doğmasına neden olmuştur (Çavdar, 2004: 263). 12 Eylül’den önceki 6 aylık süreçte yaşanan en önemli siyasi gelişme TBMM’de 100’den fazla oylama yapılmasına rağmen yeni cumhurbaşkanının seçilememesi olmuştur. 12 Eylül 1980’de yönetime el koyan asker, “siyasetteki tıkanıklığı, cumhurbaşkanının seçilemeyişi, liderler arasındaki kavgaları ve kutuplaşmacı siyasi söylemi” gerekçe göstermiştir (Tek, 2007: 133).

3.1. Darbenin Gerekçeleri

3.1.2. Siyasi gelişmeler

12 Eylül’den önce uzun bir süre siyasette istikrar sağlanamamıştır. 1978 yılı sonunda Kahramanmaraş’ta yaşanan olaylar sonucu 108 kişi hayatını kaybetmiş Ecevit hükümeti bu konuda gerekli adımları atmakta başarılı olamamıştır. Ekim 1979’a kadar iktidarda kalan Ecevit hükümetinin ekonomik bunalım ve sağ sol kamplaşmasına çözüm getirme konusunda başarılı olamadığı görülmektedir. Ecevit hükümetine karşı kamuoyu desteğinin azalması hükümetin istifa etmesine neden olmuştur. Ecevit hükümetinin istifa etmesi ile yerine Süleyman Demirel’in başkanlığında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve MSP’nin desteklediği azınlık hükümeti kurulmuştur (Dursun, 2010: 172 - 175).

1978 ve 1979 yıllarında silahlı kuvvetler Milli Güvenlik Kurulu vasıtasıyla hükümeti ve anayasal kuruluşları uyarmıştır. Mevcut yasaların gözden geçirilerek yeni yasa tasarılarının yasama organlarına sunulmasını isteyen silahlı kuvvetler 1980 yılına gelindiğinde cumhurbaşkanı ve siyasi parti liderlerine yine uyarı niteliğinde bir mektup göndermiştir (Günaşar, 1981: 131).

TBMM’de her gün seçim turları devam etmesine rağmen 1980 yılının mart ayında görev süresi dolacak Fahri Korutürk’ün yerine yeni cumhurbaşkanı seçilememiştir. Seçim turlarında sonuç alınamaması parlamentoyu işlevsiz hale getirmiş, meclise karşı kamuoyu güvenini zayıflatmıştır. Orgeneral Evren, 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle yayınladığı mesajda yaşanan olaylara değinerek sıkıyönetimin kaldırılması, yasal düzenlemelere gidilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan açıklamalardan askerin ülkenin durumunu sivil siyasetçilerin yetersizliğine bağladıkları görülmektedir. Eylül ayının ilk günlerinde Dışişleri Bakanı Hayrettin Ekrem’in gensoru ile düşürülmesi ve Konya’da düzenlenen Kudüs mitingi müdahale sürecini hızlandırmıştır. İsrail’in Kudüs’ü ebedi başşehir ilan etmesi üzerine Dışişleri Bakanı Ekrem’den ciddi bir tepki vermesi beklenmiş bu tepki gerçekleşmeyince gensoru kabul edilerek Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir bakan düşürülmüştür. Bu olay sonrasında 6 Eylül günü Konya’da MSP tarafından gerçekleştirilen “Kudüs’ü Kurtarma Mitingi” bir irtica hareketi olarak algılanmış müdahalenin ilk sebepleri arasında görülmüştür (Dursun, 2000: 199 - 200, 202 - 205).

3.1.3. Ekonomik sorunlar

12 Eylül’e giden süreci anlamlandırabilmek için dönemin ekonomik koşullarını da ele almak gerekmektedir. 20 Temmuz 1974 günü TSK’nın uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan haklarını kullanarak Kıbrıs Barış Harekâtı’nı gerçekleştirmesi ABD’nin Türkiye’ye silah ambargosu uygulamasına ve yardımları kesmesine neden olmuştur (Koç, 2014). 20 Temmuz 1974’te gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı, 12 Mart sonrasında yaşanan döviz sıkıntısını olumsuz etkilemiştir. Dönem itibariyle serbest pazar ekonomisine tam olarak geçiş yapılmadığı, devletçilik politikasının etkilerinin sürüldüğü görülmektedir. Türkiye’den serbest pazar ekonomisinin ilkelerini kabul etmesini bekleyen Uluslararası Para Fonu (IMF), hükümete kredi vermeyi reddetmiştir. Bu durum Türkiye’nin 1977-78 itibariyle yoğun ekonomik problemler yaşamasına neden olmuştur (Özçelik, 2011). Dönem itibariyle

yaşanan ekonomik buhranın sonucunda karaborsa, temel gıda maddeleri ve petrol yokluğu gibi sorunların ortaya çıktığı görülmektedir (Dursun, 2000: 172).

12 Eylül 1980 askeri darbesinin toplum üzerindeki etkisi siyasi partilerin kapatılmasından, sivil siyasetin askıya alınmasından önce ekonomik bunalımın önünü açabilmek ve köklü yapısal reformu gerçekleştirebilmek için IMF'nin telkin ettiği İstikrar Programını ilan eden Demirel Hükümeti'nin hayata geçirdiği ekonomik uygulamalar ile başlamıştır. 24 Ocak "İstikrar Kararları" olarak adlandırılan bu kararlar hem toplumsal hem de siyasi sonuçlar doğurmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanan bu istikrar programı ile yabancı paralar karşısında Türk lirasının değeri devalüe edilmiş, fiyatların belirlenmesi piyasaya bırakılmış, faiz oranları yükseltilmiş, ekonomide kamu ağırlığı azaltılmıştır. Ekonomik olarak köklü bir sitem değişikliği getiren bu tedbirlerin yüksek gümrüklerle korunan bir ekonomiden dışarıya açılan, ihracata önem veren ve serbest piyasa şartlarında çalışan bir ekonomiye geçişi hedeflediği görülmektedir (Dursun, 2000: 186,187).

24 Ocak kararları ile ortaya çıkan yeni ekonomik tablo basını olumsuz yönde etkilemiştir. 24 Ocak 1980'e kadar gazete kâğıdı basına, devlet tarafından büyük sübvansiyonla verilmekteyken, 25 Ocak'ta Demirel hükümeti tarafından fiyat artışına tabii tutulmuş, kâğıdın fiyatı 41 liraya çıkarılmıştır. Kâğıdın serbest piyasa fiyatı üzerinden alınma zorunluluğunun getirilmesi ile kişisel birikimlerle dergi çıkarmak imkânsız hale gelmiş bu durum gazetelerin büyük sermaye sahibi grupların desteğini almak istemelerine neden olmuştur (Dündar, 2016).

12 Eylül ile birlikte sermaye kaynaklarının kullanımı tamamıyla serbest piyasa koşullarına bırakılmış, bu durum Türkiye'nin kamu eliyle yatırım yapılarak gelişen sanayileşme politikasından tamamıyla uzaklaşmasına neden olmuştur. 12 Eylül Türkiye'nin ekonomik gelişimini tümüyle değiştirmiş, sanayileşme ve teknolojik yeniliğe dayalı üretime geçişi sekteye uğratmıştır. Cumhuriyet'in ekonomik gelişmesinin temeli olan devletçi sanayileşmeden rahatsızlık duyan ABD'nin, bir taraftan ekonomik yardım yaparak, diğer taraftan da komünizm korkusu yayarak kendi kültürünü benimsetme çabası içinde olduğu görülmektedir (Kepenek, 2014).

12 Eylül sonrası siyasal iktidarı elinde bulunduran ordu, 1980-1983 yılları arasında istikrar paketleri ve yapısal uyum programlarıyla neoliberal politikaları uygulamaya başlamıştır. Askeri yönetim altında IMF ile imzalanan 1980-1983 yıllarını kapsayan standby anlaşması dünya kapitalizmiyle bütünleşmenin aracı olmuştur (Özçelik, 2011).

Lüks maddeleri içeren ithalat politikasının, döviz sıkıntısına neden olması dışında ham madde ithal edemeyen firmaların üretiminin durma noktasına gelmesi ülkeyi ekonomik bunalıma sürüklemiştir. Yaşanan döviz sıkıntısı nedeniyle çeşitli tarihlerde yabancı ülkelerden alınan kredilerin faizleriyle vadeleri gelen anapara ödemeleri aksatılmıştır. Giderek artan ekonomik kriz uluslararası alanda da olumsuz sonuçlar doğurmuş, uluslararası özel ve resmi bankalar Türkiye'yi kara listeye almış, Avrupa Yatırım Bankası proje kredisi ödemelerini durdurmuştur (Günaşar, 1981: 27).

3.1.4 Siyasi şiddet ve terör olayları

Bu dönemde Türkiye'de sosyalist/komünist hareketlerin ülke tarihinde ilk kez büyük bir kitle gücüne ulaştığı görülmektedir. 1970'lerin sonlarına doğru gençler arasında yaygınlaşan politizasyon beraberinde şiddet olaylarını da getirmiştir. İlegal örgütlerin de içinde olduğu bu siyasal mücadele başta üniversitelerde olmak üzere ülke genelinde yaygınlaşmıştır. Koalisyon hükümetleri ve muhalefette kalan partiler bu çatışmaların derinleşmesine neden olan açıklamalarda bulunmuşlardır (Durna ve İnal, 2010).

1977 yılından itibaren başlayan siyasal alandaki cepheleşmenin parlamentoda yasama ve hükümeti denetleme fonksiyonlarının yürütülmesini engellediği görülmektedir. 1977'de yapılan milletvekili seçimlerinden sonra yemin töreni dışında hemen hemen tam çoğunlukla toplantı yapılamamış başkan seçimlerinden de aylarca sonuç alınamamıştır (Günaşar, 1981: 25).

1978 yılında Kahramanmaraş'ta sinemada bomba patlaması, iki öğretmenin öldürülmesi ve bir kiraathanenin yayılım ateşine tutulması siyasi çatışmaların tüm şehre yayılmasına neden olurken olayların sonucunda 100 kişi hayatını kaybetmiştir (Birand, 1984: 68). Sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen süren terör olayları en yüksek seviyelere ulaşmış kitle katliamlarına dönüşmüştür. 1978 yılının sonunda terör olaylarından kaynaklanan can kaybı 1200' e

ulaşmıştır. Bu olayları önlemesi beklenen polisin de dönem itibariyle kendi içinde siyasi görüşlerine göre ikiye ayrıldığı görülmektedir (Günaşar, 1981: 63).

27 Mayıs 1980 günü MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın öldürülmesi ile terör olayları hızlanmış sosyal hayat durma noktasına gelmiştir. Temmuz ayında Çorum ve Sivas'ta yaşanan olaylar kitle çatışmalarına dönüşmüş sokağa çıkma yasağı durumu düzeltmeye yetmemiştir. 15 Temmuz'da CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu'nun, 19 Temmuz 1980'de 12 Mart döneminin başbakanı Nihat Erim'in öldürülmesi, Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler'in öldürülmesi mevcut tedirginliği, güvensizliği artmıştır. Dönem itibariyle yaşanan bu faili meçhul cinayetlere gazetelerde yer verilmiş, kamuoyunun yaşadığı korku sık sık haberin konusu olmuştur (Dursun, 2000: 193 - 195).

Siyasi şiddetin tırmanması, toplumun kamplaşması sonucu terör ülkenin en önemli sorununu haline gelmiştir. Sokak çatışmalarının nerdeyse her gün yaşandığı bu dönemde semtler sağ ve sol gruplar arasında "kurtarılmış bölge" ilan edilerek ayrılmıştır. Her gün ortalama on kişinin öldürüldüğü bu dönemde faili meçhul birçok suikast gerçekleştirilmiştir. Böyle bir ortamda silahlı kuvvetlerin dönemin gelişmelerine ilişkin görüş ve önerilerinin yer aldığı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve kuvvet komutanları tarafından imzalanan bir mektup Cumhurbaşkanına verilmiştir. Muhtıra niteliğindeki bu uyarı mektubunun basında olumlu karşılandığı eleştirilmeden habere konu olduğu görülmektedir (Dursun: 2010:175 - 178).

Yaşanan olaylar karşısında siyasi liderler birbirlerini ağır şekilde suçlamışlar parlamentoda halkın beklentilerine karşılık verecek konuları görüşmek için bir araya gelememişlerdir. Siyasi aktörlerin hemen her gün radyo ve televizyonda birbirini tekrar eden demeçlerinin toplumun kaygılarını gidermediği siyasi kutuplaşmanın daha da derinleşmesine neden olduğu görülmektedir (Günaşar, 1981: 63).

3.1.5. Dış siyaset etkenleri

12 Eylül'ün yaşanmasında dış etkenlerin de rolü azımsanmayacak kadar büyüktür. ABD'nin Sovyetler Birliği'ni gözetlemek açısından Türkiye'deki üs ve tesislerine duyduğu gereksinimin yanı sıra ulus ötesi sermayenin uygulamaya soktuğu yeni uluslararası işbölümü

çerçevesinde Türkiye gibi ülkelerin ucuz işgücü kaynağı olarak kullanılması dış etkenler arasında bulunmaktadır. Milli Savunma Bakanlığı'nın ABD yardımının kesilmesi durumunda ABD üslerinin kapatılacağını açıklamasıyla 25 Temmuz 1975 günü ABD ile Türkiye arasındaki askeri işbirliği anlaşması tek taraflı olarak feshedilmiştir. 29 Mart 1980 ABD ile Türkiye arasında savunma ve işbirliği anlaşması imzalanmasına rağmen meclis onayından geçmediği için anlaşmanın yürürlüğe girememesi bu tarihe kadar üslerin ABD'ye kapatılmasına neden olmuştur (Koç, 2014).

12 Eylül sonrasında yaşanan gelişmeler ve açıklamalar dış etkenlerin müdahale üzerindeki etkisini gösterir niteliktedir. ABD Başkanı Carter'e 12 Eylül haberi "bizim çocuklar başardı" şeklinde verilmiş, Batı basını 24 Ocak kararlarına ilişkin haberlerinde ekonomi politikasının devam edeceğini belirtmiş, ABD Dışişleri Bakanlığı askeri yönetime olumlu baktığını belirten açıklamalarda bulunmuş, Türkiye'ye yardımların devam edeceğini bildiren ifadeler kullanmıştır. Tüm bu gelişmeler askeri müdahalenin dış dünyada tepki görmediğini uluslararası konjonktürün 12 Eylül'ün gerçekleşmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir. (Dursun, 2000: 230 - 232). 12 Eylül 1980 darbesi ile bu durum ABD lehine sonuçlanarak 18 Kasım 1980 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye ile ABD arasında dışişleri bakanları düzeyinde imzalanmış olan anlaşma ile üsler tekrar ABD'ye açılmıştır (Koç, 2014).

3.2. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin Mizah Basınına Yansıması

Demirel hükümetinin TSK'ya verdiği tüm yetkilere rağmen şiddet olaylarının devam etmesi yüksek komuta kademesinin önceden planladığı "Bayrak" harekâtını başlatmış ve TSK yönetime el koymuştur (Ahmad, 2002: 230).

12 Eylül günü Cumhuriyet'i koruma ve kollama görevini taşıyan silahlı kuvvetler "daha sağlıklı bir demokrasi tesis etme" gerekçesi ile demokratik rejime ara vermiştir. Orgeneral Kenan Evren, 12 Eylül gerekçelerini anlattığı konuşmasında "Demokratik düzen ve rejimin şimdiye kadar sağlıklı bir şekilde işlemesine imkân vermeyen tüm engelleri bir daha böyle bir müdahalenin yapılmasına imkân bırakmayacak bir şekilde kaldırmaya kararlıyız" sözleri ile müdahalenin demokrasiye katkısını vurgulamayı amaçlamıştır (Dursun, 2000:218).

12 Eylül'ü gerçekleştiren komutanlar yönetime el koymalarını meşrulaştırmak için politikacıların ülke yönetimi ve asayişini sağlamadaki yetersizliklerini, cumhurbaşkanının seçilememesini gerekçe göstermişlerdir. Bu durum askerlerin yaptıkları müdahaleyi gerekçelendirmelerinin ana hatlarını oluşturmuştur. Darbe sonrası asker, üç yıla yakın bir süre yasama, yürütme ve yargıyı denetim altına almıştır (Durna, İnal, 2010). Milli Güvenlik Kurulu tarafından çıkarılan kararnameler ile anayasa askıya alınmış, parlamento dağıtılmış, siyasal partiler kapatılmış, sendikal faaliyetlere son verilmiş, ordunun yönetimde mutlak hâkimiyeti sağlanmıştır (Ahmad, 2002: 230).

Askeri yönetimin sonunda birçok siyasal aktör aktif siyasal hayatın dışında tutulmuştur. Anayasa halk oylamasına sunulurken halkın hayır oyu kullanmaktan çekindiği görüşü yaygın olmakla birlikte, askeri yönetimin hazırladığı anayasanın, böyle bir çekingenlikle açıklanamayacak kadar yüksek oranda oy aldığı görülmektedir. Bu durum Türk siyasal kültürü içinde askere karşı duyulan güvenle ilişkilendirilebilir (Durna, İnal, 2010). 1961 Anayasası'nın yerini alan 12 Eylül Anayasası, temel insan hak ve özgürlüklerinin ve ekonomik ve sosyal hakların sınırlandırılmış, adalet, yükseköğretim ve başta sendikalar ve siyasi partiler olmak üzere, kurumsal yapıların da baskıcı bir anlayışla biçimlendirilmelerine neden olmuştur (Kepenek, 2014).

12 Eylül hareketi sonrası tüm partilerin kapatılması, yeni anayasanın hazırlanması, parti ve seçim yasalarının yeniden düzenlenmesi gibi değişimler yaşanmıştır. 12 Eylül yönetiminin iktidara geldikten sonra ülkedeki şiddeti bitirdiği fikrinin toplumda askere karşı güveni artırdığı görülmektedir. 1980 anayasanın halk oylamasının 91.3 evet oyu ile kabul edilmesi bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Öngören: 1998: 106).

12 Eylül Askeri Darbesiyle birlikte toplumda politikadan uzaklaşma eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir. İdeolojik çatışmalar nedeniyle özellikle genç nüfusta kayıplar yaşanması politik meselelere karşı mesafeli duruşu geliştirmiş, toplumsal sorunların politik çerçevede çözülemeyeceği anlayışı kabul edilmiştir. Darbe sonrası demokrasi sürecinin tıkanması toplumda olumsuz karşılanmamış, demokrasinin amaç değil araç olduğu fikri yerleşmiştir. Bu dönemde toplumun aydın kesimleri tarafından da bu düşünceyi benimseyenlerin olduğu görülmektedir (Arık, 1998: 101).

TBMM tarafından 2012 yılında yayınlanan ‘Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu” 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin sonuçlarını rakamlarla ortaya koymaktadır.

“12 Eylül Darbesinde, 650.000 kişi gözaltına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. 7 bin kişi için idam cezası istendi. 517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50’si asıldı. 71 bin kişi TCK’nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 300 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.”

Bu dönemde değişen ekonomik ve siyasal yapı basının ülke gündeminden uzak bir porte çizmesine neden olmaktadır. Askeri iktidar baskısı, basın çalışanlarının meslekten men edilmesi, gazete ve dergilerin kapatılması magazinleşme olgusunu doğurarak toplumsal muhalefetin basın yoluyla işlerlik göstermesini engellemiştir (Özgen, 2001). 12 Eylül’ün hemen ardından darbeyi meşrulaştırmaya çalışan anarşi ve terör haberleri dışında toplumsal bir sorun olarak görülmeyen aile içi bir olay olarak anlamlandırılan aile içi şiddet haberleri ön plana çıkarılmıştır. 80’li yıllarda hem basın üzerindeki baskı ve sansürün hem de sermaye birikiminin arttığı görülmektedir. Bu durum kişilerin özel hayatını ele alan, magazinleşme olgusunun sık kullanıldığı yeni dergi ve gazetelerin yayın hayatına başlamasına neden olmuştur. Bu dergilerle birlikte konuşulmayan konuşulmuş özel hayat ve cinsellik mahrem olmaktan çıkmıştır. Toplumsal ve siyasal alanlara uygulanan baskı sonucu toplumların ilgisi özel hayata çekilmek istenmiştir (Gürbilek, 2011: 53 - 55).

Yasaklamaların, şiddetin ve baskının dışında Bülent Ersoy’a konan sahne yasağı, basının cinselliği ve eşcinselliği kışkırtıcı bir üslupla sunması, arabesk müzik 80’lerin kültürel

iklimini belirleyen unsurlar olmuşlardır. 80’li yıllarda geleneksel kültürden kopmuş fakat şehir kültürünün de parçası olamamış kitlelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yıllarda arabesk büyük şehirlere göç eden, şehir kültürüne ayak uydurmaya çalışan kitlelerin sesini duyurma aracı olmuştur. Dönem itibariyle “emek ve sömürü” kavramları anlamsızlaştırılmıştır (Gürbilek, 2011: 14 – 15, 22- 25).

Darbeden sonra 1983 genel seçimlerine kadar mizah yayınları büyük bir baskı altında kalmış gazetelerde yayınlanan karikatürler birinci sayfalardan iç sayfalara taşınmıştır. Kapatılan dernekler arasında Karikatürcüler Derneği ve Karikatür Müzesi de bulunmaktadır. Karikatürcüler Derneği’nin kapatılması Uluslararası Nasreddin Hoca Yarışması’nın 1987 yılına kadar yapılamamasına neden olmuştur. Bütün bunlar üzerine dünya karikatürcüleri 12 Eylül yöneticilerine karşı büyük tepki göstermiştir (Öngören, 1998: 106). Diğer taraftan dönem itibariyle mizah dergilerinin her yönden bir çeşitlenme yaşadığı söylenebilir. Gündemde yer alan her konuyu yansıtan karikatürlerin ciddi söylemlerin bir işe yaramadığı alanlarda çok önemli işlev gördüğü görülmektedir. Anlatım yolları engellediği bu dönemde karikatür görselliğinin gücünü kullanarak imgesel anlatımlarla mesajlarını okuyucusuna iletebilmiştir. Siyasi iktidara yönelik çok net eleştiri olmamakla beraber okurun kendisinin tamamlayacağı gizli imalar çizgiye yansımıştır. Herhangi bir olaydan esinlenerek yaşanan döneme göndermeler yapan karikatüristler yazarlardan daha etkili olmuşlardır (Arık, 1998: 78, 102).

3.2.1. Dönemim önemli mizah dergisi: “Gırgır”

1970’li yıllarda kırsal kesimden büyük kentlere doğru yoğun göçün başlamasıyla büyük şehirlerde alternatif bir yaşam başlamıştır. Bu durum dönem mizahının ana temalarından biri haline gelmiş kırdan kente göç eden kitlenin yaşadığı sorunlar karikatüre yansımıştır. Gırgır dergisi böyle bir dönemde ortaya çıkmıştır (Boz, 2014).

12 Mart’tan bir yıl sonra 1972 yılında yayın hayatına başlayan Gırgır dergisi, okurlarına bir tür yaşam felsefesi sunmuş, kitlelerle arasında güçlü bir bağ kurmuştur. Başlıca ilgi alanı sokak ve sokağın yapısı olan Gırgır, herhangi bir parti tarafgirliği yapmadan “aile, milliyet, toplum, görev, çalışkanlık, kalkınma, uygarlık ve refah” gibi toplumsal konuları “Hafiyesi Mahmut”, “Avni”, Utanmaz Adam”, “Eşek Herif” gibi tiplerle işlemiştir. Bir mizah dergisi olarak yayınlanmadan önce Günaydın gazetesinin mizah eki olarak yayın hayatına

başlayan Gırgır ilk sayıdan itibaren okuyucu ile arasında güçlü bir bağ kurmayı başarmış, baskı sayısı bakımından da başarılı olunca haftalık mizah dergisi olarak yayın hayatına devam etmeye başlamıştır. Derginin bu başarısı sonraki yıllarda politize olmakla beraber ilk yıllarında “parti politikası veya ideolojik politika” yapmaması, daha çok sokak ve sokağın sosyal yapısını ele almasına bağlanabilir. Parti tarafgirliği yapmadan işlenen konular toplumsal eleştiri niteliği taşımakla birlikte toplumun özeleştiri yapmasına da olanak vermiştir (Sipahioğlu, 1999: 179 - 180).

1980’li yılların en önemli mizah dergilerinden biri olan Gırgır, toplumsal değişimi simgeleyen birçok tip yaratmıştır. Dergi, hem yasakların yoğun olduğu dönemde hem de seçimlerin yapılmasıyla nispeten daha özgür olunan dönemde önemli bir denge unsuru olmayı başarmıştır. Bununla birlikte derginin 80’lerin ortalarına doğru güç kaybetmeye başladığı görülmektedir (Arık, 1998: 35, 103).

Derginin başlıca çizerleri Oğuz Aral, Tekin Aral ve Mustafa Uykusuz, tek mizah yazarı da “Usulen” adlı köşesinde yazan Aziz Nesin’dir. Gırgır’ın ilk sayısından itibaren göze çarpan özelliği TRT yayınlarını mizahın konusu yapmasıdır (Sipahioğlu, 1999: 183 - 184). Karikatürlerinde gündelik hayatı pek çok kez yansıtan dergi, ele aldığı konuları evrensellikten uzak, yerel öğelerle işlemiştir (Arık, 1998: 35).

Gırgır’ın okuyucularının aynı zamanda yazar ve çizer kadrosuna dâhil olduğu görülmektedir. “Çuvalla Para Kazananlar”, “Çiçeği Burnunda Karikatürcüler” adlı köşelerde amatör çizerlere yer veren derginin, dördüncü yayın yılının sonunda yazar ve çizerlerinin neredeyse tümünün eski okuyucularından oluştuğu görülmektedir. Bir kitle dergisi niteliği taşıyan Gırgır’ın bir tür mizah okulu işlevi gördüğü söylenebilir. Gırgır’ın başlıca mizah öğeleri “Üç kağıtçılık”, “Kaba cinsellik”, “Ezenlere karşı çıkma” gibi klişelerden oluşmaktadır. Okuyucu kitlesi kent varoşlarında yaşayan az eğitilmiş gençler ve büyük kentlere eğitim için gelen üniversite öğrencileri olan derginin her sayısının baş sayfasında sosyo - politik olaylara ve sağcı politikacılar ile ilgili karikatürlere iç sayfalarda ise cinsellik temalı karikatürlere yer verdiği görülmektedir. Böylece dergi bir nevi cinsellik ve siyasetin bir araya geldiği bir mecra olma özelliğini taşımaktadır (Sipahioğlu, 1999: 187, 200).

Gırgır ilk sayıdan itibaren bir slogan haline gelen şu sözlerle kendini okuyucusuna anlatmıştır:

“Can sıkıntısını

Aşk yarasını

Karı Koca Kavgasını

Şip Şak keser

Her Derde Devadır

GİR GİR da GIR GIR.” (Sipahioğlu, 1999: 184).

Derginin ilk sayfasında yer alan portre karikatür bir çeşit logo haline gelmiştir. Karikatürde eski bir otomobil levyesi ile çalışan bir portre görülmektedir. Dergide cinsellik ön planda tutulmuş kadın kimliği genellikle “cinsel obje” olarak ele alınmıştır. Dergi diğer mizah dergilerinden farklı olarak orta yaş kuşağına değil genç erkeklere hitap etmiştir. Bu durum, Türk basın hayatında yeni bir kapıyı açmış, genç kitlelerin okuyucu olarak keşfedilmesini sağlamıştır. İlk sayıdan itibaren devam eden “Hafiyesi Mahmut” ve “Utanmaz Adam” adlı çizgi bant dizileri derginin bir bakıma kimliğini oluşturmaktadır (Sipahioğlu, 1999: 185).

Gırgır’ın tarihsel gelişimini; 1972 ve 1973 yılları arasını kapsayan 16 sayfalık gazete eki olarak yayınlanmaya başladığı ilk dönem, 1973-1980 yıllarını kapsayan genç yazar ve çizerlerin kadrosuna dâhil olduğu dönem, 1980-1989 yılları arasında yarım milyonluk satış rakamlarına ulaştığı dönem olarak üçe ayırabiliriz. Yayın hayatına başladığı ilk dönemde Gırgır’da politika/siyaset gibi konulara yer verilmekle birlikte spor, sinema, eğlence hayatı, gazino ve başta Zeki Müren olmak üzere assolistlik kavramları daha yoğun işlenmektedir. Gırgır’da cinsellik ve argonun da sıkça kullanıldığı görülmektedir. Derginin bu konulara yönelmesi yayın hayatına başladığı dönemin koşulları ile yakından ilgilidir. 1971 Muhtırası sonrasında denk gelen Gırgır’da çıkışı başta siyaset olmak üzere pek çok konunun dergiye yansımaya engel olmuştur. Bununla birlikte bu dönem derginin temelini oluşturacak bazı uygulamaların kullanılmaya başlandığı bir dönemdir. Spor, televizyon, gazino, sinema gibi konuları ele alan ve Tekin Aral’ın portre çizerliğini ortaya koyduğu tematik sayfalar, derginin sembollerinden biri olan Avni’nin maceraları ve tefrika mantığıyla yayınlanan çizgi romanlar bu dönem içerisinde okuyucu ile buluşmuştur (Demirkol, 2015).

Gırgır dergisinin benimsediği üslup 1970’li yıllardan itibaren Türk grafik mizahında tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma hem üslup hem de ideolojik olarak farklı bakış açılara sahip iki kesimi ortaya çıkartmıştır. Bunlardan ilki “Gırgır Ekolü” diğeri ise 50’li ve 60’lı yılların mizah

anlayışını benimseyen “Karikatürcüler Derneği” olmuştur. Her iki taraf da birbirlerinin mizah anlayışını eleştirmiştir. Gırgır ekolü, lümpen olmakla, gecekondu kültürünü ön plana çıkarmakla suçlanırken Dernekçilerin de Batı’yı taklit etmekle, halka dönük olmamakla suçlandıkları görülmektedir (Sipahioğlu, 1999: 182).

“Gırgır Politikayla Uğraşmaz Politikacıyla Uğraşır” sloganını kullanan dergi, ilk yıllarında açıkça hiçbir partiyi desteklememekle birlikte sol düşünceye yakın yayın politikası benimsemiştir. Politik kutuplaşmanın yoğun olduğu bu dönemlerde, derginin partizanlık yapmadan konuları ele alması diğer basın yayın organları üzerinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasını sağlamıştır. Yayın hayatına başladığı yıldan itibaren toplumsal olaylara, politik kutuplaşmalara, ekonomik koşullara, siyasilerin söylemlerine yer veren Gırgır, 1974’te Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında çıkan sayısında “Avni” tiplmesiyle Ecevit’in Kıbrıs’ı Yunanlılardan kurtardığını aktarır. Yine aynı yıl istifa eden Ecevit hükümeti yerine gelen geçici hükümet, 1975’te “Milliyetçi Cephe” hareketi Gırgır’a mizah malzemesi sağlamıştır. “Utanmaz Adam Mafyaya Karşı” adlı çizgi bant dizisi yayınlamaya başlamış “Utanmaz Adam” karakteri ile mafya - ülkücü bağlantısı kurulmuştur. Derginin, bu yılla birlikte tutucu sağ çevrelerle her zaman ihtilaf halinde olmaya başladığı görülür. Bu dönemde Gırgır’da politika ağırlık kazanmış politik bir “Gırgır terminolojisi” oluşmuştur. Bu tutumu derginin hızla politize olmasına, yayın hayatının ilk başında benimsediği “politika ile ilgilenmez” imajından uzaklaşmasına neden olduğu söylenebilir (Sipahioğlu, 1999: 190 - 192, 194 - 200).

1980 yılının Ocak ayında silahlı kuvvetlerin hükümete muhtıra vermesini derginin ele alış biçimi askeri müdahaleye olumlu baktığı imajını yaratmaktadır. Dergi, ülkenin bulunduğu zor koşulları siyasetçilere bağlayarak askeri, bu durumu sonlandıracak bir “vatan kurtarıcısı” olarak görmüştür. Dergi, 12 Eylül’den önce sağ görüşlü tutukluların hapishanelerden toplu şekilde firar etmelerini ise sol görüşlülere yer açılması olarak değerlendirir (Sipahioğlu, 1999: 203, 205).

12 Eylül 1980 tarihinde TSK yönetime el koymasından sonraki üç yıl mizah dergilerinin politikadan hızla uzaklaştığı görülmektedir. Bu dönemde dergi her ne kadar siyasete dair konuları işleyemese de dönemin gündelik hayatında önemli bir yer tutan bankerler ve işadamları ağırlıklı çalışmaları sayfalarına taşımıştır (Demirkol, 2015). Politik mizahın sessizleşmeye başladığı darbe sonrası yıllarda dergiler en fazla gündelik yaşam, eğlence ve erotizm etrafında kurgulanmıştır. Gırgır 12 Eylül sonrası yaşanan bu sessizleşmeden payını almıştır. Yayın hayatına başladığı dönemden itibaren geniş halk kitleleri tarafından takip edilmiştir. Gırgır, 500

bine varan tirajıyla Türk mizah dergi yayıncılığı tarihinin en yüksek satış düzeyine ulaşmıştır. Gırgır'ı oluşturan ekip, 1990'lı ve 2000'li yılların mizah yayıncılığına şekil vermiştir (Demir, 2016: 21).

Gırgır, 1989 yılında kapanana kadar çizgisini neredeyse hiç değiştirmemiş bu durum okurlar arasında bağ kurmasını sağlarken yeniliklere de uzak kalmasına neden olmuştur. Yeniliklere karşı şüpheci yaklaşmak Gırgır'ın 1986 ve 1989 yıllarında çizerleri tarafından terk edilmesine yol açmıştır (Demirkol, 2015).

3.2.2. Rakip mizah dergisi: “Çarşaf”

17 Aralık 1975'te yayın hayatına başlayan Çarşaf dergisinin sahibi, Hürriyet Gazetesi'nin de sahibi olan Erol Simavi'dir. Dergi, dönemin diğer mizah dergilerinden farklı olarak orijinal renkli baskı tekniği kullanmıştır. Dönem itibariyle çok okunan Çarşaf'ın zamanla tirajları düşmeye başlamıştır.

Dergi Simavi tarafından Gırgır'a rakip olması düşüncesiyle çıkarılmıştır. Dönem itibariye Gırgır Dergi'sinin çok fazla okunması, Simavi'yi rakip bir mizah dergisi çıkarmaya teşvik etmiştir. Aziz Nesin, Hikmet Feridun Es, Çetin Altan ve Ümit Yaşar Oğuzcan, Nehar Tüblek gibi isimlerden oluşan ilk Çarşaf kadrosu, mizah yazılarına ve şiirlere de yer vermeyi planlamıştır. Komik unsurlar taşıyan şiirleri ile dergide yer alan Ümit Yaşar Oğuzcan ilk sayıda “Koltuk Destanı” adlı iktidarı taşıyan bir şiir kaleme almıştır:

Koltuk Destanı

Ey sonradan görme sayın baylar

Dünyada değişmez mekânı koltuk

Bütün bu kavgalar senin uğruna

Bağlarsın kendine erkânı koltuk

Şöhret, dağıttığın mavi boncuktur

Bazı sahiplerin bir korkuluktur!

Hayranın, meraklın, hastan ne çoktur.

Şimdi kasılmanın zamanı koltuk (Gülen, Gülen, 2005: 25, 45 - 46).

Birbirlerine rakip olan Simavi kardeşlerin yayınları olan Gırgır ve Çarşaf dergileri de rakip olmuştur. Çarşaf'ın yayın hayatı boyunca hem içerik hem de satış rakamları açısından Gırgır'la kıyaslandığı görülmektedir. Balcıoğlu, 228. 000 basıldıklarında “Affedersiniz, 228.000 adet basıldı.” yazarak Gırgır'a gönderme yapmıştır. Dergi yazarlarından Aziz Nesin, bu rekabeti şöyle aktarmaktadır: “...Sayısal olarak daha çok satan Gırgır dergisi ile dürüstçe karşılaştırma yapıldığında Gırgır mizah dergisi Türkiye ortamına daha uygun bir mizah içeriyordu. Aynı dergi halka yakın görünmesi nedeniyle okuyucu sayısını artırmıştır...” Bu karşılaştırmanın yanı sıra Çarşaf'ı tek başına değerlendiren Nesin'e göre; gülmece ve karikatürün asıl amacı muhalefettir. Resmi politikaya uzak düşmesi ve resmi görevliler tarafından hoş karşılanmaması mizahın doğasının gereğidir. Nesin, Çarşaf'ın muhalif kimliğinin değişiklik gösterdiğini zaman zaman muhalif mizah yapmasına rağmen zaman zaman da resmi ideolojiye ters düşmemeye çalıştığını ifade eder (Gülen, Gülen, 2005: 54-55, 100).

Derginin 12 Eylül'ün yaşanmasından beş gün sonra çıkan sayısında resmi ideolojiye uyum sağlama çabası görülmektedir. Bu sayının kapağına imzasını atan Mesut Ekener, darbe sonrası siyasetçileri üzgün halkı ise mutlu çizmiştir. Derginin karikatüristlerinden Ergin Gülen bu dönem yapılan çalışmaların sıkıyönetim komutanlığına gösterilme zorunluluğu olduğunu belirterek sıkıyönetimin isteklerine uymak gerektiğini ifade etmiştir. (Gülen, Gülen, 2005: 242).

Çarşaf'ta 12 Eylül süreci boyunca görülen karikatürler toplumun büyük bir bölümünün bu sürece nasıl baktığını, süreç aktörlerini nasıl değerlendirdiğini de gözler önüne sermektedir. Çarşaf antidemokratik dönemlerde muhalif tutumundan tavizler vermiş çok okunsun diye yayın politikasında da değişiklikler yapmıştır. Sadece politik mizah yapmayan dergide cinsel unsurları içeren bolca karikatür görmek mümkündür. Uzun yayın hayatı ile Türk mizah basını tarihinde yer bulmuş olan Çarşaf, dönem mizah anlayışını anlamlandırabilmek için önemli bir kaynaktır. Bununla birlikte dergi ile ilgili yapılmış sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Yayın hayatına girmesinden başlayarak derginin kapanışına kadar olan süreç sadece bir kaynaktan toplanmıştır. Dergi hakkında bilgi edinmenin bu nedenle zor olduğu söylenebilir.

Nehar Tüblek ve Semih Balcıoğlu editörlüğünde 17 yıl boyunca yayınlanan Çarşaf Dergisi'nin yayın hayatı 1992'de Hürriyet Gazetesinin mizah eki olarak sona ermiştir.

4. BÖLÜM

GIRGIR ve ÇARŞAF DERGİLERİNİN DARBEYİ ELE ALDIĞI TEMALAR

Çalışmanın bu kısmında darbenin öncesi ve sonrasında dergilerin öne çıkardığı temalar incelenmiştir. Darbenin gerekçeleri arasında gösterilen siyasi gelişmeler, ekonomik sorunlar ve siyasi şiddet - terör olayları karikatürlerin temalara ayrılmasında belirleyici unsur olmuştur.

4.1. Siyasi Gelişmeleri Ele Alan Karikatürler

4.1.1. Siyasi aktörlere yaklaşım

Gırgır ve Çarşaf dergilerinde siyasi aktörler güncel siyasi gelişmeler çerçevesinde ele alınmış, iktidar ve muhalefet partileri ve liderleri öne çıkarılmıştır. Dergilerde, siyasete ve siyasetçiye ilişkin tanımlamaları “siyasi uzlaşmazlık, siyasi yetersizlik, siyasi hırs” kavramları oluşturmaktadır.

Resim 4.1. Gırgır/07.09.1980

Resim 4.2. Çarşaf/03.09.1980

Eylül ayındaki bu ilk sayılarında her iki derginin de politik mizahı kapaklarına yansıttığı görülmektedir. Gırgır Dergisi'nin kapağında dönemin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmén'in gensoru ile düşürülmesi ele alınmıştır. Yunanistan'a karşı uyguladığı politikalar yüzünden eleştirilen Erkmén, 5 Eylül 1980'de hakkında millî menfaatlere aykırı politika izlediği, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girmeye teşebbüs ettiği, İslam Dünyası'na karşı Batı yanlısı politika takip ettiği gerekçesiyle, Milli Selamet Partisi (MSP) tarafından TBMM'ye verilen gensoru ile düşürülmüştür. Adalet Partisi ise oylama sonucunu güvenoyu istemeyerek üstlenmemiştir (Birand, 1984: 260). İçişleri Bakanı Mustafa Gülcigil'in kabineden gidişi, Bakan Erkmén'in düşürülmesini Başbakan Süleyman Demirel'in tutumuna bağlayan dergi, Süleyman Demirel'i kendi bakanını "harcamak"la nitelendirmiştir. Karikatürde Demirel'in her türlü siyasi gelişmeyi siyasi makam kaygısını göz önünde tutarak değerlendirdiği öne çıkmaktadır.

Çarşaf'ın, ise kapağında politik kutuplaşmaların halkta yarattığı ironik durumu çizimlerine yansıttığı görülmektedir. Karikatür çatışmacı siyasi söylemlerin birey üzerinde yarattığı tahribatı ele almaktadır. Siyasi liderlerin birbirleri arasındaki çatışma ve topluma sundukları olumsuz hayat şartlarına karşı "sokaktaki adam"ın ruh hali ortaya konulmuştur.

Resim 4.3. Gırgır/07.09.1980

Gırgır'daki karikatürün “Gırgır Politikayla Uğraşmaz Politikacıyla Uğraşır” sloganını tam anlamıyla yansıttığı görülmektedir. Dönemin Sağlık Bakanı Münif İslamoğlu tarafından sağlık personeline tamgün yasası için verilen maaşların vergi yolu ile geri alınacağına açıklanmasına tepkilerin aktarıldığı karikatürde, Bakan İslamoğlu, sağlık personeli tarafından köşeye sıkıştırılmış ve korkmuş resmedilmiştir. Mizahın protesto işlevinin ortaya çıktığı karikatür, yönetilenin yöneten karşısında söz sahibi olmasının, hak arama isteğinin bir örneğini oluşturmaktadır.

Resim 4.4. Çarşaf/10.09.1980

Çarşaf, haftalık bir gazetede, yayınlanan özel yaşamı ile ilgili fotoğraflardan dolayı CHP genel sekreter yardımcılığından istifa etmek zorunda kalan İmadettin Elmas'ın durumunu çizimlerine yansıtmıştır. Verdiği röportaj ve fotoğraflar nedeniyle sadece diğer siyasi partiler tarafından değil kendi partisi tarafından da eleştirilen (Milliyet, 1980) İmadettin Elmas, karikatürde görsel olarak cinsel unsurlarla iç içe sunulmuştur. Karikatürde bir kadınla birlikte olurken gazetecilere yakalanan Elmas'ın, siyasi demeç vererek bu durumdan kurtulmaya çalıştığı görülmektedir.

Resim 4.5. Çarşaf/03.09.1980

Çarşaf'ta yer alan “Demirel’in atış takvimi” yazısıyla verilen karikatürde Süleyman Demirel’in dönem itibariyle çok sık katıldığı temel atma törenleri konu edinilmiştir. Karikatürde Demirel, kendi makam koltuğunun temel atma törenini gerçekleştirmektedir. Karikatürde Demirel makam koltuğu ile özdeşleştirilmiş, Demirel’in ülke gündeminden çok siyasi makam kaygılarıyla meşgul olduğu aktarılmıştır.

Resim 4.6. Çarşaf/10.09.1980

Karikatüre Ecevit’in başbakanın her konuda şeffaf olması gerektiğini vurguladığı ve Demirel’in şeffaf olmadığını ifade ettiği siyasi demeci ele alınmıştır. Çarşaf’ta politikacı tipi,

karikatür dünyasında birçok karikatürist tarafından benimsenen şekilde çizilmiş, böylece ayırt edici biçimsel özelliklere sahip olmuştur. Dergide bilinen siyasi aktörler dışında politikacılar silindir şapkalı, fraklı ve papyonlu olarak çizilmiştir. Sürekli tekrarlanan bu çizim pratiği politikacılarla ilgili belirgin bir imgenin de yaratılmasını sağlamaktadır.

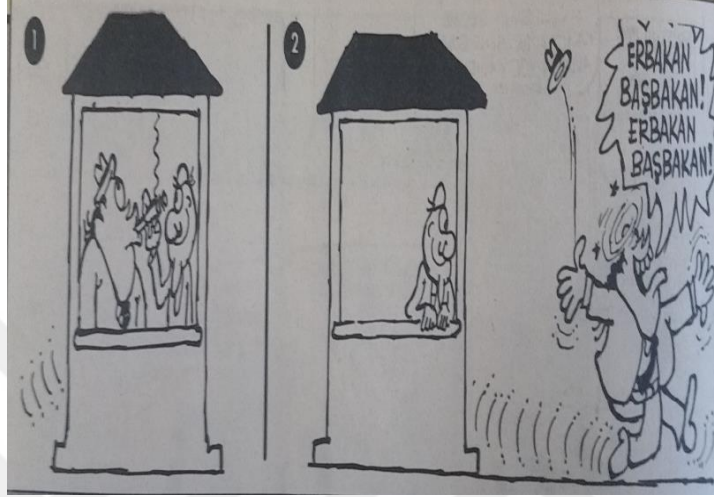
Resim 4.7. Çarşaf/10.09.1980

Karikatürde Ecevit'in şeffaflık açıklaması ele alınarak konuya geçim sıkıntısı nedeniyle bir deri bir kemiğe dönen vatandaş üzerinden bakılmıştır. Çarşaf siyasi gündemi konu edindiği karikatürlerinde toplumun durum karşısında "ne düşündüğü, hangi kaygıları taşıdığı" gibi soruları cevaplandırmayı amaçlamıştır. Karikatür vatandaşın gündemi ile siyasilerin gündemi arasındaki farkı ortaya koymakla beraber toplumun yaşadığı sıkıntıların siyasiler tarafından fark edilmediğini göstermektedir.

Resim 4.8. Çarşaf/03.09.1980

Çarşaf 'ta yer alan bu karikatürler MSP Milletvekili Halit Kahraman'ın Almanya'da uyuşturucu ile yakalanmasını ele almaktadır. Kahraman'ın, yakalandıktan sonra Erbakan'ın kendisini eroin kaçakçılığına teşvik ettiği yönündeki ifadeleri (Milliyet, 1980) Türk medyasında geniş yer bulmuştur.

Resim 4.9.Çarşaf/03.09.1980

Karikatürlerde başındaki namaz takkesi ve takunyası ile çizilen Erbakan'ın, ilk karikatürde (Resim 4.22.) eroin kaçakçılığı ile ilgili haberleri kendi lehine çevirmeye çalıştığı görülmektedir. İkinci karikatürde (Resim 4.23.) ise, Demirel'e uyuşturucu içirerek kendisinin başbakanlığını Demirel'in desteklemesini sağlamaktadır.

Resim 4.10.Çarşaf/03.09.1980

MSP Milletvekili Halit Kahraman'ın Almanya'da uyuşturucu ile yakalanmasını ele alan bu karikatürde Erbakan siyasi duruşuna ters olmasına bu haberlerden sonra rağmen onu

destekleyen hippilere kendi partisinin kapılarını açmaktadır. Karikatür Erbakan'ın siyasi duruşundan ziyade Erbakan özelinde siyasi ahlak anlayışını sorgulamayı amaçlamaktadır.

Resim 4.11. Çarşaf/10.09.1980

Çarşaf'ın, ilk karikatüründe (Resim 4.24.) Demirel ekonomi politikaları ile ilgili açıklamalar yaptığı sırada Erbakan'ın Demirel hükümetini düşürmeye çabaladığı görülmektedir. Aşağıda yer alan ikinci karikatürde (**Resim 4.25.**) ise diğer liderler mecliste alınan kararlarla ilgili oylama yapılmasını isterken Erbakan, “oyalama” yapılmasını istemektedir. Karikatürde kelime oyunu yapılarak Erbakan'ın siyasi iktidarsızlığa yol açan bir politika izlediği aktarılmak istenmiştir.

Resim 4.12. Çarşaf/10.09.1980

Topuz, siyasal karikatürçünün kendi becerilerinin dışında iyi bir gazeteci gibi siyasal düşünceye sahibi olması gerektiğini vurgulayarak, karikatürçünün vereceği mesajın siyasal bir yorum olduğunu belirtir. Siyasal karikatürlerde mesaj görüntüden yani imajdan oluşmaktadır, biçimlerle, temsil edilen kişiler arasında insana hemen çağrışım yaptırabilecek bir güçte abartılmış bir organ ya da davranış benzerliği olmalıdır (Topuz, 1997: 12). Çarşaf Erbakan'ın siyasal duruşu, söylemleri ve kimliği ile ilgili birçok karikatüre imza atmış, bütün karikatürlerinde akla hemen Erbakan'ın gelmesini sağlayacak takke ve takunyayı çizimine eklemiştir. Dergi, Erbakan'a karşı diğer siyasilere göre daha alaycı bir üslupla yaklaşmış, bu alaycı üslup görsel açıdan da ortaya konulmuştur.

Resim 4.13. Çarşaf/03.09.1980

“Bakanlarımız tetkik gezisinde” yazısıyla verilen karikatürde erken seçim tartışmalarının gündemde olması nedeniyle siyasilerin seçim bölgelerine gitmesi konu edilmiştir. Fakat tüm siyasilerin seçim çalışması adı altında Bodrum'a gittiği görülmektedir. Yazıda muhabirin röportaj yaptığı bir vekil seçim sorularının hepsine tavlamaya çalıştığı bir kadınla ilgili bilgi vererek cevap verir. Soru ve cevapların uyumsuzluğu üzerinden kurulan mizahi öge karikatürün kendisinde de görülmektedir. Denize giren, güneşlenen tüm siyasiler “memleket meseleleri” ni çözmek için orada olduklarını belirtmektedir.

Resim 4.14. Çarşaf/17.09.1980

Çarşaf'ta "Huni testi. Öncelikle bu teste katılmadan önce, çok büyük kafalı, romantik ve şiire meraklı, büyük burunlu, çatık kaşlı, badem bıyıklı ve başı takkeli olmamak, milleti aval yerine koymamak, akrabasını, yeğenini, amcasını devreye sokup milleti soymamak şarttır... Şimdi teste gelelim: İki kere iki kaç eder? Hiç koltuk gördünüz mü? Maksadınız vatana hizmet mi yoksa ya kısmet mi?..." yazısı ile verilen karikatürde siyasetçi olmak için huni testine tabi tutulan kişilerden beklenen özellikler sıralanmıştır. Olmaması gereken vasıflar arasında sıralanan belirgin fiziksel özellikler, darbe öncesi mecliste bulunan tüm siyasi liderlerin özelliklerini yansıtmaktadır. Darbe sonrası çizilen karikatürde eski liderlerin siyasete dönemeyeceği mesajı verilmiştir.

Resim 4.15. Çarşaf/10.09.1980

Dönem itibariyle siyasi şiddet olayları artmış ve başta büyük şehirler olmak üzere tüm illeri kuşatmıştır. Karikatür, ülkenin en önemli sorunu şiddete karşı tüm siyasi liderlerin adeta kör olduklarını göstermektedir. Sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen asker, karikatüre dâhil edilmemiştir. Şiddetin engellenememesi askeri yetersizlikle ya da askerin yetkilerini kullanıp kullanmadığı gibi sorgularlar açıklanmamış, ülkenin durumu sadece siyasilerin umursamazlığına bağlanmıştır. Şiddeti engellemede askerin, görevi, rolü gibi sorgulamalar yapılmamıştır.

4.1.2. Siyasi istikrarsızlık ve uzlaşmazlık

Resim 4.16. Çarşaf/03.09.1980

“Kim kime benziyor” başlığı ile verilen karikatürde, Ecevit’in Demirel’i Hitler’e benzetmesi konu edilmiştir. Ecevit’e gülerak karşılık veren Demirel, aynaya baktığında kendisinin Hitler’e benzediğini görmektedir. Karikatürde bir yandan siyasi uzlaşmazlık teması ön planda tutulurken diğer yandan da Ecevit’in söylemlerinin gerçeği yansıttığı izlenimi çıkmaktadır.

Resim 4.17. Çarşaf/03.09.1980

Karikatürün devamında “ kim kime benziyor” sorunsalı Ecevit ve Demirel’in tartışmalarını izleyen vatandaşın yorumu ile cevaplandırılmıştır. Karikatürde iki liderin birbirlerine karşı demokrasinin özünde yatan uzlaşma kültüründen yoksun tutumu eleştirilmiştir.

Resim 4.18. Çarşaf/03.09.1980

Çarşaf'ta bant karikatür şeklinde verilen hikâyede aileleri arasında husumet olan iki genç evlenmek istemektedir. Meyve sebze halinde çalışan gençlerin babaları durumu öğrenince halde büyük bir kavga çıkar. Kentte zerzevat sıkıntısı baş göstermeye başlayınca meyve ve sebzelerin fiyatları yükselir. Hikâyenin sonuna doğru hükümeti temsil eden iki politikacının bu durumun yarattığı sonuçları değerlendirdikleri görülür. İkili arasında geçen diyalogda hükümetin düşme ihtimalinden bahsedilir çözüm olarak da iki gencin evlendirilmesi düşünülmektedir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi Mahmut ve Hatça'nın evlendirilmesinde de mutabık olamayan hükümet ve muhalefet arasında tartışmalar başlar. Karikatürün sonunda hikâye anlatıcısının ağzından şu cümleler aktarılmıştır: “Biz baskıya girerken Hal'de çarpışma ve Meclis'te tartışma devam ediyordu ve bir patlıcan 2.000 liradan

gidiyordu...” Karikatür, bir taraftan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin bir türlü gerçekleşmemesine vurgu yaparken bir taratanda ekonomik kaygıları ortaya koymaktadır.

Resim 4.19. Çarşaf/03.09.1980

Bazı siyasi partilerin erken seçim istemeleri, partiler arası uzlaşmanın sağlanamaması bu dönemdeki diğer önemli olaylar arasındadır (Tek, 2007: 133). Bu siyasi belirsizliği ele alan Çarşaf, aynı sayıda “erken seçim” konulu farklı karikatüre yer vermiştir. “Erken Seçim Önergesi”ni Anayasa Komisyonu’ndan Alt Komisyon’a daha sonrada “Daha Alt Komisyon”a taşıyan karakter durum karşısında şaşkınlık ifadesi dışında hiçbir tepki gösterememektedir. Karikatürde siyasi belirsizliğin toplum üzerindeki etkisi yansıtılmak istenmiştir.

Resim 4.20. Çarşaf/17.09.1980

Çarşaf'taki karikatürde Ankara metrosunun siyasi tartışmalara konu olması ele alınmıştır. Hükümet tarafından yapımı için izin verilmeyen Ankara metrosu için İskan Bakanı Turgut Toker, metro yapımını durduracaklarını, metroya kaçak inşaat muamelesi yapacaklarını belirtmiştir. Engellemelere rağmen temeli CHP Genel Başkanı Ecevit'in ve Ankara Belediye Başkanı Ali Dinçer'in katılımı ile başlayan temel atma töreni siyasi demeçlerle tamamlanmıştır (Milliyet, 1980). Karikatürde Ali Dinçer metronun temelini açmaya çalışırken Turgut Toker temeli kapatmaya çalışmaktadır (Milliyet, 1980). Karikatür şehir içi ulaşım gibi bir konuda bile uzlaşamayan siyasilerin tutumunu sergilemektedir.

Resim 4.21. Çarşaf/10.09.1980

Demirel ile Ecevit ilişkisini bir karşılaştırma şeklinde veren karikatürde muhalefet partisinin muhalefet yapmasını sorgulayan Demirel, siyasi uzlaşmazlığın temel figürü olarak konumlandırılmıştır. Demirel'in Ecevit'e "Başka işin gücün yok mu?" diye sormasına karşın Ecevit'in cevap vermemesi mesajın okur tarafından tamamlanmasını sağlamaktadır.

4.1.3. Demokrasi ve özgürlük anlayışı

Resim 4.22. Çarşaf/03.09.1980

1980 Ağustosundan itibaren Polonya’da yaşanan ekonomik istikrarsızlık bir grev dalgasının başlamasına neden olmuştur. Gdansk şehrinde Lenin Tersanesi’nde başlayan grev sırasında işçiler tersaneyi kapatmış ve grevi sona erdirme şartları olarak ekonomik isteklerini öne sürmüştür. Gdansk, Gdynia ve Szczecin’de başlayan grevler (Korkusuz, 2003) Türk medyasında da geniş yer bulmuştur. Çarşaf ’ta yer alan bu karikatürde Polonya’daki grevler ve sonrasında yaşananların Türk siyasetçileri, bürokratları ve sivil toplum örgütleri başkanları tarafından nasıl değerlendirildiği yansıtılmaktadır. Katılımcılar Polonya’da yaşananlar Türkiye’de olsaydı neler olurdu sorusunu bir açık oturumda ele almaktadır. İşçileri Bakanı Orhan Eren, masanın üzerinde bulunan işçi ve polis maketlerini göstererek Polonya’da da olsa yasadışı bir eyleme seyirci kalamayacaklarını belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen ise meseleye “özgürlük ve demokrasi” kavramları ile yaklaşmış kendilerini bu konuda örnek göstermiştir. Erkmen’in “özgürlükçü demokrasi anlayışı” üzerinden ülkede yaşanan kısıtlanmış ifade özgürlükleri vurgulanmak istenmiştir. Sadece siyasi aktörlerin değil sendika başkanlarının tutumunun da eleştirildiği karikatürde, Türk – İş genel başkanı ile Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu genel başkanının olayları farklı perspektiften yorumladığı görülür. Türk – İş Genel Başkanı Denizci, Türkiye’de de ücretlerin fiyatlara oranla geri kaldığını belirterek hükümetle uzlaşmanın tek çözüm olacağını söylemiştir. DİSK Genel Başkanı Baştürk ise, kendilerinin niçin böyle bir eyleme girişmediklerini düşünmektedir. Karikatürde, Türk – İş ve DİSK’in siyasi meseleler karşısında farklı tutumlar içinde olduğu çizgiye taşınmak istenmiştir. Türk – İş genel başkanı hükümetten yana tavır alırken DİSK genel başkanının Türkiye’deki durumu sorguladığı görülmektedir. TRT Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu, TRT’nin Polonya’da yaşananları birebir aktardığını, TRT ile ilgili toplumsal olaylara yer verilmiyor şeklindeki eleştirilerin anlamsız olduğunu söylemektedir. Karikatürde, TRT yayınlarının belli bir görüşün sesi haline geldiğine, TRT kurumunu yönetenlerin yanlı tutum ve davranışlarının olduğuna dair bir eleştiri de bulunmaktadır. Bu eleştiri yine TRT genel müdürünün savunması ile ortaya konulmuştur. Karikatürde dönem itibariyle hemen her gün yaşanan terör olaylarına karşı bir çözüm getirmekte zorlanan hükümetin, Polonya’daki grevlere karşı duyarlılığı mizahın konusu olmuştur.

Resim 4.23. Çarşaf/10.09.1980

Çarşaf'ta yer alan karikatürde cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gerçekleşmemesi konu alınmaktadır. AP Milletvekili Faik Türün, eski cumhurbaşkanlarından Cevdet Sunay, şarkıcı Kristin Haydar, AP Bursa milletvekili Ali Elverdi, CHP Ankara Milletvekili Kemal Kayacan, Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu, TRT'de yayınlanan Kaynalar adlı dizinin karakterlerinden Nuri Kantar konuyu ele alıp bir açık oturumda değerlendirmektedir. Eski Sıkıyönetim Komutanı ve AP'nin cumhurbaşkanı adayı olan Faik Türün, karikatürde cumhurbaşkanının hasının ordudan çıkacağını iddia ederken Ali Elverdi de bu durumu onaylamaktadır.

Elverdi, partisinin Gemlik İlçe Kongresi'nde yaptığı konuşmasında "...Anarşi ile mücadelede henüz kullanmadığımız güçlerimiz var. Fantomlarımız ve zırhlılarımız var. Anarşinin boğazı sıkılmaktadır. Sahip çıkan olmazsa boğulacaktır. Şayet Ecevit sahip çıkarsa o zaman da iç harp çıkar..." ifadelerini kullanmıştır (Milliyet, 1980). Darbeden iki gün önce bu açıklamaları ele alan Çarşaf'ın açıklamalara karşı eleştirel bir tavır takındığı anlaşılmaktadır. Karikatürde Elverdi, ülke sorunlarını sadece askeri yöntemlerle ele alan bir siyasetçi izlenimini vermektedir. Cumhurbaşkanlığı seçimini yine askeri bir açıklama yapar gibi gerçekçilikten uzak değerlendirmesi bu durumun göstergesidir. Çarşaf'ın darbe sonrası darbeye karşı açık olumlu tutumunu darbe öncesi göstermediği görülmektedir.

4.1.4. Asker ve siyasi aktörlerin ilişkisi

Resim 4.24. Gırgır/28.09.1980

Yıllarca süren terör olaylarının 12 Eylül'e sona ermesi toplumda Evren ve ordunun bir kurtarıcı gibi görülmesine neden olmuştur. Evren'in toplum üzerinde yarattığı kurtarıcı algısı toplum tarafından bir dönem Atatürk gibi karşılanmasını sağlamıştır (Birand, 1984: 300). 12 Eylül'ü gerçekleştiren TSK ideolojik duruşunu ve söylemlerini Atatürkçülük ve Kemalizm çerçevesinde sınırlandırmıştır (Kongar, 1993: 210). Gırgır'da yer alan karikatürde darbe sonrası Kenan Evren, Atatürk tablosunun yerine asılması için DPT ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'a talimat vermektedir. Karikatürde darbe öncesi Atatürkçü öğretiden uzaklaşıldığı bilgisinin yanında bu düşünceye sığınarak hareket eden siyasilerin de olduğu mesajı verilmektedir. Askerin Atatürkçü kimliği sorgulanmazken siyasilerin tutumu eleştirel bir şekilde verilmiştir.

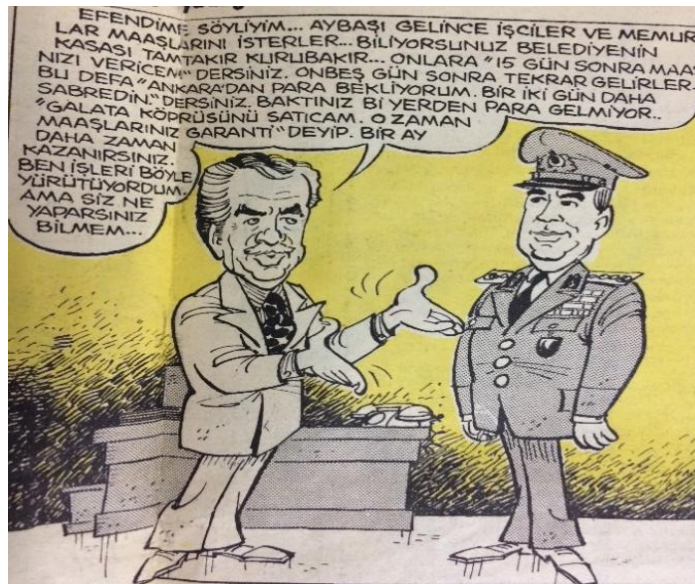
Resim 4.25. Çarşaf/24.09.1980

Çarşaf'taki bu karikatürde mesaj yazıdan çok çizgilerde verilmiştir. Ekonomik ve siyasi beklentilerini belirten vatandaşa umursamaz bir tutumla toplanamadıklarını, anlamadıklarını söyleyen vekil görülmektedir. Siyasi uzlaşmazlıkların darbenin tek gerekçesi olarak gösterildiği bant karikatürün son karesinde görülen asker – vekil – vatandaş üçlemesi ile darbe sonrası durum özetlenmektedir. Son aşamada yüzündeki gururla duruma müdahale eden asker ve bu durumu memnuniyetle karşılayan vatandaşın karşısında omuzları düşük, çaresiz bir şekilde koşar adım uzaklaşan siyasetçi figürü görülmektedir.

Resim 4.26. Çarşaf/24.09.1980

Çarşaf, 1960'tan 1980'e kadar "siyasi iktidarsızlığı" çizgi grafiğe benzer bir görselle göstermektedir. Grafiğin başladığı 1960 yılı düz bir çizgiyle başlarken daha sonraki yıllarda dalgalanmalar görülmektedir. Karikatürün devamında asker, kalemi eline alarak 1980 yılından itibaren dümdüz bir çizgi çizer. Her darbe sonrası askerin gidişatı düzelttiği mesajı açık bir şekilde verilmektedir. Çarşaf ve Gırgır'ın askeri darbe karşısındaki tutumunun benzerlik göstermediği söylenebilir. Karikatüristin, potansiyel okurun eğitim düzeyine bağlı olarak simge ve işaret kullandığı bilgisi göz önüne alındığında Gırgır'ın daha örtük, Çarşaf'ın ise daha açık simgeler kullandığı iki derginin söylemlerinin yine aynı ölçüde değiştiği söylenebilir.

Resim 4.27. Gırgır/21.09.1980

Haftanın önemli siyasal, toplumsal gelişmelerini aktaran karikatürlerin içeriğindeki eleştirel boyuttan anlaşılacağı üzere, Gırgır'ın kendisini ilerici ve toplumcu çerçeveye yerleştirmiş bir dergi olduğu görülmektedir (Şenyapılı , 2003: 173). Darbe sonrası Milli Güvenlik Konseyi tarafından İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil görevden alınarak yerine Korgeneral İsmail Hakkı Akansel getirilmiştir. Karikatürde Aytekin Kotil, darbe sonrasında Korgeneral Akansel'e belediye işleri ile bilgi verirken görülmektedir. Belediye politikaları ile ilgili eleştirinin yoğun olduğu karikatürde darbe ile ilgili doğrudan veya dolaylı bir muhalif duruş görülmemektedir. Bu durumun kendini yerleştirdiği ilerici çizgiyle çeliştiği söylenebilir.

4.3.5. Siyasi liderler - toplum ilişkisi

Resim 4.28. Çarşaf/10.09.1980

Dönem itibariyle siyasi uzlaşmazlıktan doğan istikrarsızlık, topluma yansımış, siyasi aktörlerin tümüne karşı bir güvensizlik oluşmuştur. Karikatürde toplumun bu duruma karşı verdiği tepki birey üzerinden yansıtılmıştır. Siyasilere kızgınlığını fiziksel şiddet kullanmadan belirten vatandaşın karakola götürülmesi asli görevi asayişçi sağlamak olan polisin tutumunun sorgulanmasını sağlamaktadır.

Resim 4.29. Gırgır/07.09.1980

Karikatürde kendini denize atmak isteyen karakter, arkasından bakan kişiye adının Süleyman olduğunu ve adını değiştiremediğini söylemiştir. Derginin, sağ parti ve ideolojilere mesafeli tutumu bu partilerin liderlerini ele alan karikatürlerde netleşmektedir. Derginin, siyasi aktörlere karşı geliştirdiği eleştirel dilin, daha çok sağ partileri ve partiliderlerini hedef aldığı görülmektedir.

Resim 4.30. Gırgır/07.09.1980

İsim takma başlığı ile verilen karikatürde iki kişi birbirlerini farklı ideolojik fikirlere sahip siyasi liderlere benzeterek tartışmaktadır. Karakterlerin birbirlerini sol görüşlü Rus siyaset adamı Kerenski'ye, Marksist devlet başkanı Şiilili demokrat lider Allende'ye, yirminci yüzyılın en büyük diktatörü olarak bilinen Alman siyasi lider Hitler'e benzediği görülmektedir. Birbirlerini Demirel ve Ecevit'e benzetmeye başladıklarında ise kızgınlıkları bir anda hüzne dönüşür. Demirel ve Ecevit'e benzetilmeyi Allende, Hitler veya Kerenski'ye benzetilmekten çok daha kötü bir şey olarak algılayan karikatür karakterleri ağlamaya başlar. Derginin 12 Eylül öncesi siyasi aktörleri sert bir üslupla yansıttığı görülmektedir.

Resim 4.31. Çarşaf/10.09.1980

Çarşaf'ta yer alan bu karikatürde, Demirel maskesi takan kişiye dönüşümlü olarak küfür edildiği anlaşılmaktadır. İktidara karşı saldırı işlevinin ön planda olduğu bir mizahın dahi zaman zaman iktidarın mevcudiyetini koruduğu alt sınıflara rahatlama, boşalma imkânı tanıdığı görülmektedir. Cantek, durumu özetlemek için Nasrettin Hoca fıkralarını örnek gösterir. Cantek'e göre bu fıkralar iktidara karşı eleştiri beslese de kişileri edilgen hale getirerek fiziksel direniş gibi safhalara geçmelerini engellemektedir. Bu karikatürde de yer alan mizahın iktidarın mevcudiyetini koruyan emniyet sübabı işlevini gördüğü söylenebilir (Cantek, 1998).

Resim 4.32. Çarşaf/03.09.1980

Dönem itibariyle Erbakan'ı ve onun politik söylemlerini benimseyenler için "takunyalılar" ifadesi kullanılmaktadır. "Takunya" başlı başına bir kimlik bildirimini kabul edilmiş, bu simgeden yola çıkılarak "takunyalı siyaset" ve "takunyalı bürokrasi" gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Ele alınan dönemde Çarşaf'ta çıkan tüm Erbakan figürleri takunyalı olarak çizmiştir.

Erken seçim açıklamaları yapan Erbakan seçim emniyetini sağlamak için seçim günü sokağa çıkma yasağı uygulanması gerektiğini sandıkların seçmenin ayağına gidebileceğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1980). Karikatür, Erbakan'ın seçim sandığının seçmenin ayağına gitmesi için yasa değişikliği istemesini ele almaktadır. Karikatürde bir çift ayakkabıya ihtiyacı olan vatandaşın Erbakan'ın sokağa çıkma yasağı çağrısını anlamsız bulması ekonomik sıkıntılara işaret etmektedir. Erken seçim için önerilerde bulunan Erbakan, ekonomik sıkıntılar içindeki vatandaşa cevap verememektedir. "Takunyalı" olarak anılan Erbakan, belli bir toplumsal kesimi temsil eden bir imgeye sahiptir. Ancak karikatür mesajında, Erbakan'ın oy kaygısı ile hareket ederek temsil ettiği kesimin sorunlarının farkında olmadığını göstermektedir. Böylece karikatür seçmen ve siyasi aktör arasındaki ilgi ve kaygı farklarını da ortaya koymaktadır.

4.2. Ekonomik Sorunları Ele Alan Karikatürler

4.2.1. 24 Ocak Kararlarının aktörü: Turgut Özal

Resim 4.33. Gırgır/14.09.1980

80'li yılların başında siyasi konuların yanında darbenin nedenleri arasında gösterilen ekonomik sıkıntıların da mizaha konu olduğu görülmektedir. Ekonomi politikaları ve toplumun yaşadığı ekonomik bunalım eleştirinin sık sık hedefi olmuştur.

Tüm dünyada 'küreselleşme,' 'yeniden yapılanma,' 'piyasa ekonomisi' ve 'dışa açık ve ihracata açık büyüme,' olarak adlandırılan neo-liberalizm sürecinin Türkiye'de de 24 Ocak 1980 ekonomik kararların sonrasında başladığı söylenebilir (Şimşek, 2005: 29). Gırgır'ın bu kararların ekonomik sonuçlarından bahsettiği karikatüründe kararların yarattığı yeni insan tipolojisi Turgut Özal aracılığı ile verilmek istenmiştir.

4.2.2. Ekonomi politikaları

Resim 4.34. Çarşaf/10.09. 1980

Resim 4.35. Çarşaf/10.09. 1980

1980 yılında uygulanmaya başlanan 24 Ocak Kararları ile Türkiye’de IMF patentli istikrar politikaları uygulanmaya konulmuş ekonomide belli bir yapısal dönüşüm yaşanmıştır. Bu kararlar, Türkiye ekonomisinin küresel sermayeye eklenmesinde önemli bir aşama olmuştur (Karabıyık ve Uçar, 2010). Ekonomi politikalarında yaşanan bu değişim toplumsal alana da yansımış o dönemin mizah anlayışında işlenmiştir. Çarşaf ekonomi temalı karikatürlerine ekonomi sayfasında yer vermektedir. Sayfanın başında “ekonomi” yazısının hemen altında “Meteliğe kurşun atanların gazetesi” ibaresi yer alır. Dergide yer alan bu ekonomi sayfası bir yandan ekonomik sıkıntıların toplumu dönem itibarıyla ne derece etkilediğini gösterirken diğer yandan da derginin toplumun bu konudaki kaygılarını yansıtmayı amaçladığını da göstermektedir.

Çarşaf’taki ilk karikatür (Resim 4.47.), gündemdeki siyasi dokunulmazlık tartışmaları ile sebze ve meyve fiyatlarının artışını bir araya getirerek “dokunulmazlık” temasını işlemiştir. Siyasi liderlerin tümünün karikatürde dokunulmazlık vurgusuyla yer alması milletvekili dokunulmazlıklarının sorgulanmasını sağlamıştır. İkinci karikatürde ise sadece ekonomi hedef alınmamış, Demirel karşısında el pençe duran bürokratlar olduğu anlaşılan kişilerin verdiği cevaplardan siyasi aktör ve bürokrat ilişkisi de eleştirilmiştir.

4.2.3. Hayat pahalılığının temel göstergesi: Esnaf – vatandaş ilişkisi

Resim 4.36. Çarşaf/03.09.1980

Resim 4.37. Çarşaf/10.09.1980

Çarşaf'ta esnaf ekonomik sıkıntıları anlatmada araç olarak kullanılmıştır. Her iki karikatürde de ekonomik sıkıntıların nedenlerine inilmeden sonuçları mahalleli ve esnaf gerginliği üzerinden aktarılmış esnaf ekonomik mağduriyetin dışında tutulmuştur. Çarşaf'taki ilk (**Resim 4.51.**) karikatürde “Geçim sıkıntınız var mı?” sorusuna esnaf “Eh işte... Geçirip gidiyoruz” cevabını vermiş bu anlamsal çarpıklık mizah unsuru olmuştur. Karikatürde esnafın hem görsel olarak hem de söylem olarak sunumu ekonomik sıkıntılardan uzak bir portre çizmektedir. İkinci karikatürde(**Resim 4.56.**) bira içen karakter parayı ödediğinde bira fiyatlarını arttığını ve daha fazla para ödemesi gerektiğini duyunca içtiği birayı kendi yöntemleriyle geri ödemeye çalışmaktadır. Karikatürde komik öge durumun tersine çevrilmesi ile gerçekleşmiştir.

Resim 4.38. Gırgır/28.09.1980

Resim 4.39. Gırgır/07.09.1980

Gırgır mahalle esnafı ile mahalle sakinlerinin ilişkisini yansıtan karikatüründe darbe sonrası devam eden ekonomik sıkıntıya yer vermiştir. Gırgır'ın karikatürlerinde orta yaşlı, kaytan bıyıklı, pis pis sırıtan, merhametsiz, her fırsatta zam yapan, bir esnaf tipolojisi görülmektedir (Kozanoğlu, 2001: 96). Gırgır'da esnafa ilişkin gündelik hayat pratikleri gerilim üzerinden şekillenmektedir. Aldığı malın parasını ödeyemeyen vatandaş ile mahalle esnafı arasındaki gerilim “veresiye” olgusu üzerinden tanımlanır (Demirkol, 2015).

Resim 4.40. Çarşaf/10.09.1980

Resim 4.41. Çarşaf/03.09.1980

Bastırılmış duyguların gülme aracılığıyla aniden salınması enerji fazlasını boşaltarak geriliminin azaltılmasını sağlamaktadır (Eker, 2014: 36). Çarşaf, fiyatların artışının orta gelirli kesim tarafından nasıl karşılandığını yansıtarak mizahın saldırı işlevinden çok gerilimi azaltma işlevini ön plana çıkartmıştır.

4.2.4. Devalüasyon ve dalgalanma

Resim 4.42. Çarşaf/10.09.1980

24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlarının uygulanması ile Türk lirası ABD doları karşısında yüzde 32.7 oranında devalüe edilmiş, günlük kur ayarlaması sistemine geçilmiş, ihracat teşvikleri artırılmış, ithalatta koruma oranları düşürülmüş, mevduat faiz oranları serbest bırakılmış ve Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) mal ve hizmet fiyatları önemli ölçüde artırılmıştır (Yükseler, 2004). Türkiye ile IMF arasında yapılan görüşmeler ile IMF, Merkez Bankası'nın kamu kesimine açacağı kredi sınırlarının yükseltilmesini kabul etmiş Türk Lirasının dalgalanmaya bırakılması önerisi de Türkiye tarafından benimsenmiştir (Cumhuriyet, 1980). Dönem itibariyle yapılan açıklamalarda bir devletin resmi para biriminin diğer ülke dövizleri karşısında değer kaybetmesi anlamına gelen devalüasyon, kelimesi yerine "Türk parasının dalgalanmaya bırakılması" ifadesi kullanılmıştır (Kongar, 1993: 31).

Çarşaf'ta yer alan karikatürde dönemin Maliye Bakanı İsmet Sezgin'in dalgalanan paraya karşı saygı duruşuna geçtiği görülmektedir. Türk lirasının değer kaybetmesi karşısında alınacak önlemleri veya uygulanacak politikaları belirtmesi beklenen maliye bakanının durumu kabul eden edilgen bir tavır sergilemesi eleştirilmiştir.

4.2.5. Ekonomi politikalarının farklı toplumsal kesimlere yansımaları

Resim 4.43. Gırgır/28.09.1980

Resim 4.44. Çarşaf/03.09.1980

80'lerin mizah anlayışında en sık rastlanan yeni zenginlere ve bunların yeni yaşamlarına uyumlanma sürecinde ortaya çıkan durum komedilerine ilişkindir. Zenginleşen yeni kesimin tutum ve davranışları dönem mizahında farklı örnekler üzerinden sürekli işlenen bir konudur (Köse, 2016).

Gırgır'da yer alan bu karikatürde savaşın başladığını gazeteden okuyan, yüzünde hırs dolu bir ifade ile bunu fırsata çevirmek isteyen bir tüccar görülmektedir. Karakterin savaşın Türkiye'de olmadığını anlayınca üzülmesi, hem bireysel çıkarları her şeyin üstünde tutma eğilimi ile hem de toplumsal duyarsızlıkla örtüşmektedir.

Çarşaf'ta ise emekli maaşları ile geçimini sağlayan iki ihtiyarın konuşması görülmektedir. Aralarındaki diyalogdan maaşlarını yeni almalarına rağmen geçinemedikleri anlamı çıkmaktadır. Karikatürde emekli maaşı ile geçinen kesimlerin yaşadığı ekonomik zorluklar ortaya konulmuştur.

Resim 4.45. Gırgır/28.09.1980

Karikatürde de ekonomik sıkıntılar dışında toplumdaki kültürel yozlaşma eleştirilmek istenmiştir. Anti-emperyalist içeriği burjuvaziye hedef alan bir mizah politikası benimseyen Gırgır'da (Avcı, 2003) yeni ekonomik politikalarla zenginleşen sermayedar görülmektedir. Gırgır'da, yeni ekonomi anlayışın ortaya çıkardığı sınıfının yeni hayatlarına adaptasyon süreci sık sık ele alınmıştır. Dış piyasalara açılma ve ihracatla kısa sürede zenginleşen bu insanların yaşadıkları evden, yeme-içme alışkanlıklarına ve giyim tarzlarına kadar gündelik hayatlarında satın alınabilir nitelikteki pek çok unsur mizaha konu olmuştur (Köse, 2016).

Resim 4.46. Çarşaf/03.09.1980

Çarşaf'ta, ekonomik şartlarla ilgili soru soran muhabir ile zengin bir iş adamı olduğu anlaşılan kişi röportaj yapmaktadır. İş adamının dekolte elbiseli karısı ve Avrupai bir giyim tarzı ve saç şeklini benimsemiş çocuğu da yanında bulunmaktadır. İş adamı röportaj yapan muhabire alaycı bir ifade ile yalının bahçıvanının, konağın aşçısının maaşını yetiştiremediklerini, geçim sıkıntısı yaşadıklarını belirtirken karısının da poz vermeye çalıştığı görülmektedir. Karikatürde yüksek ekonomik seviyeye sahip olmalarına rağmen kültürel sermayeye sahip olmayan toplumsal kesimler bu üç kişilik aile üzerinden aktarılmıştır.

4.2.6. Öğrenci – öğretmen – veli üzerinden geçim sıkıntısı

Gırgır'ın hem hedef kitlesi hem de çizerleri de gençlerden oluşmaktadır. Bu nedenle öğrenci sorunları, sınavlar, seçmen yaşının düşürülmesi gibi gençleri ilgilendiren konular üzerinde sık sık değinildiği görülmektedir (Arık, 2003).

R Resim 4.47. Gırgır/28.09.1980

Resim 4.48. Çarşaf/24.09.1980

Gırgır'da yer alan karikatürde tahtaya kalkan öğrenci hariç hiç kimse önlüklü değildir. Pahalı olduğu için önlük alamayan öğrencilerini derste uyaran öğretmen, tek önlük giyen öğrenciyi örnek olsun diye tahtaya kaldırmıştır. Öğrenci arkasını döndüğünde önlüğün ona küçük geldiği için arkasının tamamen açık olduğu görülür. Çarşaf'ta ise yine önlük alamayıp annesinin mutfak önlüğü ile okula gelen öğrenci resmedilmektedir. İki karikatürde ekonomik sıkıntılar öğrenciler üzerinden işlenmiştir.

Resim 4.49. Gırgır/14.09.1980

Gırgır'ın kapağına taşıdığı karikatüründe konu edilen kişiler ülkenin büyük bir çoğunluğunun durumunu özetler niteliktedir. Dar gelirli ailelerin çocuklarını okutmak için

maddi sıkıntıları göze aldıklarının anlatıldığı karikatürde, aynı zamanda okul masraflarına karşı da bir eleştiri vardır.

Resim 4.50. Gırgır/14.09.1980

Resim 4.51. Çarşaf/10/09.1980

Okulların eylül ayında açılmasıyla birlikte dar gelirli ailelerin çocuklarının eğitim giderleri dergilerin birinci gündem maddesini oluşturmaktadır. Ele alınan her iki dergide de ekonomi temalı karikatürlerin büyük çoğunluğu bu nedenle eğitim masrafları üzerinedir.

Resim 4.52. Gırgır/21.09.1980

Resim 4.53. Çarşaf/03.09.1980

Her iki karikatürde de ekonomik sorunlar hem öğrenci hem de öğretmenler üzerinden anlatılmıştır. Gırgır'da yer alan karikatürde yaz tatilinde öğrencinin ayakkabı boyacılığı yaptığı öğretmeninde simit sattığı anlaşılmaktadır. Çarşaf'ta ise liselerde uygulanan borçlu

sınıf geçme sistemine atıfta bulunarak yine ekonomik koşullar göz önüne serilmek istenmiştir. Hoca ve öğrencinin ekonomik sıkıntıları verilirken açık mesajlar kullanılmakla birlikte karikatürlerde bu durumun nedenlerine dair açık veya örtük bir mesaj bulunmamaktadır.

Resim 4.54. Gırgır/21.09.1980

Resim 4.55. arřaf/03.09.1980

Gırgır'daki karikatür eğitim masrafları aileleri tarafından karşılanamayan öğrencilerin neler yaşadığını anlatmaktadır. Okul antası olmayan çocuğun yüz ifadesi karikatürün yazısından daha güçlü bir mesaj taşımaktadır. arřaf'ta ise 24 Ocak kararlarının uygulanması ile başlayan IMF – Türkiye ilişkilerine gönderme yapılmakta Stand By antlaşması ile IMF'den alınan krediler anlatılmaktadır. Bu karikatür ekonomik sıkıntıları IMF ile ilişkilendirerek okuru sorgulamaya götürmektedir.

Resim 4.56. Gırgır/21.09.1980

Resim 4.57. arřaf/10.09.1980

Her iki dergi de okul kıyafeti ve kitaplarının ekonomik şartlar el vermediği için veliler tarafından alınmadığını ele almıştır. Gırgır, karikatürü “Veliler “Çocuklarımıza önlük alamıyoruz” dediler” başlığı kullanarak bir mizah yazısı eşliğinde vermiştir. Yazıda şu ifadeler yer bulmuştur: “Öğrenci velileri dün yaptıkları açıklamada çocuklarına önlük alamadıklarını söylediler. “Böyle giderse çocuklarımız bu yıl okula gidemeyecek diyen veliler adına konuşan Ebru Cintonik “Çünkü sosyete olarak günlerdir bu yılın önlük modasını bekliyoruz. Ama modacılar hala bir girişimde bulunmadılar. Çocuklarımızı öyle herkesin çocukları gibi sıradan önlüklerle okula gönderemeyiz...” Yazıda, haber metni diline yakın bir dil kullanılmış konu gerçek bir durummuş gibi sunulmuştur. Karikatürde toplumun ekonomik olarak farklı kesimlerden oluşmasının kaygıları da farklılaştırdığı mesajı bulunmaktadır. Çarşaftaki karikatür ise komedi unsuru olmadan yalın gerçeği yansıtmaktadır. Yan anlama başvurmada düz anlamla sorunun aktarıldığı görülmektedir.

Resim 4.58. Gırgır/28.09.1980

Resim 4.59. Çarşaf/10.09.1980

1980’lerde başlayan ekonomik yapıdaki değişim toplumun tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiş, geleneksel kültür ve modernite ikiliğinin daha çarpıcı hale gelmesine neden olmuştur. Gırgır’da yeni tüketim anlayışı ve yeni yaşam tarzlarıyla tanışan ancak bunlara sahip olamayan geniş halk kesimlerinin yaşadığı kültürel boşluğu dile getiren karikatürler görmek mümkündür (Köse, 2016). Toplumsal ve politik yaşam alanlarının tamamında yaşanan dönüşüm mizahın hem eleştiri nesnesi hem de komik unsuru olmuştur. Gırgır ve Çarşaf’taki karikatürlerde farklı ekonomik koşullara sahip öğrencilerin durumu yansıtılırken yukarıda bahsedilen toplumsal dönüşümün etkisi öğrenciler üzerinde anlatılmaktadır.

Resim 4.60. Gırgır/14.09.1980

Gırgır, sadece öğrencilerin değil orta sınıfın bir kesimi olan öğretmenlerin de ekonomik sıkıntılarını karikatürlerinde yer vermiştir. Karikatür, okul mesaisi bittiğinde simit satmaya giden bir öğretmeni ele alarak toplum tarafından saygın bir meslek olarak kabul edilen öğretmenlik mesleğinin ekonomik şartlarını ortaya koymaktadır.

4.2.7. Belediyecilik anlayışı

Resim 4.61. Çarşaf/10.09.1980

İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil, köprü ile ilgili yaptığı açıklamada “Altmış sekiz yıllık Galata Köprüsü değirmen gibi para öğütüyor. Haliç üzerinde yeni bir köprüün yapımı için kaynak bulamazsak bugünkü hurda değeri dokuz yüz milyon lira olan Galata Köprüsü’nü çaresiz satacağız” ifadelerine yer vermiştir (Altan, 1980). Belediyenin yaşadığı ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için Galata Köprüsü’nü satmak isteyen Kotil’in belediyecilik anlayışı eleştirilmiştir.

Resim 4.62. Çarşaf/10.09.1980

Darbeden iki gün önce yayımlanan bu karikatürde Galata Köprüsü’nün satılması tartışmaları ele alınmaktadır. Kamuoyunda "Sülün Osman" olarak bilinen Osman Ziya Sülün de karikatüre dâhil edilmiştir. Sülün Osman, Galata Köprüsü de dâhil birçok devlet malını kandırdığı insanlara satması ile haberlere konu olmuş ünlü bir dolandırıcıdır (Cumhuriyet, 1980). Karikatürde İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil’e bir nevi ortaklık teklif eden Sülün Osman ile Aytekin Kotil arasında benzerlik kurulmuş Kotil’in Galata Köprüsü satışı ile ilgili açıklamaları eleştirel bir dille dışa vurulmuştur. Galata Köprüsü’nün satılması haberi dönem itibariyle Cumhuriyet Gazetesi’nde de Sülün Osman ile Aytekin Kotil arasında benzerlik kurularak aynı anlayışla haberleştirilmiştir.

Resim 4.63. Çarşaf/24.09.1980

Çarşaf, darbe sonrası İstanbul Belediye'si tarafından Haliç'te yapılması planlanan köprü ile ilgili haberleri karikatürüne konu etmiştir. Karikatürde kayıkların bir araya getirilmesi ile oluşturulan köprünün açılışının yapıldığı görülmektedir. Kurdele ile açılışı yapılan kişinin kim olduğu anlaşılmamaktadır.

Her iki dergide çok sık yer alan ekonomik temalı karikatürlerin darbe sonrasında daha yumuşak bir dille işlendiği görülmektedir. Çarşaf Haliç'te yapılması beklenen 3. Köprü haberlerini darbe öncesinde ele almış (Resim 4.76. Çarşaf/10.09.1980) dönemin İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil'i ve konu ile ilgili açıklamalarını karikatüre dâhil etmiştir. Darbe sonrası yine aynı konulu bir karikatür çizmesine rağmen Milli Güvenlik Konseyi tarafından İstanbul Belediye Başkanlığı'na getirilen Korgeneral İsmail Hakkı Akansel ile ilgili karikatüre rastlanmamıştır.

4.3. Siyasi Şiddet – Terör Olayları ve Darbe Sonrası Toplumsal Hayatı Ele Alan Karikatürler

4.3.1. Terör olayları

Resim 4.64. Gırgır/07.09.1980

Resim 4.65. Çarşaf/10.09.1980

1980 yılının ocak ve eylül ayları arasında yaşanan terör olayları nedeniyle 1606 kişinin hayatını kaybettiği anarşi raporuyla ortaya konulmuştur (Dursun, 2000:201). Her iki dergide de 11 Eylül gününe kadar başta büyük şehirlerde olmak üzere ülkenin her yanında devam eden bombalı eylemler yansıtılmaktadır. Gırgır, toplumsal korkuya yol açan bombalı eylemlerin toplum üzerinde yarattığı “ne zaman patlar” sorunu resmetmektedir.

Çarşaf'ta ise kapağına taşıdığı karikatürde saldırılara katılan gençlerin küçük yaşta olduklarına dikkat çekmek istenmiş elinde silah olan bir çocuk resmedilmiştir. Dergi kapağındaki Çarşaf yazısının üstünde çizilen Demirel, ne yapacağını bilemez halde başının ağrıdığını söylerken pahalılıktan beli bükülen kişi ise belinin ağrıdığını söylemektedir. Karikatürde terör olayları ile ekonomik sıkıntılar arasında sıkışan toplumsal kesimler çizilmiştir.

Resim 4.66. Çarşaf/10.09.1980

Çarşaf'ta bomba patlamadan önce "sütlü" mısır satan mısır satıcısının bomba patladıktan sonra "patlamış" mısır satmaya başladığı görülmektedir. Bombadan sonra günlük hayatına hemen devam eden mısır satıcısı ile sık sık yaşanan patlamaların toplum tarafından bir şekilde kanıksandığı izlenimi yaratılmaktadır.

4.3.2. İşkence

Resim 4.67. Gırgır/07.09.1980

Gırgır'da cezaevinde olduğu anlaşılan karakter, Esmeray'ın söylediği "Gel teskere gel" adlı şarkının sözlerini kendi bulunduğu şartlara göre değiştirmiştir. Karikatürde teskere yerine "testere" kelimesi kullanılarak mahkûmların cezaevlerinden kaçma planları ima edilmek istenmiştir.

Resim 4.68. Gırgır/14.09.1980

Gırgır, cezaevlerinde elektrikli işkence yapıldığına dair haberleri de ele almıştır. Özellikle 1980 sonrasında polisin uyguladığı şiddetin temel tanımlayıcısı falaka olmaktan çıkıp, elektrik ile yapılan işkence olmuştur. Şiddetin mekânı olan karakol ise değişmemiştir (Demirkol, 2015). Gırgır'ın karikatürlerinde darbe öncesi işkence ile ilgili eleştirilerin çok net verildiği görülmektedir.

Resim 4.69. Gırgır/14.09.1980

Gırgır'daki karikatürün altına iliştirilen yazıda şu ifadelere yer verilmiştir:

“Genç Falakalar son konserlerinde şu parçaları söylediler!

Beyoğlu'nda gezersin ulan sen hangi örgüttensin...

Güm!Pat şılaak!.. Bızz...(Giriş taksimini takiben)

Nihansın dideden ey mesti nazım. Hala konuşmadı elektrik ver kazım!

Güzel ne güzel olmuşsun dövülmeyi dövülmeyi...”

Polisleri bir müzik grubu gibi gösteren karikatür işkenceyi ele almasına rağmen daha önceki karikatürlerden (Resim:4.88 ve 4.89)farklı olarak işkence gören kişilerin siyasi tutuklular olduğunu açık bir şekilde aktarmaktadır. Yazıda geçen dövülmek, elektrik, örgüt kelimeleri anlamı özetlemekle birlikte karikatürün mesajı sözsüz de anlaşılmalıdır.

4.3.3. Sıkıyönetim uygulamaları

Resim 4.70. Çarşaf/03.09.1980

Karikatür, darbe öncesi sıkıyönetim uygulamaları kapsamında sık sık yaşanan üst aramalarını yansıtmaktadır. Üst aramalarının gündelik hayat pratikleri arasına girdiğini aktaran derginin cezaevi koşulları veya işkence temalarına değinmediği görülmektedir. Çarşaf asker ve polisi tamamen eleştirinin dışında tutmamış fakat şiddet teması içinde de ele almamıştır.

Resim 4.71. Çarşaf/03.09.1980

Dönem itibariyle yoğun olarak yaşanan sokak hareketlerinin en belirgin simgesi duvar yazıları olmuş özellikle sol ideolojiyi benimseyen gruplar politik mesajlarını duvar yazıları üzerinden vermiştir. Karikatürde görülen iki kişi bu grupların sık kullandığı “Tek yol devrim” cümlesini duvara yazacakken polisi görünce vazgeçerek “Tek yol divan yolu” yazarlar.

4.3.4. Polisin şiddeti durdurmadaki yetersizliği

Resim 4.72. Çarşaf/10.09.1980

Çarşaf'ta polise telefon açan kişi silah seslerinden dolayı uyuyamadığını söyler. Polis, silah seslerini durdurmak yerine arayan kişiyi ayağında sallayarak uyutmaya çalışmıştır. Karikatür, sokak olaylarına karşı polisin yetersiz kaldığını, yeterince ilgilenmediğini anlatmaktadır.

4.3.5. Sağcı polis - solcu polis

Resim 4.73. Gırgır/14.09.1980

Gırgır'da kullanılan dil, günlük konuşma diline yakın olduğu için okurları tarafından doğal bulunmuş okurla arasında bir bağ kurmasını sağlamıştır. Okuyucuyla kurulan bu ilişki politik göndermeler yapmayı da kolaylaştırmaktadır (Arık, 2003). Karikatür dönem itibariyle sokak olaylarına karışan sağ ve sol ideolojik gruplara karşı devletin farklı muamele uyguladığı olgusundan yola çıkmıştır. Karikatürde, devletin güvenlik güçlerinin şiddet olaylarına veya sokak hareketlerine karışanlara karşı ideolojik ayırım yaptığı, sağ ideolojiye sahip olanlara bir nevi toleranslı davrandığı bilgisi yatmaktadır.

4.3.6. Şiddet aktörleri

Resim 4.74. Gırgır/14.09.1980

Almanya'da çıkan Spiegel adlı gazete, MHP'nin Almanya'daki faaliyetleri ile ilgili bir haber yayınlamıştır. Haberde Hitler döneminde MHP lideri Türkeş'in Almanya'nın çıkarlarına hizmet ettiği iddia edilmiştir (Milliyet, 1980). Bu haberleri ele alan karikatürde dört ülkücü bıyıklı erkeğin Almanya'dan getirdikleri bombaları konuştuğu görülmektedir. Politik mizah siyasi liderler veya politikacılar dışında politik grupları veya partileri de kapsamaktadır. Bu mizah anlayışında politik bir görüş ve görüşü benimseyen kişiler aşağılanabilir (Eker, 2014: 129). Siyasi şiddet olaylarına sahne olmuş hükümetin bir kanadını oluşturan MHP, sol düşünce yapısını benimseyen aydınlar tarafından bu durumun sorumlusu olarak gösterilmiştir. Aynı kesim terör olaylarını Türkeş ve Demirel arasındaki yakın ilişkiye bağlamaktadır. Gırgır'ın, izlediği yayın politikasıyla bu düşünceyi desteklediği görülmektedir (Sipahioğlu, 1999: 194 - 200).

Sağ çevrelere karşı eleştirel tutumunu her zaman koruyan dergi, ele alınan dönemde şiddetin aktörünü polis olarak belirlemiştir. Polis dışında şiddeti konu alan tek bir karikatür çizilmiş (**Resim 4.85.**) bu karikatürle de sağ çevreler hedef alınmıştır.

4.3.8. Darbe sonrası toplumsal yaşam

Resim 4.75. Gırgır/21.09.1980

Resim 4.76. Çarşaf/17.09.1980

Her iki derginin de 12 Eylül Darbesini kapağına taşıdığı görülmektedir. Gırgır'ın, darbeyi toplumsal eleştiriye ön planda tutarak çizimlerine yansıttığı söylenebilir. 80'lerde kültürel yozlaşma ile ilgili olarak hayat gayesini sınıf atlama ve seçkinler arasında yer alma olarak belirleyen insan tipolojisi doğmuş (Bali, 2002: 346). Gırgır da darbe haberini, bu yeni insan tipolojisi üzerinden değerlendirmiştir. Karikatürde toplumsal ve siyasi olaylara karşı duyarsız kalan, olayları kendi çıkar merkezinden yorumlayan memur ya da bürokrat olduğu anlaşılan bir karakter görülmektedir. Bu karakterin fiziksel görünümü Gırgır'ın diğer karikatürlerindeki olumsuz özelliklere sahip karakterlerle ortak özellik taşımaktadır. Gırgır'ın olumsuz özelliklere sahip hemen hemen tüm karakterlerinin şişman olduğu söylenebilir.

1923-45 dönemi hariç Türk mizahı politikayla iç içe olmuş politik mücadelenin sertleştiği dönemlerde siyasi iktidara karşı muhalif tavrını net bir şekilde sergilemiştir 1980'li yıllarda ise toplumsal değişimle birlikte farklı bir mizah anlayışı doğmuş mizah, politikadan uzaklaşmıştır (Arık, 2003). Çarşaf'ın bu mizah anlayışını simgeleyen bir karikatürle 12 Eylül'ü çizimlerine yansıttığı görülmektedir. Halkın, şarkı söyleyerek gönderdiği liderler bitkin ve perişan görülmektedir. Siyasi liderlerin mutsuzlukları bir mizah unsuru olarak

sunulmuştur. Darbe öncesinde yaşanan terör olayları ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle 12 Eylül yönetimi toplum gözünde haklılık zeminine sahip olmuş toplumsal desteği arkasına almıştır. Karikatürde de darbe sonrasında toplumun bu durumu hızlıca kabul ettiği bunun yansira şarkı söyleyecek kadar mutlu olduğu anlaşılmaktadır. Liderlere karşı alaycı bir tutumla konuyu ele alan dergide, darbeye ve toplumun bunu alımlama biçimine karşı herhangi bir eleştiri görülmemektedir.

Resim 4.77. Gırgır/28.09.1980

Gırgır'ın darbe sonrası bu karikatüründe toplumsal eleştiri ön plandadır. Karikatürdeki figür, kısa boylu ve şişman çizilmiş purosunu ve papyonunu ile toplumun zengin kesimini temsil etmektedir. Karakterin özel şoförü ile ıssız bir yere gittiği ve "Evet, ben de biran önce tam bir demokrasiye dönülmesini istiyorum" dediği görülmektedir. Bu cümleden toplumda birçok kişinin aynı düşünceyi paylaştığı fakat açıklama sorumluluğundan kaçtığı ortaya çıkmaktadır. Dergi, askeri baskının hissedilmesi ile demokrasi kaygılarının oluşmasını sermaye sahipleri üzerinden karikatürleştirmiştir.

Resim 4.78. Gırgır/21.09.1980

TRT’de 12 Eylül günü darbe bildirisinden sonra okunan Hasan Mutlucan’a ait Kahramanlık Türküleri albümünden "Yine de Şahlanıyor" türküsü çalınmıştır. Darbe ile özdeşleştirilen türkü TRT’te de çok sık çalınmış bir propaganda aracı gibi kullanılmış kitlelerin milli duygularına hitap edilmek istenmiştir. Karikatür, bir yandan “kurtuluş” temasını ön plana çıkarmış bir yandan da türkünün çok sık tekrarlanmasının kişiler üzerinde yarattığı etki yansıtmıştır.

Resim 4.79. Gırgır/28.09.1980

Bombalı saldırıların sıradanlaştığını hayatın her alanında ortaya çıkabileceğini anlatan karikatür, darbe öncesi yaşanan bombalı saldırıların günlük yaşam pratiği arasına nasıl girdiğini göstermektedir.

Resim 4.80. Gırgır/28.09.1980

Terör olayları her alanı olduğu gibi eğitim hayatını da etkilemiş özellikle üniversite eğitimi devam eden çok sayıda kişi eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Gırgır'da çocuklarını okula yazdırmak isteyen çift görülmektedir. Ancak darbe öncesi yaşanan terör olayları nedeniyle çocuk okula gidememiş yaşı ilkokula yazılmak için ilerlemiştir. Karikatür şiddetin bittiğini eğitim hayatının da normale dönmeye başladığını gösterir niteliktedir.

Resim 4.81. Gırgır/21.09.1980

Gırgır'ın karikatüründe darbe sonrasını toplumsal hayatta yaşanan "olumlu" değişikliklerle aktarmıştır. Darbe ile birlikte terör olaylarının durmasını "ortalık düzeldi" yorumu ile veren

karikatürde, sarhoş olduğu sanılan kişi aslında olayların durulmasının şaşkınlığını yaşamaktadır. Karikatürde “darbe sonrası siyasi şiddet ve terör olaylarının durması sağlanmış bu huzur ortamını darbeyi yapan asker yaratmıştır” örtük mesajı çıkmakla birlikte görsel veya yazılı asker ile ilgili hiçbir bilgiye yer verilmemiştir.

Resim 4.82. Çarşaf/24.09.1980

Gırgır ile karşılaştırıldığında Çarşaf'ta darbe ile ilgili olumlu tutumun çok daha net görüldüğü söylenebilir. Çarşaf darbe haberini bir çocuğun gözünden vererek darbeyi meşrulaştırmanın yanında masumlaştırmıştır. Ordunun idareye el koymasını haberini televizyondan izleyen çocuğun darbe öncesini korku filmi gibi gördüğü anlaşılmaktadır. Korku filmi benzetmesi darbe öncesi yaşanan şiddet olaylarını akla getirdiği için okurda darbenin “haklılığı” ile ilgili bir izlenim oluşmaktadır.

4.3.9. Darbe sonrası siyasilerin gündelik hayat pratikleri

Resim 4.83. Gırgır/21.09.1980

Resim 4.84. Çarşaf/24.09.1980

Darbe sonrası siyasilerin sosyal hayatını ele alan karikatürlerde mizah, konumları itibariyle her zaman ciddiyetlerini koruyan siyasileri sıradan bireyler gibi göstererek sağlanmıştır. Siyasilere karşı alay onların toplumdaki imajlarına zarar vermeye yöneliktir.

Her iki dergi de darbe sonrası eski parlamenterlerin nasıl bir işle uğraşacakları sorusunu ele almaktadır. Yasaklı siyasilerin gündelik hayatları yansıtılarak küçük düşürülme amaçlanmıştır. Gırgır, eski parlamenterlerin bir lokantada bile çalışmayı beceremediklerini aktarırken Çarşaf, İş ve İşçi Bulma Kurumu'na giden eski vekillerin iş yapamayacakları gerekçesi ile taleplerinin geri çevrildiklerini göstermektedir.

Resim 4.85. Çarşaf/24.09.1980

Darbe sonrası Kenan Evren tarafından gönderilen tebliğde; "TSK yönetime el koymuştur. Hükümetiniz feshedilmiş, parlamento üyeliğiniz düşmüştür. Talimatı getiren subayın, ikazlarına uyunuz" ifadesi yer almış siyasilerin gidecekleri adresler belirtilmiştir. Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel için Hamzaköy Necmettin Erbakan'a ise Uzunada belirlenmiştir. Alparslan Türkeş ise darbeden üç gün sonra teslim olmuş Uzunada'ya gönderilmiştir (Emiroğlu, 2016). Çarşaf'ta yasaklı iki siyasi liderin Uzunada'daki yaşamları gösterilmek istenmiştir. Hayvan karikatürleri insan zaaflarını, davranışlarını ve çarpıklarını iletmek amacıyla kullanılmakla beraber (Şenyapılı, 2003: 23) bu karikatürde Türkeş yerine bozkurt figürünün kullanılması derginin MHP'nin ideolojik simgesine karşı ironik bir tutum takındığını göstermektedir. Karikatürde Erbakan ve Türkeş'in siyasi ilişkisi çizime de yansıtılmıştır.

Resim 4.86. Çarşaf/24.09.1980

Darbe sonrası siyasi mizah yoğunluklu olarak yasaklı liderler üzerinden ilerlemiştir. Askerin yönetime el koyması ve sonrasında yaşanan gelişmeler olumlu ve sınırlı biçimde işlenmiştir. 12 Eylül, öncesi siyasi gelişmeleri her iki dergiden de takip edebilmek mümkünken 12 Eylül sonrası siyasi gelişmelerle ilgili çok az bilgiye yer verilmiştir.

Hamzaköy’de bulunan Ecevit ve Demirel’in yakınları ile telefon görüşmesi yapmalarına izin verilmiş, yapılan konuşmalar gazetelere de yansımıştır. Her iki lider de iyi olduklarını bildirmişlerdir (Cumhuriyet, 1980). Karikatür, bu telefon görüşmelerini alaycı bir üslupla ele almıştır. Karikatürde hayvan sevgisi özellikle de kedi sevgisi kamuoyu tarafından bilinen Rahşan Ecevit ve Bülent Ecevit çiftini kedilerin telefonla aradığı görülmektedir.

Resim 4.87. Çarşaf/24.09.1980

Çarşaf'ın, karikatüründe ise Rahşan Ecevit ve Nazmiye Demirel'in çamaşır yıkadıkları görülmektedir. Karikatürde bir çamaşır deterjanı firmasının reklamlarında geçen replikler kullanılmış Rahşan Ecevit ve Nazmiye Demirel'in artık gündelik hayatın sıradan uğraşları içinde oldukları aktarılmak istenmiştir.

Resim 4.88. Gırgır/21.09.1980

Resim 4.89. Çarşaf/24.09.1980

Politik mizahın amacı başta iktidar ve egemen güçler olmak üzere siyasi liderleri eleştirmek sosyal doku üzerindeki imajlarını zedeleyerek kaybettirmektir. Olması gereken ile olan arasındaki farkı mizahın konusu yapan politik mizahı (Eker, 2014: 128) her iki dergide de görmek mümkündür. Özellikle darbe sonrası karikatürlerde siyasi liderlerin günlük hayat pratikleri mizahın konusu yapılmıştır. Gırgır'daki karikatürde (**Resim 4.38.**) Demirel ile Ecevit bir havuzda yüzerken gösterilmiştir. Demirel kendisine su attığı için Ecevit'i bir

teğmene şikâyet etmektedir. Siyasi liderlerin havuzda bile uzlaşamadıklarını dile getiren karikatürde, Demirel'in Ecevit'e göre daha çaresiz ve edilgen resmedildiği, askerin iki siyasetçiden farklı olarak arabulucu ve güvenilir bir duruşu yansıttığı görülmektedir.

Çarşaf'taki karikatürde ise Demirel'in davranış biçimleri ve yüzündeki ifadeden gelişmelere karşı duyarsız kaldığı görülmektedir. Tüm olaylar karşısında kendisine bir koltuk çizmesi siyasi hırslarını kontrol edemediği mesajını vermektedir. Derginin yasaklı siyasilere karşı tutumu sert ve yıkıcı olmakla beraber bu sertlik darbe öncesinde olduğu gibi Ecevit'e kıyasla Demirel'e karşı daha nettir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Toplumsal eleştirisini eğlence unsuru katarak en hızlı şekilde okuruna iletebilen mizah basınının, antidemokratik uygulamalar karşısındaki tutumu önemlidir. Mizah, doğası gereği farklı fikirleri ve politik muhalefeti hoşgörü zeminine taşıyarak demokrasi kültürünün çekirdeğinin oluşmasını sağlar. Demokrasi ve mizah arasındaki bağ bu ilişkiden kaynaklıdır. Mizahın, siyasi ve toplumsal meselelere getirdiği eleştiriler, ele alınan konulara dikkat çekmekle kalmayacak eleştirel düşüncüyü ortaya çıkararak demokrasi kültürünün yerleşmesini sağlayacaktır.

Osmanlı Türk toplumunun modernleşme sürecinde ordu hep başrolde olmuştur. Demokratik ülkelerde sadece kendi uzmanlık alanlarını ilgilendiren konularda özellikle ülkenin dış tehditlere karşı korunmasında görevli olan ordu, Türkiye'de Türk siyasal hayatı derinden etkileyen kararlar almakta, bildirimler yayınlamakta ve belli kararların alınması için baskı yapabilmektedir (Özsağır, 2013). Türkiye'de askerin tarihsel süreç içindeki konumu, devletin devamını sağlamada koruyucu rol üstlenmeleri ve toplumun büyük bir kesimi tarafından bunun kabul görmesi demokrasi bilincinin oluşmasına engel olmuştur.

Demokrasi siyasi liderler tarafından değil, yurttaşlık bilincinde olan bireyler tarafından güvence altına alınabilir. Türkiye'de demokrasinin pekişmesinin önünde güven ve hoşgörü eksikliği, siyasal seçkincilik duygusu ve zayıf bir sivil toplumun varlığı gibi kültürel ve toplumsal engeller bulunmaktadır. Kapalı bir toplum görüntüsü sunan Türk toplumunda farklı kesimler arasında diyalogun eksik olduğu görülmektedir. Diyalog eksikliği, bir bireyin diğer bireye karşı olumsuz tutumlarının şekillendirmesine yol açmakta bunun sonucu olarak da azınlık hakları ve uzlaşma kültürü zedelenmektedir (Ercins, 2012). Farklı kesimlerin birbirini düşman olarak görmesi, kendi temsil ettiği çıkarların ulusal çıkarlar olduğunu iddia etmesi, uzlaşma zemininin oluşmasını engellemekte ve kutuplaşmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Ural, Bağdatlı ve Altıntaş, 2009).

12 Eylül 1980 Askeri Darbesinde basın tutumunu ekonomik ve siyasal sorunların yanında işlevini yitiren siyasal ve anayasal kurumlar da belirlemiştir. Darbeyi bir kurtuluş ve gelişmelerin doğal sonucu olarak ele alan basın, 12 Eylül'e ilgili haber ve yorumlarında genellikle siyasi parti ve aktörlere karşı suçlayıcı bir tavır takınmıştır (Dursun, 2000, s. 223). Bu yaklaşımının başka bir nedeni askerin muhalif gazetecilere tavrı ve kamuoyunda darbeye

destek vermeyenlerin “bir kısım kiralık kalem”, “birkaç besleme paçavra” olarak adlandırılmasıdır (Tunç, 1998).

12 Eylül yönetimine karşı basın genel olarak askeri ideolojiye paralellik göstermesi uygulanan sansür ve baskının varlığı ile de ilişkilendirilebilir. Bu durum, 12 Eylül öncesindeki siyasi aktörlere karşı olumsuz yaklaşımın yanında darbecilerin ideolojisini meşrulaştırmaya da neden olmuştur. Basına yönelik yasaklamalar basın içindeki özlük haklarının kısıtlanmasını, örgütlenme ve sendikal hakların ortadan kaldırılmasını da kapsamaktadır. Hem üretim sürecini, hem de örgütlenme sürecini kapsayan bu yasaklamalar, basında önemli yapısal dönüşümlere sebep olmuştur (Durna, İnal, 2010).

Türk mizah basınının 12 Eylül’e karşı tutumunda yine darbe öncesinde yaşanan toplumsal ve siyasi gerginlikler etkili olmuştur. Darbe süreci karikatür ve hiciv sanatını da etkilemiş, devletin güvenlik güçlerine beslenen güven duygusunu zayıflatan sağ-sol gerginliği dönem mizahı üzerinde iz bırakmıştır (Ölçekçi, 2016).

Hızla gelişen siyasi gündem ve toplumun büyük çoğunluğunun politize olması nedeniyle dönemin mizah dergilerinde politika ağırlık kazanmış, mizahın konusu gazetelerde yer alan haberler üzerinden belirlenmiştir. Dönemin çok okunan iki mizah dergisi Gırgır ve Çarşaf da gelişmeleri karikatürlerine taşıyarak okuyucularının politik gündemi takip etmelerini sağlamıştır. Çalışmanın son kısmında Gırgır ve Çarşaf dergilerinin 1980 yılının eylül ayı boyunca çıkan sayılarında siyasi ve ekonomik gelişmeleri, bu gelişmelerin topluma yansımalarını işleyen karikatürleri ele alınmıştır.

Karikatürler, darbenin gerekçeleri ile ilişkili olarak üç ana temaya ayrılmıştır. Böylece dergilerin bu gerekçeleri hangi anlam dünyasında yansıttığı saptanmaya çalışılmıştır. Darbenin ilk üç gerekçesi olan; siyasi şiddet - terör olayları, ekonomik sorunlar ve siyasi gelişmelerin dergilere yansıdığı görülmüştür. Bununla birlikte her iki dergide de darbenin bir başka gerekçesi olan dış siyaset etkenlerini ele alan hiçbir karikatür bulunmamaktadır.

Darbeye bakış açısını değerlendirebilmek için birçok değişkeni bir arada düşünmek gerekmektedir. İncelenen bir aylık süreçte dergilerin mizahın eleştiri işlevini darbe öncesi ve sonrası aynı nitelikte gerçekleştiremediği görülmektedir.

Gırgır ve Çarşaf dergileri konuları ele alış biçimi bakımından birçok ortak noktada bileşmektedir. Her iki dergi de sağ ideolojilere mesafeli bir tutum belirlemekle birlikte aktif siyaset hayatı devam eden tüm siyasi liderleri eleştirinin konusu yapmıştır. Gırgır, Demirel'i diğer siyasi liderlere göre daha edilgen konumlandırılmış, Demirel'i "makam hırsı" ile ilişkilendirerek işlemiştir. Çarşaf ise diğer liderlere kıyasla Erbakan'a karşı daha alaycı ve sivri bir dil kullanmıştır.

Ele alınan dönemde her iki dergide incelemeye konu olan karikatürlerin niceliğinde ve niteliğinde farklar bulunmaktadır. Bir aylık süreç değerlendirildiğinde her iki derginin de antidemokratik uygulamaların meşru sayılması, ordunun rejimin gerçek sahibi gibi gösterilmesi anlayışını benimsediği görülmektedir. Darbeyi gerçekleştiren asker, karikatürlere konu olduğunda, eleştiri ve mizahın dışında tutulmuştur. Karikatürlerde siyasilerin fiziksel kusurları çizgiye yansıtılıp mizah ögesi yapılırken ülke yönetimine el koyan askerlerin herhangi bir şekilde fiziksel kusurları ön plana çıkarılmamıştır. Bu tutum askerin toplum gözündeki saygınlığının korunmasını sağlamıştır. Askerin karikatürlerde eleştirilmemesi müdahalenin meşruluğunu sağlayacak öğelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gırgır'da bulunan Kenan Evren'in Atatürk posterini yerden kaldırarak duvara asmasını emrettiği karikatürün Atatürk ve Evren ilişkisini ele alış biçimi ordunun resmi ideolojinin temsilcisi olduğunu aktarmaktadır.

Gırgır'ın siyasi şiddet ve terör olaylarını ele alan karikatürlerinde darbe ile ilgili açık olumlu mesaj verdiği görülmektedir. Yaşanan şiddet olayları tüm toplumsal kesimleri olumsuz etkilemiş, darbeye ılımlı bakılmasına neden olmuş bu durumda derginin karikatürlerine yansımıştır. Çarşaf ise sadece terör ile ilgili karikatürlerde değil siyasi meseleleri ele aldığı karikatürlerde de darbeye olumlu yaklaşmıştır. Bu nedenle askeri müdahalenin meşruluğunu sağlayacak karikatürlerin Gırgır'a kıyasla Çarşaf'ta daha net verildiği görülmektedir. Dergide özellikle askerler ve siyasi aktörlerin okur tarafından bir karşılaştırma yapılması sağlanacak şekilde bir arada resmedildikleri karikatürlerde askerin bir kurtarıcı gibi gösterilmek istendiği anlaşılmaktadır.

IMF'nin Türkiye ekonomisini yönlendirmesi ile alınan 24 Ocak kararları ile işçilerin ulusal gelirden aldıkları pay sürekli biçimde gerilemiş memurun alım gücü azalmıştır. Gelir dağılımı arasındaki farkın hızlı bir şekilde artması sermaye sahiplerini daha zengin yaparken işçi ve memurun ekonomik şartlarını olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Kongar, 1993: 30).

Toplumsal sonuçlar da doğuran bu kararların etkisi ekonomi temalı karikatürlerde görülmektedir. Ekonomik sorunları ele alan karikatürlerde yan anlamdan çok düz anlama başvurulduğu görülmektedir. Her iki dergide de sabit ve dar gelirli aileler üzerinden ekonomik zorluklar anlatılırken Gırgır, zenginleşen kesime ve onların değişen yaşantısına da yer vermiştir.

Darbe sonrası siyasi eleştirinin hedefi değişmemiş eleştiriler yasaklı siyasiler üzerinden devam etmiştir. Her iki dergide de siyasilerin gündelik hayat pratikleri alaycı bir dille ele alınarak toplumun gözünde küçümsenmelerine yol açacak bir söylem benimsenmiştir. Dergilerde darbe öncesinde temel hak ve hürriyetler, ifade özgürlüğü gibi konuları işleyen karikatürlere rastlanmakla birlikte darbe sonrasında bu temalara yer verilmemiştir. Gırgır'da darbe sonrası demokrasi teması sadece bir karikatürde işlenmiş toplumsal bir beklenti olarak yansıtılmıştır. Karikatürün edilgen bir yapıya bürünmesi kendi doğası gereği sınırlı bir şekilde olmuştur (Arık, 1998: 89). Mizahın edilgenliğinin sınırlarını bu karikatürlerde görmek mümkündür. Yönetilen için otoriteye meydan okumada ve güç elde etmede bir araç; yöneten için otoritenin daha insancıl tarzda kabul ettirilmesinde potansiyel bir güç olarak kullanılması beklenen mizah (Eker, 2014: 34) her iki dergide de siyasi olaylara karşı kanıksamayı ortaya çıkarır niteliktedir. Bu tip bir mizah, anlayışı sıradan insanın kurulu düzene karşı eleştirel bir tavır almasını değil; ona uyumlanmasına neden olmaktadır (Fenoglio, Georgeon, 2000: 8).

Bir toplumda demokrasinin başarısı, sadece demokrasinin dayandığı hak ve özgürlüklerin pozitif hukuk kuralları olarak ifade edilmesiyle gerçekleşemez. Bunun sağlanabilmesi için, toplumu oluşturan bireylerin demokrasinin ilkelerini özümsemeleri, bir demokrasi geleneği ve kültürüne sahip olmaları gerekmektedir (Centel, 1994).

Bir toplumda demokrasi kültürünün varlığından söz etmek için o toplumda toplumsal hoşgörünün olması gerekmektedir. Toplumsal hoşgörü, farklı kimliklerin ve hayat tarzlarının herkesçe kabul edilmesini ve herkes tarafından saygı görmesini, demokrasinin yerleşmesini sağlamaktadır (Ercins, 2012). Bu nedenle mizahın, her konuyu özgürce işlemesi ve hoşgörü ortamına sağladığı katkı demokrasinin yerleşmesinde önemlidir. Mizah, toplumda sorgulama zemininin doğmasını, demokrasi için gerekli olan farklı ideoloji, fikir, tutumların açıkça konuşulmasını sağlayarak demokratik olmayan süreçlerin toplum tarafından kabul edilmesini engelleyecektir.

Oral, siyasi karikatürlerin değişik zamanlardaki ve değişik nitelikleri için farklı tanımlar yapılabileceğini belirterek siyasi karikatürleri, görevsel ve görevsel olmayanlar olarak ikiye ayırır. Görevsel olan siyasi karikatürde siyaset, karikatürün konusu değil bir parçasıdır. Güncel gerçeği reddederek gerçeği kendi doğrusuna göre değiştirir. Saldırgan bir söylemi benimser, yıkmak istediği hedefleri vardır. Sarsıcı ve denge bozucu olan bu karikatürlerin çizgisi de yenilikçidir. Oral, ikinci olarak görevsel olmayan karikatürleri tanımlamaktadır. Sadece siyasi olayları ve siyasetçileri kendilerine konu edinen bu karikatürlerin saldırganlık işlevinden uzak olduğunu belirten Oral, karikatürlerdeki mizahın ve çizgilerinin sevecen ve uysal olduğunu söyler. Sorumluluk taşımayan, siyasi olayların izlenmesini kolaylaştıran bu yaklaşımı “hafif siyasi anlayış” olarak tanımlamaktadır (Oral, 2001, s. 19). Bu tanımlamaya göre *Gırgır* ve *Çarşaf*’taki karikatürleri darbe öncesi görevsel darbe sonrası da görevsel olmayan karikatürler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Darbe ile ortaya çıkan siyasal şartlar ve dönem itibariyle demokrasinin algılanış biçimi bu durumu açıklamaktadır.

Gırgır ve *Çarşaf* dergilerinin gündemdeki olayları yansıtırken yaptıkları seçimler kendi bakış açılarını yanı sıra mevcut okurun potansiyelini de göz önünde bulundurmuşlardır. Her iki dergide satışla yayın hayatına devam ettiğini düşünürsek bu durum anlam kazanacaktır. *Gırgır* ve *Çarşaf*’ın okuyucuları kent varoşlarında yaşayan gençler ve üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Her iki dergi de okur kitlesinin bakış açısını göz önüne alarak mizah yapmayı tercih etmiştir. Cantek’e göre bir mizah dergisi piyasada var olma kaygısı ile hareket ettiğinde kamusal alanın hâkim değerlerine atıfta bulunması, onları sahiplenmesi, ortak düşmanlarını belirginleştirmesi gerekmektedir. Cantek, bunu söylerken *Gırgır*’ı örnek vererek bu hâkim değerlerle uzlaştığını belirtir (Sarı, 2013).

Medyadaki yaygın mizah türünü eleştiren Arık, zihni uyanık tutmak isteyen mizahtan bahseder. Sorunları işaret etmekle yetinmeyen bu mizah anlayışı aynı zamanda bu sorunların nedenlerini düşünmeye yöneliktir. Sorunların nedenlerini bulmaya çalışan insan, kendini kurulu düzen karşısında daha güçlü kılmıştır (Arık, 1998: 47). Bu mizah anlayışı ideolojiler tarafından sunulan olguların ötesini görmeyi sağlamaktadır. Dönem itibariyle ele aldığı meselelere eleştirel bakarak sorunları tanımlayan *Gırgır* ve *Çarşaf*’ın sorunların nedenlerini ortaya koyacak bir çizgide olmadığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2002). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Y. Alogan). Ankara: Doruk Yayınları.
- Akgün, B. (2001). Türkiye’de Siyasal Güven Nedenleri ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(4), 1-23.
- Akıncı, A. (2013). Türkiye’de Askeri Vesayetın Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 93-123.
- Akıncı, A. (2014). Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 55-72.
- Akşın, S. (1992). Atatürk Döneminde Demokrasi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47(1), 245-252.
- Alman Der Spiegel Dergisi MHP ve Teröre On Sayfa Ayırdı. (10 Eylül 1980). *Milliyet*, 7.
- Alsaç, Ü. (1994). *Türk Karikatür ve Çizgi Sanatı*. İletişim Yayınları.
- Altan, Ç. (9 Eylül 1980). Şeytanın Kör Dediği. *Milliyet*, 5.
- Ankara Metrosunun Temeli Atıldı. (10 Eylül 1980). *Milliyet*, 7.
- AP’li Elverdi: “Ecevit, Solu Korur Ortalık Karışır, Elimizde Silah Komünistleri Yok Ederiz”. (18 Ağustos 1980). *Milliyet*, 8.
- Arık, B. (1998). *Değişen Toplum Değişen Karikatür*. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Arık, B. (2003). Apolitik Mizah Tartışmalarına Tarihsel Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 89-104.
- Avcı, A. (2003). Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece. *Birikim Dergisi*, (166), 80-96.
- Aydın, H. (2009). Milli Mücadele’de Kemalist Anadolu’nun Mizah Organı: Anadolu’da Peyam-ı Sabah (1921-1922). *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (22), 101-115.
- Bakanlık Metro İnşaatını Durduramaz. (9 Eylül 1980). *Milliyet*, 7.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan Romana*. (Çev. C. Soydemir). Ayrıntı Yayınları.

- Balcıoğlu, S. Ve Öngören, F.(1973). *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bali, R. N. *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayram, Y. (2009). Türkiye'de Siyasi Karikatürün Yeri ve 11'nci Cumhurbaşkanlığı Seçimine İlişkin Siyasi Karikatürlerin Çözümlemesi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 107-122.
- Bergson, H. (2016). *Gülme Komiğın Anlamı Üzerine Deneme*. Zeplin Yayınları.
- Birand, M. (1984). *12 Eylül Saat: 04. 00*. Karacan Yayınları.
- Boz, U. (2014). Toplumsal Eleştiri Yöntemi Olarak Mizah ve Türk Mizahı: Yeni Medyadan Bahattin Örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (21), 143-159.
- Boztaş, A. (2012). Türk Demokrasisine müdahaleler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 65-73.
- Cantek, L. (1998). Alt kültür, Popüler Direniş Yöntemleri. *Birikim Dergisi*, (105-106), 126-133.
- Centel, N. (1994). Dürüst Yargılama ve Medya Bakımından Demokrasi Kültürü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49(3), 57-72.
- CHP'li Ege: "Örgütü Pırasa Gibi Doğrayan Elmas'ı Örgütün Ahı Tuttu". (6 Eylül 1980). *Milliyet*, 6.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49(3), 79-99.
- Çaha, Ö. (1995).Türk Aydınlarında Demokrasi: Farklı Kesimlerden Aydınların Demokrasi Anlayışları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 50(3), 89-114.
- Çakmak, F. (2014). Ay Dede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı. Büyük Taaruz'un 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. (2), 1113-1142.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. İmge Kitapevi.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

- Çeviker, T. (1986). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü – Tanzimat Dönemi*. (Birinci Baskı). Adam Yayınları.
- Çeviker, T. (1991). *Gelişim sürecinde Türk karikatürü-Meşrutiyet Dönemi*. (Birinci Baskı). Adam Yayınları.
- Dahl, A. R. (2015). *Demokrasi Üzerine*. (Çev. B. Kadioğlu). Phoenix Yayınevi.
- Demir, S. T. (2016). *Türkiye’de Mizah Dergileri Kültürel Hegemonya ve Muhalefet*. Seta Yayınları.
- Demirkol, G. (2015). *Gündelik Hayat ve Basın: Gırgır Mizah Dergisinde Gündelik Hayatın Dönüşümü (1972 – 1989)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Durna T. ve İnal, A. (2010).12 Eylül, Medya ve Demokratikleşme Sorunu. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 123-144.
- Dursun, D. (2000). *Ertesi Gün - Demokrasi Krizinde Basın ve Aydınlar*. İşaret Yayınları.
- Dursun, D. (2012). *Siyaset Bilimi*. Beta Yayıncılık.
- Dündar, L. (2016). 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri. *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, (16), 125-154.
- Ecevit, Ankara’dan Kitap, Radyo ve Televizyon İstedi. (17 Eylül 1980). *Cumhuriyet*, 5.
- Eker, G. Ö. (2014). *İnsan Kültür Mizah*. Grafiker Yayınları.
- Emiroğlu, A. (2016). Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, (15), 1-22.
- Erbakan: “Seçim İçin Son Tarih 2 Kasım”. (24 Ağustos 1980). *Cumhuriyet*, 1.
- Ercins, G. (2012). Türkiye’nin Demokratikleşmesinde Toplumsal Sorun Alanları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 79-102.
- Erdem, F. H. (1999). Liberal-Demokratik Kuram Bağlamında Sivil-Asker İlişkileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, (25), 145-165.
- Erişim Tarihi: 23.05.2017.
- Fenoglio, I. ve Georgeon F. (2000). *Doğu’da Mizah*. (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Freud, S. (1998). *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*. (Çev. E. Kapkin). Payel Yayınevi.
- Fuat, M. (2000). *Demokrasi Kültürü*. Adam Yayınları.
- Galata Köprüsünü Bu Kez Dolandırıcılar Değil Belediye Satıyor. (29 Ağustos 1980). *Cumhuriyet*, 15.
- Geray, H. (2011). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş – İletişim Alanından Örneklerle*. Genesis Kitap.
- Gülen, N. K. ve Gülen, E. (2005). *Şaka Satıcıları*. İnkılap Yayınları.
- Güler, U. (2006). *Türkiye’de Siyasal Bir Aktör Olarak Ordu*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gülmez, N. ve Aşık, S. (2014). 27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Havadis Gazetesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 72-96.
- Günaşar, G. (1981). *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gürbilek, N. (2011). *Vitrinde Yaşamak*, Metis Yayınları.
- Gürkan, N. (1998). Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın. İletişim Yayınları.
- Haliç’e Yeni Köprü Yapılıyor. (15 Eylül 1980). *Milliyet*, 6.
- Huntington, S. P. (1964). *The Soldier and The State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Vintage Books, 7-18.
- İnan, S. ve Haytoğlu, E. (2008). *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*. Anı Yayınları.
- İnternet: Türk Dil Kurumu.
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama%20=gts&guid=TDK.GTS.56d442220d0b77.32688459
- İnuğur, N. (1992). *Türk Basın Tarihi*. Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- İrvan, S. (2002). Türkiye’de Basının Askeri Darbelere Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (13), 63-79.
- Kabacalı, A. (1994). *Türk Basınında Demokrasi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karabıyık, İ. ve Uçar, M. (2010). Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 37-58.
- Karataş, T. (2004) *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü (2. Baskı)*, Akçağ Yayınları.

- Karpat, H. K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kaya, A. E. E. (2010). Demokrat Parti Döneminde Basın – İktidar İlişkileri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 39(1), 93-118.
- Keane, J. (2010). *Medya ve Demokrasi*. Ayrıntı Yayınları.
- Kejanlıoğlu, D. B. (1995). Türk Basınında Demokrasi: Milliyet Gazetesi Örneği (1971). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50(3), 235-238.
- Kepenek, Y. (2014). 12 Eylül'ün Asıl "Kestiği". *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 75-90.
- Kışlalı, A. T. (1996). *Siyaset Bilimi*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Koç, Y. (2014). 30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 43-74.
- Kongar, E. (1993). *12 Eylül Kültürü*. Remzi Kitabevi.
- Korkusuz, M. R. (2003). Günümüz Polonya'sında İşçi Sendikalarının Yapıları ve Mesleki Faaliyetleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 80-103.
- Kozanoğlu, C. (2001). *Yeni Şehir Notları*. İletişim Yayınları.
- Köse, A. (2016). Geleneksel ile Modern Arasındaki Kültürel Boşluk: 80'lerdeki Toplumsal Değişimi Mizah Üzerinden Okumak. *Milli Folklor Dergisi*, 111(28), 116-135.
- Oral, T. (2001). Politika ve Çizerler. Karikatür ve Siyaset Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali, Karikatür Vakfı, 17 - 18.
- Ölçekçi, H. (2016). Türkiye'de Milliyetçi Mizah Örneği: Çaylak Dergisi. *International Peer- Reviewed E- Journal*, 11(13), 172-188.**
- Öngören, F. (1973). *50 Yılın Türk Mizahı*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öngören, F. (1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özçelik, P. (2011). 12 Eylül'ü Anlamak. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 66(1), 74-95.
- Özdiş, H. (2014). *Osmanlı Mizah Basınında Batululaşma ve Siyaset*. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

- Özgen, M. (2001). Türk Basınının Gelişimine Tarihsel Bir Yaklaşım ve Değerlendirme. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (11), 19-23.**
- Özkorkut, N. Ü. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(3), 65-84.
- Özocak, G. (2011). Türkiye'de Siyasi İktidarın Mizahla İmtihanı: İfade Özgürlüğü ve Karikatür. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (94). 260-294.
- Özsağır, A. (2013). Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 4(12), 759-773.
- Peker, K.,Yörükoğlu, F. ve Eryiğit, B. H. (2014). Türk Demokrasinin İnşasında Bürokrasinin Rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 165-188.
- Sanders, (2001). *Kahkahanın Zaferi – Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*. (Çev. K. Atakay). Ayrıntı Yayınları.
- Sarı, E. (2013). Levent Cantek ile Söyleşi: Düşünce Özgürlüğü, Mizah ve Gezi Direnişi. *Mülkiye Dergisi*, 37(3), 281-288.
- Savcılık Soruşturması için Erbakan'ın Dokunulmazlığının Kaldırılmasını Bekliyor. (31 Temmuz 1980). *Milliyet*, 7.
- Sipahioğlu, A. (1999). *Türk Grafik Mizahı*. Dokuz Eylül Yayınları.
- Şenyapılı, Ö. (1978). Demokrasi ve Basın. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1). 187 -212.
- Şenyapılı, Ö. (2003). *Neyi, Neden, Nasıl Anlatıyor Karikatür Kim, Niye Çiziyor!?*. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları.
- Şimşek, A. (2005). *Yeni Orta Sınıf*. Leyla ile Mecnun Yayıncılık.
- Tek, H. (2007). *Darbeler ve Türk Basını*. Elips Kitap.
- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Topuz, H. (1997). *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere - Türk Basın Tarihi*. Remzi Kitabevi.

- Toruk, İ. (2005). Türkiye’de 1990-200 Yılları Arasında sosyoekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 493-508.
- Touraine, A. (2011). *Demokrasi Nedir*. (Çev. O. Kunal).Yapı Kredi Yayınları.
- Tunç, H. (1998). Türkiye’de Askeri Darbeler, Muhtıralar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1-2), 125-164.
- Turan, M. O. (2012). Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Karikatürlerin Göstergibilimsel Çözümlemesi: 2011 Genel Seçimler Örneği. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 122-138.
- Türk Dil Kurumu (2005). Türkçe sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Türk Lirası Dalgalanmaya Bırakılıyor. (1 Eylül 1980). *Cumhuriyet*, 1.
- Ural, A. Bağdatlı, Ş. ve Altıntaş H. (2009). Demokratik Rejimlerin Kültürel ve Siyasal Dayanakları ve Türk Siyasal Kültürü. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (13), 73-82.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2016). 1923 Yılı Mizah Basınında Kadınların Seçme – Seçilme Hakkı ve Kadınlar Hak Fırkası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (59), 263-296.

Raporlar

- TBMM, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu- I. Cilt, Kasım, 2012, Sayfa xiv- xv.
- Yükseler, Z. ve T. M. (2004). Türkiye’de Enflasyonist Süreç ve Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme. Ankara, Merkez Bankası Raporu, 1-8.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : TURAL, Ezgi
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri :
Medeni hali :
Telefon :
e-mail : ezgitural84@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi	2016
Lisans	Gazi Üniversitesi	2011

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

-

GAZILI OLMAK AYRICALIKTIR..

